જોહરે જીંદગાની

યાને

માનવ જન્મનો મર્મ.

(એક જ્ઞાન ગમતથી ભરપુર વિષય.)

લખનાર—

મીસ પીલાં ભીખાજી મકાતી.

પ્રગટ કરનાર—

મી૦ દીનશા એ૦ કરકરયા.

(માલેક અને અધિપની "ચેરાગે હિન્દ")

આ પુસ્તક ૨૬૭ નાં એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કીધેલું છે માટે એનાં કર્તાની પરવાનગી વીના છાપીને પ્રગટ કરવાનો કોઇને હક નથી.

પ્રસ્તાવના.

Long absences extinguish all the false lights, though not the true ones. The lamps are dead in the banquet room of; yesterday; but a thausand years, hence, the stars we look on to night will be as bright

Lord Liton.

સાહિત્ય પ્રેમીઓને નિર્દોષ વાંચન પુરૂ પાડવાની કેવળ એકજ આશા અને નેમથી આ કમીની કલમ દપટાવવાનું મેં શુભ કાર્ય આશરે સાત વર્ષની વાત ઉપર આરંભ્યું હતું; જે કલમ આજે વિખ્યાત થવાનું માન, મહાન પિતા પ્રભુને નથી ઘટતું એમ કોણ કહી શકશે? અત્યાર સુધીક પ્રગટ કરેલાં છ પુસ્તકોને મારાં વાંચક બંધુઓએ મોટો ટેકો આપ્યો છે. અને મારૂ છેલ્લું પુસ્તક "ભવસાગરનો ભોગીઓ" એટલું બધું લોકપ્રિય થઇ પડ્યું છે કે તેની પ્રથમ આવૃત્તિ ફક્ત એકજ માસમાં ખપી ગઇ છે. અને એમાંથી પ્રભુનો હાથ હું પ્રથમ માનું છું. આજે જ્યારે વળી સાતમું પુસ્તક બહાર પડે છે, ત્યારેજ જો હું આપુરાનો ઉપકાર નહિ માનું તો મારા પર નગુણાંપણાંનો આક્ષેપ આવશે. તે મહાન અનુગ્રહની અપાર મહેરથી આજ મ્હારૂ સાતમું પુસ્તક બહાર પડે છે, અને એ રીતે સાહિત્યની સેવામાં એક નવુંજ પીંછ મારા તરફથી ઉમેરાય છે એ માટે શું મારે ખુશી થવું નહીં જોઇએ?

બાનુ લેખીકાઓ નવલકથા લખવા પર મોહી પડ્યાં છે ત્યારે તમારી આ અદના લેખીકાએ પ્રથમથીજ નાની રીતે અને ઝીણવટથી પર પોતાની કલમ ચલાવવા માંડી હતી, તેની

પહેલ્લીજ કોશીષનું પરીણામ "સુખની શોધ" અને "હીરાનો હાર" બહાર પાડ્યાં હતાં, આજે આ પુસ્તકોબી તમામ ખપી ગયાં છે અને તમો વાંચકો ખુશી થશો કે "હીરાનો હાર" નામની મારી ચોપડીની બીજી આવૃતી પણ મેં છપાવા માંડી છે. ત્રીજી હપતું આ મારૂ "જૌદુરે ઝીંદગાની" પુસ્તક છે, એ બંન્ને પુસ્તકો કરતાંએ ઘણીજ અચ્છી રીતે મેં આ પુસ્તક લખ્યુ છે; એક લખનારે પોતાનીજ વડાઇ પોતાની કલમેજ હાંકવી એને તો હું બી પસંદ કરનારી નથીજ! મગર વાંચકોને ખાસ "ઇન્ટ્રોડયુસ" કરાવા સાંરૂ મને એટલુંબી લખવું પડે છે. આજ સુધી મેં પારકા હાથે બીજાઓ પાસે પ્રસતાવના લખાવ્યો હતો; મગર આ પુસ્તક વેળા મેં માંગી તાંગીને પ્રસતાવના લખાવી મ્હારી વખાંણ કરાવાનું દરૂસ્ત વીચાર્યું નથી. મારાં પુસ્તકોને ભલામણ પત્રની અને જાહેર ખબરની જરૂરજ જણાતી નથી. પુષ્પની સુગંધ મનુષ્યને કાંઇ પોતે બોલાવતી નથી; મગર મનુષ્ય પોતેજ તેનાં મધુર સુગંધમાં લપટાઇ મોહનીમાં પડે છે. એજ રીતે ઉમદા વાંચનના પુસ્તકનેબી જાહેરાતની કશીજ જરૂર નથી કાંકે ઉમદા વાંચન પોતેજ અકેકના મોંથી પ્રજામાં પ્રસરે છે. આજ સુધી બ્હાર પાડેલાં પુસ્તકો મેં એજ રીતે ઢોલ તાસા વગરની જાહેરાત વગર ખપાવ્યાં હતાં, લેખકો કરતાં વાંચનારાઓ વિશેષ વીદવાન હોય છે; એટલે સાહિત્યમાં સાચ્ચું સોનું કોણ કને છે અને કયાં પુસ્તકમાં છે એની કસોટી તેઓને બરાબર કરતાં આવડે છે.

સાહિત્યમાં પ્રવેશ થવા આગાઉ મ્હને મારા મિત્રમંડળ તરફથી કહેવામાં આવ્યું હતું કે, મેં સાહિત્યમાં લાઇન ખોટી લીધી હતી. કાંકે આ જમાનો નવલકથાનો છે હશે બા—પરંતુ મારૂં મન એમ કંઇ માનવા સારૂ ના પાડવાથી નિતીના પાઠો લખવામાંજ મેંટી

મોઝ માની બેઠી. કોઇક મિત્રોએ મ્હને કહ્યું કે એવા વિષયો કોઇજ વાંચે નહિ પરંતુ હવે તમામ વાંચકો પોતે જોઇ શકશે કે તેમ માનવાને મને જરાએ કારણો મલ્યાંજ નથી. કાંકે ચાકેક કરતાં સાતસાત પુસ્તકો એક ઝપાટામાં ખપી ગયાં છે. પરંતુ હવે અત્રે મારા લાભની વાતો જવા દઇ આ લઘુ ગ્રંથમાં શું પીરસવામાં આવ્યુ છે તે તમને કહીશ.

દુનીઆમાં માણસોને આજે આપણે ઘણી વિચીત્ર રીતે જીવન ગાળતાં જોઇએ છીએ. કોઇ ખુની તરીકે તો કોઇ ચોર તરીકે યા ખવિસ તરીકે આદિ અનેક દુર્ગુણોમાં ફસી પડી પોતાની કીંમતી જીદંગીને નકામી જેવી કરી નાંખેલાઓને જોઇએ છીએ. તેવા અજ્ઞાની હૃદયોને કંઇક દરજ્જે આવાં નિતીજનક વાંચનથી સુધરવાની ટક મળે એવા નિખાલસ વિચારથી આવા વિષય પર કલમ ઉપાડી છે.

મનુષ્ય જીદંગીમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ વખત, પ્રાર્થના અને મૃત્યની પળ છે જે ઉપર આ લઘુ ગ્રંથમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણ સાંધનો વિના મનુષ્યની જીદંગી સુકાંન વિનાના વહાંણની બરાબર છે. વહાણ પર જો સઢ ચઢાવામાં આવ્યું ન હોય તો હવામાં આમતેમ ડોળા ખાઇ એકાદ ખડક સાથ અફડાઇ નાશ પામે છે એજ રીતે માનવ જીદંગીનું વહાંણ પણ ચાલે છે. એટલા માટે બાલ્યા વસ્થાથીજ આપણા નાનાં બાળકોને પ્યારની નવલકથા વંચાવવા કરતાં બોધક પુસ્તકો વંચાવી તેમનાં કુમળાં મગજ પર કુદ્રત સંબંધી સારો છાપ બેસાડવો જોઇએ, તો ભવિષ્યમાં વય વધતાં સંસાર સાગરમાં ડુબકી મારતાં પોતાના લાભ કેમ સચવાય હેનો બારીક વિચાર કર્યા પછીજ જીદંગીની સપાટી પર સંભાળથી પગલું ભરતાં શીખશે. મનુષ્ય એક હાંડકા માસ અને લોહીથી બનેલું પ્રાણી છે. પરંતુ તે કેમ બન્યુ છે એની આપણને જરાય ખબર

નથી. માતૃશ્રીના ગર્ભમાં નવ માસ કેમ રહે છે અને પછીજ કેમ જન્મે છે? વળી એક કુદ્રતી દાંત ભાંગી જતાં તેવોજ એક દાંત જેવો બનાવવામાંથી મનુષ્ય જાતિ લાચાર છે, તેવી એક અમુલ્ય જીંદગીને માનવો કેવાં અધર્મ કામોથી કચડી નાખે છે; એ ખ્યાલોનું ચિત્ર દોરવાની મેં આ લઘુ ગ્રંથમાં કોશીષ કીધી છે.

પોતાની કીંમતી જીંદગીનું મનુષ્ય જાતિ આજે કેમ નખ્ખોદ વાળે છે? કેવળ ખાવું પીવું અને મઝા કરીનેજ પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતાં દિસે છે. એમાંજ તેઓ જીંદગીનું કંઈ ખરૂ રહસ્ય સમજતાં લાગે છે. પરંતુ જો આવી ફાલી અને ક્ષણિક વસ્તુમાંજ જો જીંદગીનું સાચ્ચું રહસ્ય સમજાતુ હોત તો મહાન પેગમ્બરો, મહાત્માઓ અને જોગી-જતીઓ જીંદગીનો ગુપ્ત ભેદ ઉકેળવા એકાંતવાસ તરીકે પહાડ-પર્વત શા સારૂ પસંદ કરતે? જીંદગીનું રહસ્ય મોટી દોલત સંગ્રહવામાં દીંચીંત મોઝ મઝાહમાં નથીજ. જીંદગીનું સાફલ્ય તો મોત અને જીંદગી વચ્ચેનો ભેદ શોધી કાઢવામાંજ છે, અને આ બાબદ મેં વિસ્તાર પુર્વક આ લઘુ ગ્રંથમાં સમજાવી છે. જેમાં "There is but a step, between us and death" ના સુંદર વાક્યનો ઉંડો ભેદ સમજાવવામાં આવ્યો છે. અવનિમાં મનુષ્ય મુસાફર દાખલ આવ્યાં છે; પરંતુ સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય જોઇ માનવ જાતિ ખરો માર્ગ તજી માર્ગમાંજ દિસતી આકર્ષક વસ્તુ પ્રતિ ધસી ગઇ છે, જેનું પરિણામ આજે ખુન, મારામારી, ધરતીકંપ, આદિ હૃદયોભેદક ચમત્કારો સિવાય આપણે કશુંએ જોયું છે? જગત્માં આવા બનાવો તો આજકાલ સાધારણ થઇ પડ્યા છે, જે જોવાનું અને અનુભવવાનું મન થતાં આપણે સમજીને જોઇ શકીએ તેમ છે; પરંતુ અજ્ઞાનના અંધકારનો જે માયા રૂપી

પડદો આપણી આંખપર ફરી વળ્યો છે; જેથી ખરૂં-ખોટું સમજવા જેટલીબી અક્કલ મનુષ્ય જાતિમાં રહી નથી. બાપુ બસ-હવે વધારે લખવા જેટલી મારી કલમમાં શક્તિ નથી, જે કાંઇ જણાવવાનું હતું, તે તો મેં આ પુસ્તકમાં સમાવામાં આવેલાં પંદર પ્રકરણુમાં સમજાવી દીધું છે એટલે હાલ પર્યંત તો હું અત્રેજ થોભીશ.

"જોહરે જીંદગી"નો આ વિષય આપણા જાણીતા પારસી મેકમીલન નામદાર દિનશાહ એદલજી કરકરીઆએ પોતાના "**ચેરાગે હિન્દ**" અઠવાડીક પેપરમાં છાપ્યો હતો; અને તેમણેજ એને પુસ્તકના આકારમાંબી બહાર પાડયો છે; જે માટે હું એ મારા ભલા મિત્ર નામદાર કરકરીઆનો જીગરથી આભાર માનું છું. આ આપણા નામદાર કરકરીઆબી કંઇ એમજ માનતા હતા કે, આજનો જમાનો નવલ કથાનો છે એટલે સાહિત્ય કોઇ વાંચે નહિં, પરંતુ જ્યારે મેં મારો આ વિષય બતાવ્યો ત્યારે એવણ તો એનાપર એવા મોહી પડયા કે બસ પુસ્તક બનાવા લઇજ લીધું અને બીજા એવાજ વિષય લખવાની મ્હને ભલામણ કીધી. એ તો બા હિરાની પરિક્ષા ઝવેરીજ કરી જાણે, તેમ આવાં લખાણની તો, જે જાણે તેજ કદર કરી જાણે. આ પુસ્તકમાં અહિં તહિં ભુલો પ્રેસની ગફલતીથી રહી જવા પામી હોય તો તે માટે વાંચક વર્ગ દર ગુજરથી જોશે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે,

બારીઆ સ્ટ્રીટ,
નવસારી, તા૦ ૧૫-૧૦-૨૭.

તમારી સદાની શુભેચ્છક બહેન,
નોશાકરી પીલાં.

માહરૂં ૪૧ મું પુસ્તક.

હાલમાંજ મીસીસ પુતલીબાઇ જાંહાગીર કાબરાજીનું "પૈસા કે પ્યાર" નામનું પુસ્તક બાહેર પાડયું હતું તે પુસ્તક પછી આજે બીજાં આપણા નોશાકરો બાનું મીસ, પીલાં બીખાજી મકાતીનું આ પુસ્તક બાહેર પડે છે.

આ પુસ્તકની ખુબી વિશે હમારે વધુ બોલવાનું નથી. કેમકે આ આખાં પુસ્તકનું લખાણ "ચેરાગે હિન્દ" પેપરમાં કટકે કટકે છપાઇ ગયું છે અને તેજ લખાણોનો સામટો સંગ્રહ એકઠો કરી આ કીમતી લખાણો થોડાંક વર્ષો જાળ વાઇ રહે એવા હેતુથી આ પુસ્તક બાહેર પાડવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાનાં ભીન્ન ભીન્ન લખાણો વાચ્યાં પછી એક માનસનાં વિચારો ફેરવાવા જોઇએ, અને તે ઉંચ ટોંચે પોંહચવા જોઇએ એવું હમારૂં મત છે. લખાણોની અસર માનસ માત્રનાં મગજ ઉપર એવો છાપ પાડે છે કે કોઇવાર તે લખાણોનાં વાંચણોથી માનસો પોતાનું તગદીર પણ ફેરવી શકે છે. અભ્યાસ! એજ આદમીનું ઉંચુ જીવન છે. નવસારી કરતાં મુંબઇ અને મુંબઈથી વધારે વેલાયત લોકો શા માટે જાય છે ? પોતાનો અભ્યાસ વધારવા અને તે અભ્યાસનાં પરિમાણે પોતાનું ઉંચું જીવન ગાળવાની દરેક માણસને ઇચ્છા હોય છે, તે આદમી પોતાની તમામ ઇચ્છા મોટા અભ્યાશથી સુપ કરી શકે છે.

તેવા ઉંચા અભ્યાસના જ્ઞાન માટે આ પુસ્તક વાંચવાની અને તે મોહાન માનસોને પગલે ચાલવાની એક આદમ જો કોશેષ કરે તો તે સઘળું પોતાનું ધારેલું કામ કરી શકે-નેમ છે.

એવું આ પુસ્તક વાંચવાથી હમારી પોતાની પણ ઇન્તાસા થઇ કે આ કીમતી લખાણોનું પુસ્તક છાપવું અને તે પ્રગટ કરવું દુન્યામાં વધારે સારૂ કામ કરેલું કહેવાશે.

લી૦ હુવાગો દીનશા એ૦ કરકરયા.

અર્પણ.

નવસારી પ્રાંતનાં મેહરબાન લોકપ્રિય
સુબા સાહેબ,
માધવરાવ મોરારરાવ શિતોળે.

બાર-એટ-લો.

જેમની નવસારી પ્રાંતની સુબાગીરીની ટુંક કાર્કીર્દી દરમ્યાન, ઠરેલ વિચારો, સારા સદગુણ અને ઇનસાફ કરવાની ઉંચી નેમથી, નવસારી પ્રાંતની પ્રજાના દિલ હરી લીધાં છે તેવા એક—

માનવંત સુબા સાહેબને

આ વિદયાથી ભરેલું પુસ્તક, માન, હેશાન અને લાગણીઓ સાથે અર્પણ કરૂં છું.

લી૰ તમારો વિશ્વાસુ,

દીનશા એ૰ કરકરયા.

વખતે તેનો આત્મવિશ્વાસ કેવળ આટલું બતાવી શકેછે કે આ પત્થરમાંથી મુર્તી બની શકશે ખરી; પરંતુ આત્મસામર્થ્ય તો, તે પત્થરના ટુકડાને તેની પ્રાણ-ચક્ષુ સમક્ષ જોગા મુર્તીંજ ઉભી કરી દે છે. પ્રથમ વિશ્વાસ યાને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. બાદ આત્મ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ કોઇ કામ કરવાનો વિચાર થાય છે, પછી તે અનુસાર ક્રિયા કરવામાં આવે છે. ઇચ્છા થવી એ આત્મવિશ્વાસ છે જ્યારે તે અનુસાર પોતે ક્રિયા કરવી તે આત્મસામર્થ્ય છે.

જે મનુષ્યો આત્મ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેઓ પછી કહી શકે છે કે અમારી ઇચ્છાઓ અને હમારાં કામો અમારા સિવાય કોઇજ અનુમાન કરી શકતુ નથી; તેમ વળી અમને કોઇ સારો યા ખોટો વટીક પાડી શકતાં નથી કેવળ હુંજ પોતે પોતાને સારો યા બુરો બનાવી શકુંછું. આત્મસામર્થ્યવાળો મનુષ્ય પોતાની આર્થિક, સમાજીક, માનસિક, સારિરીક અને આત્મિક દશાને પોતેજ સુધારી શકે એમ છે. મનુષ્યનું જીવન કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ એ પશ્ન એવો છે કે જેનો પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતેજ વિચાર કરીને નિશ્ચય કરી શકે છે, આ માટે મનુષ્યે પ્રથમ પોતાના બળ ઉપર ઉભુ રહેતાં શીખવું જોઇએ બીજાની સહાયની આશા રાખવી અને તેના ભરૂસા પર જીવન ગાળવું નિર્થક છે. પ્રથમના કામમાં જો પોતા ઉપરજ આશા રાખવામાં આવે તો પછી ગમે એવા મોટાં કામને માટે મુસીબતમાં પણ આપણે કહી શકીએ કેઃ-

Let this Young year that. Silent. walks beside me
Be as means of grace, to lead me up, no metter what besides me;
Wearer my master's face, If it need be that-ere.
I reach the fountain,
Where living Waters play.

My feet should bleed from sharp stones on the mountain.
Then cast them in my way, If vain soul needs blows & bitter loses,
To shape it for Thy erown.
Then bruise it, burn It, barden it with erosses,
With sorrows bear it down.
To what thou wilt to mould me thy pleasure,
And if I should complain
Help full of anguish Yet another measure
Until I smile at pain.
Send dangers deaths ! but felo me how to dare them,
Enfold me in thy care. Send tears !
But give me strength to bear them.

કુદ્રતપ્રતિ જોશો તો જણાશે કે જે કામ પોતાને કરવાનું છે તે, તેને જાતેજ કરવું પડેછે; પોતાની જગાએ બીજાંને મોકલવાથી થઇ શકતુ નથી. મોતનો કાસદ તમને આમતંત્ર કરવા આવે અને તમો ના પાડો અને બીજા કોઇ આગળ જવા કહો એમ બને નહિ કુદ્રત નિત્ય બતાવી આપે છે કે મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો મિત્ર અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ પણ છે. પછી તે પોતાને પોતાનો મિત્ર બનાવે કે ગમે તો શત્રુ બનાવે એ તેનાં પોતાનાંજ હાથમાં છે. સાધારણ દ્રષ્ટાંત કસરતનુંજ લ્યો શું કોઇ માણસ પોતાની જગાએ બીજાને અખાડામાં મોકલે અને કસરત કરાવે તો તેથી તેનું શરીર રૂષ્ટ પુષ્ટ થઇ શકશે, કદાપી નહિ જયાં તુલીક તે પોતે જાઇને પોતાના શરીર વડે શ્રમ નહિ કરે અને કસરતોના સિધ્ધાંત પર પોતાના શરીરનો અને સમયનો ઉપયોગ નહિ કરે ત્યાં સુધી તેને કાંઇએ લાભ થવાનો નહિ. એજ રીતે વળી કોઇ રોગ થતાં તે માણસને જાતે દવા

ન પીએ તો સંસારની સઘળી ઔષધીઓ તેને માટે નિષ્ફળ નિવડેછે. જો કોઇ પોતાના પેટની ચુંક મટાડવાને માટે બીજાને સુરણ ખવાડે તો શું તેથી તેની ચુંક મટી જવાની હતી? નહિજ! રોગ મટાડવાને માટે તો જાતેજ દવા ખાવી જરૂરી છે ધર્મના સંબંધમાં પણ આમજ છે. ધર્મમાં મનુષ્યે સર્વ કામ પોતેજ કરવાનું છે. તેણે એમ ન સમજવું જોઇએ કે હું ગાડીમાં એક મુસાફર છું; પરંતુ એમ જાણવું જોઇએ કે ગાડીનો ચલાવનારજ હું છું હું ગાડીનો ડ્રાઇવર કીંવા એનજીયર છું અને ગાડી મારૂ જીવન છે. મનુષ્યે પોતાપરજ આધાર રાખતાં શીખવું જોઇએ નહિતર જીવન વ્યર્થ છે. અંતની પળે સગાં સ્નેહીઓ કોઇજ સાથે આવવાના નથી.

નથી જગતમાં સાથ સંબંધી વિના ત્રિભુવન નાથ:
શું ફોગટ ફાંફાં મારે મુરખડા ભરે આભથી બાથ.

કમળ પત્ર પર જળબિંદુને સુકાતાં શી વાર;
શ્રાવણની જળ ભરી વાદલીઓ વિખરાતાં શી વાર.

જીવતર સમજવું તેવું, આખર ન લેવું દેવું;
જીવ જવું છે ખાલી હાઠ, અંતરમાં પાપ પુણ્ય સંગાથ.

પંથી જીવ પામી ગયો, નરભવ નગર બજાર;
સોદાગર સમજી જઇ, કરો પુણ્યનો વેપાર.

જુના જમાનાના રસાયણ બનાવનારા કીમીઆગરો કહેતા કે, માત્ર એક આંચની કમી રહી ગઇ; જો તે આપી હોત તો કલાઇની ચાંદી, અને તાંબાનુ સોનુ બની શકતે. આચરણમાં પણ એજ રીતનું છે. અનેક મનુષ્યો એવાં છે કે જેઓ ઘણે ભાગે ઉત્તમ હોય છે, જેમનામાં જ્ઞાનની પણ કંઇજ કમી હોતી નથી, ધર્મબુધ્ધિ પણ હોય છે, પરંતુ કેવળ એકજ વાતની તેમનામાં ખામી હોય છે, જે તેમના જીવનમાં કોઇ

સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી. આ ખાંમી આત્મ સામર્થ્યની છે. મનુષ્યમાં ગમે એટલા સારા ગુણો હોય મગર જ્યાં સુધી આત્મ સામર્થ્યનો ઉત્તમ ગુણ તેનામાં હોય નહિ ત્યાંસુધી તેનાં સઘળાં સારા ગુણો નકામા છે, એવાં મનુષ્યોને વારંવાર પ્રત્યેક કાર્યમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. અને જે કાંઇ કરે છે તે ડામાડોળ વિચારથી કરે છે. તેને દરેક કામ કરવામાં ભય જણાય છે. અને રાતદિવસ બસ આમજ ચિંતા થયા કરે છે કે રખે મારી મહેનત નિષ્ફળ જાય! અને નિત્ય એવી રાહ જોયા કરે છે કે મને કોઇ ઘેર બેઠાં આવીને મદદ કરી જાય. એવા ખ્યાલો કરનાર મનુષ્યમાં આત્મ સામર્થ્ય ગુણ હોતો નથી. અને ખરી રીતે જોતાં તેનાં કાર્યો તેનીજ ભુલથી સફળ ઉતરી શકતાં નથી ત્યારે કનશીબ સામાંને દોષ દે છે કેમકે તેનાં મનમાં આમ ભાસ્યા કરે છે કે, લોક મારૂં કામ જોતાં નથી ને મારૂં મુલ્ય તપાસતાં નથી, મારી કોમ પ્રત્યેની સેવા તેઓ જોતાં નથી અને મને તુચ્છ સમજેછે. આ રીતે કેવળ પોતાના વિચારથીજ મનુષ્ય, બીજાને પોતાના દ્વેષી અને શત્રુ હંમેશાં માન્યા કરેછે. આવા મનુષ્યોને શાંતી થવી પણ મુશ્કીલ છે. અરે! પણ ચિંતાના ઘરમાં શાંતી હોયજ ક્યાંથી, તેને તો મનમાં બસ આમજ આવ્યા કરે છે કે મુજ સમ બીજો સંસારમાં કોઇ દુઃખી નથી, કોઇ પણ દરિદ્ર નથી, જેને મારા જેટલી નિષ્ફળતા મળી હોય, એથી ઉલટુ જેનામાં આત્મસામર્થ્ય હોયછે તેના વિચારોજ જુદા હોય છે. તે નિત્ય પોતામાં ક્યા અવગુણો છે અને તેને હું શી રીતે દુર કરી શકુ અને જગતમાં હું બીજાઓ કરતાં કેટલો હલકો છું તેના વિચારોજ કરવામાં મંડ્યો રહેછે. અને ખરેખર પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની વખાંણ જોવા ને સાંભળવા કરતાં પોતાનામાં ગુપ્ત રહેલા દુર્ગુણો તપાસવામાંજ ખરી રીતે જન્મયો તમારે રોજ પ્રભુથી માગવું કેઃ—

God ! make my life a little light,
Within this world ! to glow
A little that burneth bright
Wherever I may go
God ! make my life a little staff
Where on the weok may rest
That so what Health and strength I have
May serve my neighbours best

God ! make my life a little sons.
That conforthet the sad
That helpeth others to be strong
And makes the singer glad.

આત્મસામર્થ્ય વિષે હું તમને એક દ્રષ્ટાંત કહું જે એક ખરો બનેલો અપવાદ આગળ બનેલો કહેવાય છે. કાશીમાં શ્રધ્ધાજીવન નામક એક મહેતાજી એકાદ છોકરાંઓની શાળામાં ભણાવા જતા હતા. પૈસે ગરીબ એટલે ઉધાર ઉછીકાથી પોતાનું અને બૈરી સંતાનનું પોષણ કરતા. પ્રસંગ એવો આવ્યો કે જે દિવસે સાહુકારને રૂપીઆ ભરવા જવાનું હતું તેજ દિવસે નિશાળમાં ઇન્સ્પેક્ટર પણ આવવાના હતા. હવે કરવું કેમ ? તેનાં વિચારમાં શ્રદ્ધાજીવન મહેતાજી ગુંચાયા. તેમની સ્થિતિ આ વેળા ખરેજ દયાજનક બની હતી. કેમકે જો તે દિવસે સાહુકારને રૂપીઆ ભરવામાં ન આવે તો તેમની વચ્ચેના કોલકરાર મુજબ શ્રધ્ધાજીવનને જાંનથી બેજાંન થવાનું હતું અને જો તેથી તે સાહુકારને ત્યાં જાય તો શાળામાં મોટા શિક્ષક ઇનસ્પેક્ટર આવે તે વેળા હાજરી નહી આપી શકવાના કારણે નિશાળમાંથી કાઢી મુકે તો જીંદગી તુલીક ભુખે ઠોકાવું પડે એમ હતું. છતાંએ તેના મનમાં આમજ આવ્યું કે પ્રથમ સાહુકારને રૂપીઆ ગમે તેમ ભરી દઇ જીંદગી બચાવવી જોઇએ

કેમકે જો જીંદગી હશે તો કોઇપણ દિવસે નોકરી તો મળવાનીજ આમ મક્કમ ઠરાવ કરી શ્રધ્ધાજીવન તો જે ગામમાં સાહુકાર હતો ત્યાં ગયો અર્ધા કલાકબાદ ઇન્સ્પેક્ટર શાળામાં આવ્યા. શ્રદ્ધાજીવન મહેતાજીને શેકહેન્ડ કરી અને ખબર અંતર પુછી વર્ગના છોકરાઓની હાજરી કેટલોગમાં જોઇ સહી વગેરે કરી આપી પાછા વિદાય થયા અને બીજી સ્કુલ તપાસવા બીજાં ગામે જવા સારૂ સ્ટેશન પર ગયા. ટ્રેન આવી. પ્લેટફોર્મ પર ઉતરતાંજ શ્રદ્ધાજીવને તો ઇન્સપેક્ટર સાહેબને દીઠા દઉસ્તથી કુગલાઇ જઇ ઝડપી પગલે તે તેમની આગળ દોડી ગયો અને નીચે પડી માફી માગતાં કહ્યું સાહેબ મને માફ કરજો પણ મારા અગત્યના કામસર હું આપને માન આપવા તે સમયે નિશાળમાં આવી શક્યો નહિ. શ્રધ્ધાજીવનથી આવો વિચીત્ર ખુલાશો સાંભળી ઇન્સપેક્ટર ગુચ-વાયો તેવણે કહ્યું આપ તો, હું જ્યારે શાળા તપાસવા આવ્યો તે સમયે ટેબલ ભાગ્રુી ઉભા હતા આપે, મને સલામ કરી સત્કાર કર્યો વળી હાજરી પત્રક બતાવ્યું. તે છતાં આપ એ શું બોલોછો, શ્રધ્ધાજીવન ઇન્સપેક્ટરનું આમ બોલવું સાંભળી વધારે દંગ થતાં બોલ્યો, ના સાહેબ, હું હતોજ નહિ હું મારા કામસર અત્રેના એક પરગણાંમાં ગયો હતો જુઓ આ ટીકીટ! અને તેથી તો હું આપની માફી માગવા આવેલો આમ ઘણી વાદવિવાદ ચાલી પરંતુ તેઓ બન્નેમાંથી આ બનાવ કેમ બનવા પામ્યો એ સમજી શક્યા નહિ.

મજકુર ઉપલી વાર્તામાં ખરી રીતે આમ બનવા પામ્યુ હતુ કે શ્રદ્ધાજીવન મહેતાજી આત્મસામર્થ્ય ગુણ ધરાવતા હતા પણ તે ખીલેલા ગુણની વાત બિચારા મહેતાજી પણ નહોતા જાણતા. શ્રદ્ધાજીવન જ્યારે સાહુકારને ઘરે ગયા ત્યારે શાળામાં તેમનું કેવળ ખાલી બદનજ પડેલું હતું જ્યારે આત્મા ખોખાંમાંથી બહાર નિકળી સાહુકારને ઘરે ગયો હતો કેમકે માસ્તરનો જીવ

સાહુકારમાં વિશેષ હોય જે પ્રતિ તેનો વિચાર પુષ્કળ દોડતો હતો, ત્યાં આત્મા જઇ પહોંચ્યો હતો. જેટલા જેટલા મહાન પુરૂષો થયા છે તે સર્વેએ અનેક દુઃખો અને આપન્તિઓ સહન કર્યાં છે. આપન્તિથી બીહવું એ કાએરનું કામ છે. જયારે આવી મળતી આપન્તિઓ સહન કરી તેની સાંમે થવું એ વિરતાનું કામ છે. તેઓ સમજે છે કે નિષ્ફળતા એ કાંઇ કાયમ માટે નથી, પણ ક્ષણુ માત્રને માટેજ છે. જેમ રેલ્વે ગાડીની મુસાફરીમાં કદીએ આજુબાજુના ટેકરાને લીધે થોડુ વખત અંધારૂ આવી જાય છે, પણ તે ટેકરા દુર થતાં પ્રકાશ આવી જાય છે. વાંદલાને લીધે ઘણીકવાર તેજસ્વી સુર્યનારાયણ ઢંકાઇ જાય છે મગર પળવારમાં તો તેનીજ ફતેહ થાય છે. પ્રથમ પાણી ઉપર અને તેલ નીચે જાય છે ખરૂં; પરંતુ અંતે તો તેલજ ઉપર તરી આવે છે. અને પાણીને નીચે દબાવી દે છે. એજ રીતનું આપનું જીવન પણ સમજવું. નિષ્ફળતા અને દુઃખનું અંધારૂં માત્ર થોડી ક્ષણને માટેજ હોય છે. જે ગયા પછી સુખનો પ્રકાશ એકાએક દિસે છે.

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ–ઘટ સાથેરે ઘડીઆં;
ટાળ્યાં તે કોઇનાં નવ ટળે–રઘુનાથજીનાં જડીઆં.

નળ રાજા સરખો નર નહી–જેની દમયંતી રાણી;
અર્ધે વસ્ત્રે વનમાં ભમ્યાં–ન મળ્યાં અન્ન ને પાણી;

પાંચ પાંડવ સરખા બંધવા–જેની દ્રોપદી રાણી;
બાર વરસ વન ભોગવ્યાં–નયણે નિંદ્રા ન આણી.

સીતા સરખી સતી નહી–જેના રામજી સ્વામી;
રાવણ તેને હરી ગયો–સતી મહા દુઃખ પામી.

રાવણ સરીખો રાજીઓ–જેની મંદોદરી રાણી;
દસ મસ્તક છેડાઇ ગયાં–બધી લંકા લુટાણી.

હરિશ્ચંદ્ર રાય સતવાદીઓ-તારા લોચની રાણી,
તેને વિપતિ બહુ પડી-ભર્યાં નીચ ઘેર પાણી.

શિવજી સરખા સતા નહિ-જેની પાર્વતી રાણી;
ભોળવાયા ભીલડી થકી-તપમાં ખાંમી ગાણાણી.

જેમનામાં આત્મસામર્થ્યનો ગુણ હોય છે, તે સર્વેથી અધિક બળવાન હોય છે. તે સિવાયના માણસો નિત્ય શત્રુના પંજામાં દબાયલાજ રહે છે. અને તેમનો નાશ થતાં વાર લાગતી નથી. એવાં મનુષ્યોમાં સ્વતંત્રા હોતી નથી. નિત્ય ગુલામગીરીમાંજ પોતાના દિવસ પુરા કરે છે. જે મનુષ્ય વિપત્તિ વખતે ધૈર્યને ધારણ કરીને દ્દઢ રહી શકે છે અને આવેલાં વિઘ્નોને સાહસ અને વિરતાથી ખમે છે તે પોતાની આંતરિક શક્તિ ઉપર નિર્ભય રહી શકે છે. જ્યાં સુધી મોગલ શહેનશાહો જાતે કાર્ય કરવા તત્પર રહયાં ત્યાં તુલીક મોગલ સામ્રાજ્યની ચઢતી સ્થિતિ હતી પણ જ્યારે પોતાનું કામ અમલદારો પર સોંપાયું એટલે તેમનો પરાજ્ય થયો. એવોજ હાલ રોમનો પણ છે. જ્યારથી રોમ-વાસીઓએ સ્વાવંલબનનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાનું કાર્ય યુદ્ધમાં પકડાએલા કેદીઓને સોંપ્યુ તે વખતથી રોમ દેશનું પતન થવા માંડયું. અને તેમનામાં ઉત્સાહ બદલ આળસ, ભય, દુર્બળતા અને કંટાલાએ પ્રવેશ કરવા માંડયો. પરિણામ એવું આવ્યું કે રોમ જેવો બળવાન ક્ષત્રિય અને વિજયી દેશ બળહિન અને સહાસહિન થઇ પડયો આત્મ સામર્થ્ય માટે જો કે અનેક વિઘ્નોને સહન કરવાં પડે છે; પરંતુ વિઘ્નોને સહન કરવું એતો ત્યાર પછી મનુષ્યનો સ્વભાવજ થઇ પડવો જોઇએ. સંસારમાં એજ કર્તવ્યનો માર્ગ છે. ઘણાંય મનુષ્યો એવાં આળસુ અને દુર્બળ હોય છે કે તેઓ દુઃખ પ્રસંગે ધૈર્ય રાખતાં તો બાજુ રહયા પણ પોતે પોતાની

ભાર વટીક ઉપાડી શકતાં નથી એવાં મનુષ્યો કેવળ ભોગ વિલાશોમાંજ રહી જાયછે. અને સંસારમાં તેઓ કંઇજ કરી શકતાં નથી જગતની આવી માઠી હાલત ઉપર અફસોસ કરતાં એક કવિ લખે છે કે,—

Whenever I take my walks abroad
How many poor I see?
What shnee I render to my god
For all his gifts to me?

યાને—

જ્યારે ફરવા નિસરૂ બાર શહેર બઝાર;
બહુ નધંન નજરે પડે દુ:ખીઓ સૌ સંસાર.
જે બક્ષિશ મુજને કરે સમર્થ સરજન હાર;
તે સઘળાંનો કયમ કરી માનીશ હું ઉપકાર;

આત્મસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવા સારૂ મનુષ્યે પ્રસંગ આવે એક બીજાને સહાયતા આપવી જોઇએ. જીવનના આરંભથીજ તેણે આ વિચાર કરી રાખવો જોઇએ કે, જીવન એ એક એવું યુદ્ધ છે કે જેમાં તેને જાતેજ લડવું જોઇએ અને જાતેજ યોધ્ધા બનવું જોઇએ. જગતના યુધ્ધમાં ભાડુતી ફોજથી કામ ચાલવાનું નથી તેમ કંઇ બચી પણ શકાવાનું નથી. આ યુદ્ધ- માંથી બચવું એ મૃત્યુ તુલ્ય છે.

કેમકે જો બચશો તોએ મરશો અને નાસશો તોએ મરશો એમ છતાંએ એ યુધ્ધમાં વિજય મેળવવા તમારે આત્મ શામર્થ્યનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. મનુષ્યની અંદર કાંઇ કાંઇ ખાંમીઓ તો છેજ! જે તેને દેખી શકાય નહિ. જેમ તખ્તામાં જોયા વિના મોં દેખી શકાય નહિ. તેમ એક મનુષ્યની ખામી ખુબી સાંભા વિના કોઇજ જોઇ શકે નહિ. માટે જ્યારે જ્યારે તમને કોઇ તરફથી તમારી ખાંમી બતાવવામાં આવે તો તે

ખાંમી દુર કરવા તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જો તમારામાં કોઇ એવી શકિત ન હોય કે જે શકિત બીજામાં હોય તો તમારે કદિએ તેની ઇર્ષા નકરતાં તે મેળવવા કોશીષ કરવી જોઇએ આ માર્ગ અમલમાં મુકવો કઠણ છે. એ માટે તમારે રોજ રાત્રે સુતી વેળા તમારાં આખા દિવસના કામનો હિસાબ લેવો જોઇએ. જે એક પ્રકારની પ્રાથના સાથ સ્વસુધારણાનો ઉત્તમ ઉપાય છે.

At eveining to myself I say
My Soue where hase-thou glean'd to day,

Thy' labours how hestow'd ?
What hast thou rightly said or done ?
What grace attain'd or knowiedge won
In following after God !

મનુષ્યે દિવસે દિવસે પોતાની ઉન્નતિ કરતાં રહેવું જોઇએ જે સ્થિતિમાં આપણે પરમ દિવસે હતાં તેથી કાલે આગળ વધ્યાં છીએ, અને જેટલાં કાલે હતાં તેથી આજે આગળ વધવું જોઇએ. અને જેટલાં આજે વધ્યાં છીએ તેટલાં-બલકે તેથી વધુ આવતી કાલે વધીશું. આ વિચારો સફળતાના મુળ રૂપ છે. આત્મ સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખનારો મનુષ્ય બીજાના યશના આશ્રય ઉપર કદિએ જીવતો નથી. તે જાતે વિચાર કરે છે, જાતે ઉધોગ કરે છે અને જાતેજ કામ કરે છે. આથી આમ ન સમજવું કે આપણે આપણા શુભકોની શીખાંમણ ન સાંભરવી. જો તે સત્ય ભાવથી માર્ગ બતાવે તો તે અવશ્ય સંભારવીજ; પરંતુ સાચ્ચા મિત્રો જગતમાં જવલ્લેજ જોવામાં આવે છે. કેમકે દુનીઆ સ્વાર્થી અને દગાખોર છે, તો માણસોની તો વાતજ શી કરવી ? હવે મનુષ્ય જયારે આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મસામર્થ્યથી પરિપુર્ણ થાય છે કે તેને [illegible] જ્ઞાન

કુદરતી થવા માંડે છે. એવા ત્રિકાળનું જ્ઞાન ધરાવનાર આપણી કોમમાં એકજ વિરલો--શાહ ગુશતાસ્પના રાજમાં જામાસ નામે થઇ ગયો હતો જેવણ પાછલથી આપણા હજરત જરથુસતની પુત્રી સાથ પરણ્યા હતા.

ત્રિકાળજ્ઞાનનો અર્થ ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાતો જાણવી એવો થાય છે. આરંભમાં એવા જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ઘણે ભાગે હતું. પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી એ વિષે ઘણીક નોંધો મળી આવે છે. રૂપી અને મુનીઓમાં ત્રિકાળ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ઘણે ભાગે હતું. વાલ્મીકીએ રામચંદ્રનું ચારિત્ર એજ સામર્થ્ય વડે ભગવાન રામના જન્મ આગાઉ લખ્યુ હતું. વષિષ્ટને છાનામાનાં રાતના સમયે મારવાનો ઇરાદો વિશ્વમિત્રે કર્યો હતો; જે ઇરાદો વશિષ્ટે પોતાની પુર્ણ કુટીમાં બેઠે બેઠે તેજ સામર્થ્યથી જાણી લીધો હતો. વળી આપણા મહાન સ્પીતામા જરાથુસ્ને પણ પોતાનું મોત અગાઉથી જાણીતુ હતુ. એ પ્રમાણે ત્રિકાળ જ્ઞાનીનાં અંસખ્ય ઉદાહરણો ઇતિહાસ દ્વારા મળી આવે છે. ઇશ્વરી સિદ્ધાતોને ખાસ કરી નહિ માનનારાઓને આવા દ્રષ્ટાંતો ગપ્પા કીંવા કલપિત લાગશે. પણ તે મનુષ્યો આત્મસામર્થ્યથી પોતાની મેળે વિચાર કરવા જેટલીબી સ્વતંત્રા ધરાવતાં નથી.

જગ બોલે ફાવે તેમ મારે મન વસ્યુ જેમ;
મારે કરવું તેવું તેમ મારે લિલા લ્હેર છે.

હરિએ આપ્યુ જે સુખ તેજ મારે સાચ્ચુ સુખ;
બાકીનું બંધુએ દુઃખ મારે લિલા લ્હેર છે.

કોઇ મહેશ રામા રંગે કોઇ મો હયા વિન્ત સંગે;
હું મોહયો હરિ સઉ અંગે મારે લિલા લ્હેર છે.

પશ્ચીમ ભણીના મુલકોમાંના અમેરિકાના સંબંધમાં સેનેકા નામક તત્વ જ્ઞાનીએ અને પ્રાટેસ્ટંટ મતના સુધારવાના વિષ્યમાં

કાન્ત નામક જ્યોતીશે પ્રથમથીજ સુચના કરી હતી એ વાતતો સર્વત્ર પ્રસિધ્ધ છે. વળી એ સામર્થ્ય મિલટન, પિંડાર, કાલી મકેસ વિગેરે કાવ્યોમાં પણ હતું એમ કહેવાય છે કે સરીઆનાં રાજાના સેનાપતિએ તેના નોકર ગેહાજીને જે વખતે ઠગ્યો હતો એ વાત એલીશાએ અગાઉથી જાણી લીધી હતી. એકવાર એલીશા ડમાસકસ જતો હતો; માર્ગમાં તેને બર્ન હરાદ નામનો રાજાનો સરદાર મળ્યો. એલાર પેલાર વાત પછી એલીશાએ સરદાર હેજલને કહ્યું ભવિષ્યમાં તું ઇજરાયલ નગરને બાળી નાખીશ અને મનુષ્યોને કતલ, આવી વિચીત્ર વાતો સમજી હેજલે ઉત્તર દીધો આપના આ ગરિબ સેવકથી તેવું રાક્ષસી અને નિંદાયુક્ત કૃત્ય કદીએ થવાનું નથી. એલીશા હર્ષથી બોલ્યો એ વાત મને ઇશ્વરે આપેલા જ્ઞાનથી હું તને કહું છુ, કે જ્યારે તું સીર્યાના રાજ સિહાસન ઉપર બેસીશ ત્યારે તુંજ એવાં રાક્ષશી કૃત્યો કરીશ. અને ખરેખર કેટલાક વખત પછી એલીશાની ભવિષ્ય વાણી અક્ષરશઃ સત્ય થઈ એવાં જ્ઞાન માટે ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

सर्व कर्मास्त्वित्क्कं पर्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥
ताद्विद्वि प्रणिप्रातेन परिप्रश्न सेवयां :
उपदेड्यांति ते ज्ञान ज्ञानि न स्त-त्वदर्शिनं ॥

અર્થ:—હે પાર્થ ! સઘલાં કર્મ આખેર જ્ઞાનમાં સમાત્પ થાય છે. જે જ્ઞાનચક્ષુથી જોનાર જ્ઞાનીઓ છે તેઓ શાષ્ય બનનારને, તપાસ કરનારને, સેવા કરનારને જ્ઞાન આપશે.

એજ રીતનું વાક્ય આપણા પાક અવસ્તામા " મોટી ઉપતન યસ્તમાંથી મળી આવે છે કે;-

ઇર્મ‍ંમ શ્વાંમ ક્રતુમ યાનંમ હઓમ જઇધ્યોમિ દુર ઓષ,

પઉર્વ તાયુમ પથર્વ ગર્ધમ પઉર્વ વેહર કંમ ખુધદ્યો મઘધે;
માચિશ પોઉર્વાં એતનો; વિસ્યે પઉર્ ખુધયો મધ્ધે.

અર્થ:—અએ દર્દને પછાત રાખનાર હોમ! તારી કને છટ્ઠી બક્ષેશ (હું)આ માગુછું (કે) અને અગાઉથી ચોર વિષે અગાઉથી ખુંની વિષે, (નથી) અગાઉથી વરૂ વિષે જાણી શકીએ. હમારી આગળ કોઇ (બીજો) નહી જાણી શકે, બધું આગાઉથી હમોજ જાણી શકીએ.

ત્રિકાળ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય મનુષ્યમાં શી રીતે અને કયારે આવેછે એ વાત વિચારવા જેવી છે. મનુષ્યને તે જ્ઞાન ચિત્ત વૃત્તીઓને એકાગ્ર કરવાથી જ્ઞાન પેદા થાય છે. ચિત્તની એકાગ્રતાથી આ સ્થુળ શરીરની સ્થુળ ઇંદ્રિઓન પણ પોતે ક્રિયા રહિત થવું પડે છે. એવા વખતે એકાગ્ર થએલું ચિત્ત તે આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે, જેને પરમાત્મા સાથ નિકટનો સંબંધ હોય છે. આપનો જે દમ ચાલે છે તે નસકોરાંમાથી છે. પણ એકજ નસકોરીમાંથી આપણે દમ લઇએ છીએ એમ ઘણાંકો જાણતાં નથી જે મનુષ્ય પવિત્ર હોય છે તેનીંજ બે નસકોમાંથી દમ જાય છે. એવાં માણસોને "સુપુમણા" કહેવામાં આવે છે. આ સુપુમણાં મધ્ય રાત્રે કે મધ્ય બપોરે ચાલતી કહેવાય છે. આવી એકાગ્રતા દ્વારા ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની યાતો વથાવત જાણી શકાય છે. કવચિત દેવી જ્ઞાન, વિધાદાન અને જાણી અજાણી વસ્તુઓનું પણ જ્ઞાન થાય છે. મનુષ્યે પોતે ત્રિકાળી જ્ઞાની થવા માટે પ્રથમ; ઇશ્વર એકજ અને આપણુ સઘળાં તેનાંમાંજ વસીએ છીએ એ જાણવું જોઇએ. તે અંખડ પ્યારની મોટાઇને ઓળખતાં એક દિવસે તેનામાં ખુદાઇ જ્ઞાન આપોઆપ પ્રવેશ થાય છે. માણસો, ખુદાઇ લાયકાત માટેજ નિર્માણ થયું છે. પવિત્ર "કુરાન" માં કહયું છે કેઃ—

"નહનો અકરબો ઇલહેમીન હબલીલ વરીદ" યાને હું

ઈનસાનની તરફ, તેની ગરદનની નસ કરતાં પણ વધારેજ નજદીક છું.

'બાઈબલ' માં ક્રાઈસ્ટે કહ્યું છે કેઃ—

I and my Father are one યાને—હું અને મારો બાપ (ઈશ્વર) એકજ છીએ.

તેમ વળી શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં પણ આવ્યું છે કેઃ—

सर्वस्य चाहं हृदिसन्निविष्टो !

मतः स्मृति ज्ञानि मपोहनच ॥

ભાવાર્થ:—

"Gerily, am enshirned in the hearts of all; from me is memory, wisdom and Loss"

આદમકો ખુદા મત કહો, આદમ ખુદા નહિ;
લેકીન ખુદાકે નૂરસે, આદમ જુદા નહિ

એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે—શરીરની જે રાત્રી છે તે આત્માનો દિવસ છે; અને આત્માની જે રાત્રી છે તે શરીરનો દિવસ છે. શરીરના દિવસમાં શરીર પોષણના ઉપાયો કરવામાં આવે છે. આત્માના દિવસમાં આત્મ જન્ય વશિષ્ટ જ્ઞાન પેદા થાયછે. પોત પોતાની રાત્રીએ બંન્ને પોત પોતાના કર્તવ્યને ભુલી જાય છે આ પ્રકારે આ સામર્થ્ય પણ ચિત નિરોધ દ્વારા વશીષ્ટ જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ સામર્થ્ય આત્મા માંહેથી ઉત્પન્ન થાયછે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આત્માભિમાન હોયછે. આથી મનુષ્ય ચાહે તો આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે! પરંતુ ઇંદ્રિઓના વિષયો-માંનો પ્રેમ આ સામર્થ્યને બહાર પ્રકાશવા ન દેતાં રોકી દે છે. જ્યારે મનુષ્ય વિષયાસક્તિને ત્યાગીને નિર્મળ ચિત્તે આત્મમાંથી જ્ઞાનને મેળવે છે, ત્યારે તેને આ દૈવી સામર્થ્ય પૂર્ણ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. જેમથી કોઈકો બાતમ ઉપરથી જણાઈ શકે

નથી, પણ જો ઉપરથી રાખ કાઢી નાખવામાં આવે તો તળેનો અગનિ ચમકવા લાગેછે અને તે બરાબર દેખી શકાય છે. એજ રીતે ત્રિકાળ જ્ઞાની થવાનું દરેકના ભાગમાં હોઇ છતાં વિષયાસક્તિ રૂપ રાખમાં ઢંકાઇ રહે છે. માટે જેણે આત્મશ્રધ્ધા આત્મસામર્થ્ય અને ત્રિકાલી જ્ઞાની થવું હોય તેણે રાખના ઢગને ખસેડી મેળવો જોઇએ.

કીસમતની બલીહારી છે-કીસમત કરે સો હોય;
કીસમત કોણે બનાવ્યુ-તે તું વિચારી જોય
તે તું વિચારી જોય-કોઇ કહે પ્રભુએ કર્યું;
કોઇ કહે બન્યુ આથી-તે કાને ધર્યું.
પ્રભુ મુખથી એવું કહે-અલિપ્ત હું છું સદાય;
દુનીઆના સર્વ કાયદા-મને ન બાધક થાય.
જેવા વિચાર તેવું થશે-મન માળા જેવી હવે;
જેવું વાવો તેવું લણો-પ્રભુ મુખથી એવું કહે.

પ્રકરણ બીજું.

શાંતી વિનાનૂ જીવન સ્મશાંન.

Goving friends! be wise and dry
Straightway every weeping eye;
What you left upon the bier,
Is not worth a single tear;
'Tis a simple sea-shell, one-
Out of which the peare has gone;
The shell was nothing, leave it their,
The peare-the Soul was all, is here.

Byron.

મનુષ્ય જીવનમાં શાંતિ એ એક અમુલ્ય વસ્તુ છે. જેમની આંતરિક ગતિ અને ઉદ્દેશ્યોથી પુર્ણ રીતે સહાનુભુતિ છે, તેવા મહાન જીવનના આધાર રૂપ શાંતિ છે. જ્યાં સ્વતંત્રતા, સ્વાવલંબન શીલ અને સચરિત્ર મનુષ્યોનો વાસ હોય છે, ત્યાં શાંતિ જણાય છે; કેમકે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા, ઉદ્દેશ્યની સ્થિરતા, આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મબળનુંજ નામ એ શાંતિ છે.

જે મનુષ્ય માત્ર દૈવ ભાગ્ય ઉપરજ ભરૂસો રાખે છે, તેને કદિ પણ શાંતિ મળતી નથી, તે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિથી એક તસુ પણ આગળ વધતો નથી, અને ભવિષ્યની કાંઇ ચિંતા કરતો નથી, પણ કાયર અને પુરૂપાર્થહિન બને છે. તેના મોંમાં જો કોઈ નાખે તો ખાય, નહી તો એમનો એમજ પડયો રહે છે. તે જાતે કંઇ કરતો નથી તેની દશા સુકાંન વગરની નઉકાના જેવી હોય છે, કે કોઇ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે. તેની પાસે હોકાયંત્ર કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી. તેમ તેને ખબર પણ હોઇ શકિત નથી કે કયાં જવું છે. જ્યાં હવા તેને લઇ જાય છે ત્યાં તે જાય છે. તેનું જીવન ઘણુંજ અનિયમિત અને ઢંગવગ વિનાનું હોય છે. તેનાં મનમાં કાંઇ સંકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેને કોઇ ઉદેસ હોતો નથી અને કોઇ કાર્ય પ્રણાલી પણ હોતી નથી. આવા મનુષ્યને કદિ શાંતિ કે સુખ મળતું નથી. માટે તમારે નિત્ય તમારાં મનને દિલાસો આપી સમજાવતાં રહેવું જોઇએ કે—

I stay my haste, I make delays,
For what avails this lager place?
I stand amid eter nal ways,
And what is mine shall know my face.
Asleep awake by night or day?
The friends I seek are seeking me;

No wind can drive my bark away
Zor change the tide of destiny.
The waters know their own, and draw
The brooks that spring in Yonder height;
so flows the good with equal law
Unto the soui of pure delight;
The stars come nightly to the sky;
The tidal wave in to the sea;
No time nar space nor deep nor high;
Can keep my oun away from me.

હું ઉતાવળથી નહિ પણ ધીરજથી કામ કરૂં છું, કેમકે ઉતાવળથી શું પ્રાપ્ત થવાનુંછે? હું શાશ્વત માર્ગનો પથિક છું અને જે વસ્તુતઃ મારૂં છે તે મને અવસ્ય મળશેજ. જાગતાં અથવા ઉંઘાતાં, દિવસે તેમજ રાત્રે હું જે મિત્રોને શોધું છું તે મિત્રો પણ મને શોધે છેજ! કોઇ પણ તોફાની પવન મારી જીવન નૌકાને અવળે માર્ગે દોરવા તેમજ મારા ભાગ્યના પ્રવાહને ફેરવવા સમર્થ નથી. જેવી રીતે સમુદ્ર પોતાના સજાતીય જળને પિછાંણે છે, અને પર્વત ઉપર ઉત્પન થતા ઝરાને નદી રૂપમાં ફેરવી પોતાના તરફ આકર્ષે છે, તેમ પવિત્ર આનંદિત આત્મા તરફ પણ શુભ વસ્તુ આકર્ષાય છેજ. જેવી રીતે રાત પડતાં તારાઓ આકાશમાં પ્રકાશે છે અને જેવી રીતે દર્યામાં ભર્તી ઓટ નક્કી પણે થાય છે, તેવીજ રીતે જે મારૂં છે તે પણ આવસ્ય મને મળશેજ. તેમાં સમય, સ્થાંન, ઉંચાઇ-નિચાંઇ કંઇ પણ અંતરાય ભુત થઇ શકે તેમ નથી.

જે મનુષ્યો પુરૂષાર્થ ઉપર ભરૂસો રાખે છે તે મનુષ્યનું જીવન બહુજ નિયમિત અને નિયમનુસાર હોય છે. તેનો ઉદેશ પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. અને તે સદા નિર્ણય માર્ગે જનારૂં હોય છેઃ આવા માર્ગમાં કેટલીય વિપત્તિઓ આવે,

પવન કે ભરતીઓની અસર કેવળ સમુદ્રની ઉપરની બાજુ ઉપરજ હોય છે. અને વધારેમાં બસોથી ત્રણસો ફુટ નીચે સુધી જઇ શકેછે. અને તેથી છેક તળેટીએ તેની અસર થતી નથી. અંદર તો મુળ સ્થિતિજ કાયમ રહેછે તેવીજ રીતે અંદરની શાંતીની ગતિ છે. જીવનનાં અનેક મોટાં મોટાં કાર્યો કરવાને માટે અપણે હંમેશાં નાનામાં નાનાં કાર્યો કરવામાં પણ ઘણોજ શાંત રહેવાની જરૂર છે. જે પોતાના ઉપર કાબુ રાખી શકેછે તે મનુષ્યનેજ શાંતી પ્રાપ્ત થાય છે. આવો માણસ ઘણે ભાગે શ્રીમદ ભગવદ ગીતાના ૫-૨૦ માં જણાવ્યા મુંજબ—

न प्रहृष्योत्प्रिय प्राप्य नोद्विजे त्माप्य चाप्रियम् ।
स्थिर बुद्धरस मूढो ब्रह्म विद्ब्रह्मणी स्थित ॥

"ચાહેલી ચીજ મળવાથી હરખાતો નથી, અને અણગમતી ચીજ આવી પડેછે તો તેથી દલગીર થતો નથી, બુદ્ધિ જરા ડગતી નથી, માહેથી એટલે અજ્ઞાનથી ભોળવાતો નથી, એવો જે માણુસ બ્રહ્મને જાણનારો છે તે બ્રહ્મમાંજ રહેલો છે."

જ્યારે તમને સંસારિક ચિંતાઓ સતાવે, અને આપતિઓથી તમારો જીવ ગભરાય, ત્યારે તમારે શાંતી દેવીના પવિત્ર મંદિરમાં પ્રવેશ થવું જોઇએ અને થોડો વખત સર્વ વાતને વિસારી કેવળ શાંતી દેવીનીજ આરાધના કરવી જોઇએ. જો તે વખતે પણ સંસારિક ચિંતાઓ અને વિઘ્નોએ તમને ડબાવી દીધા, અને તમે ડબાઇ ગયા તો સમજજો કે તમે સદા તેના દબાયલાંજ રહેશો, અને તેના ઉપર તમે કદિ પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશો નહિ. ચિંતા અને આપતિના વખતે શાંતી પ્રાપ્ત કરવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે આકે જે વાતથી તમને ગભરાટ થતો હોય તેને પ્રથમ સમજો અને તમારી સંપુર્ણ સંકલ્પ શક્તિનો તેના ઉપર ઉપયોગ કરો, તો પછી તમને જણાશે કે જેમ સુર્ય

ઉગતાંજ તમામ અંધારૂં દૂર થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે તમારી ગભરામણ એની મેળેજ દૂર થઈ જશે. અને તે પછી જે શાંતીનો ચમત્કાર તમારા હૃદય મંદિરમાં પ્રકાશિત થશે અને જે નવીન શક્તિ તમને જણાશે, તે પુર્ણ શાંતિની પ્રાપ્તિનો આરંભ કરશે. પછી તમે મહાન વિઘ્નો અને આપત્તિઓ વિનાથી નિર્ભય થઈને દૂર કરી શકશો. તેમજ પછી જો તમારી સંપુર્ણ આશાઓ અને તમારો સંપુર્ણ ઉદ્યોગ નિષ્ફળ પણ જાય તોએ તમને ગભરામણ કે નિરાશા ઉત્પન્ન થશે નહિ, અને તમારૂં અંતર તે વેળા તમને ગુપ્ત રીતે દિલાસો આપશે કે બેટા, દુઃખ ફીકર નહિ. ભલે તને હાલમાં ફાયદો ન થાય પાછળથી તો થશેજ! અંતઃકરણના આ વીરજ રૂપ અવાજને જેઓ પ્રભુના વેણ તરીકે પિછાણે છે તેઓ શાંતિ તથા સુખના માર્ગ પર પોતાના પગલાં ભરી શકે છે. જ્યારે વિરુદ્ધ વર્તનવાળો દુઃખમાં સપડાય છે અને આ રીતે પછી લોર્ડ લીટનના કહેવા મુજબ—

On this earth, men are often, without their own agency, fated to be dangerous to others.

"આ અવનિમાં માણસો વારંવાર પોતાની મરજી વગર બીજાઓને જોખમ રૂપ થઈ પડવાની સરજત ધરાવેછે."

બીજા લોકો ઈર્ષા અને દ્વેષને લીધે તમારી નિંદા કરે, તમારો દોષ કાઢે, કીંવા કોઈ પણ પ્રકારે તમને હાની પહોંચાડવા તત્પર થાય, અને તે વેળા જો તમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તો તે વેળા પણ તમારે શાંતીનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. સોક્રેટીસ નામના ફીલસુફની આપડી કજીઆ ખોર હતી. એક દિવસે પોતાના ધણી ઉપર ખરાબ પાણી માળ ઉપરથી રેડ્યું અને તે જોઈ આપણો સોક્રેટીસ એકદમજ શાંતીથી બોલી ઉઠ્યો કે "અહો! આટલી બધી ગાજોની ગર્જના થયે પછી વરસાદ વરસે એમાં નવાઈ શી?" એમજ રીતે શીખનો આરોપાત કરવા ને રાજદરબારી

નર પેરિકલીસના બાગમાં બન્યુ છે. તેની પાછલ એક નિંદક માણસ આખો દહાડો લાગ્યો હતો. જ્યારે રાત પડી ત્યારે પેરિકલીસેજ તેને લેમ્પ સાથે ઘરે મોકલી આપ્યો. હિંદુસ્તાનના પોર્ચુગીસ ગવર્નર આલમઇદા એકવાર દુશ્મન લશ્કરના મારાથી એટલો તો આજેજ થઇ ગયો હતો કે, બીજો કોઇ જો તેના સ્થળે હોત તો સુલેહ કરી દેત. તેના પગો ઉડી જવા છતાં બારકસના સઢ ઉપર તે ચઢયો અને પોતાને થતાં ભારે દુઃખનો કોઇ આગળ કિંચીત ઇસારો પણ ન કરતાં સઢ ઉપરથી પોતાની તરવાર ગુમાવીને તે પોતાના સાથીઓને લડવાને ઉશકેરતો રહયો સેવટે તેનો પ્રાણ ગયો ત્યારેજ સઢ ઉપરથી ગબડીને પટકાઇ પડયો. મરતી ઘડી લોહીનો ગોટ ગળી જઇ તે શાંથીતી એટલુંજ બોલી શકયો કે, ઓ ઇશ્વર? શુક્ર છે તારા કે તેં મને મોતની શાંત નીંદ્રામાં નાખ્યો. હવે મને કોણ એ મધુરી ઉંઘમાંથી જગાડી શકવાનું હતુ; તેં મને સ્વર્ગમાં નાખ્યો છે—નહી કે ગિરફતારમાં!" બુડાપેસ્ટની સુપ્રસિદ્ધ " નેશનલ કનઝર્વેટરી ઑફ મ્યુઝીક" નો પ્રમુખ કાઉન્ટ ગેઝા ઝિચી પ્રથમ બહુ નિર્ધન હતો. બહુ મુસીબતે તે પોતાનું આજીવિકા ચલાવતો હતો. અને તેટલાં કાંઇક અકસ્માતથી તે પોતાનો જમણો હાથ ગુમાવી બેઠો, છતે શાંતીથી બીજા હુન્નર તરીકે સંગીત શાસ્ત્ર શીખવા માંડયું. જે વિધાએ તેને લોક માનીતો અને ધનવાન બનાવ્યો. આ રીતે જેઓ પોતાને મદદ કરેછે તેઓને ખુદા મદદ કરેછે. (God helps those who help themselnes)તમારે ફકત આટલુંજ સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે, " Biter bit " ની કહેતીનુસાર જે ખાડો ખોદેછે તેજ તેમાં પડે છે. બીજા સાથે વિના કારણે ભુંડાશ કરતાર મનુષ્ય પોતેજ તેના ખરાબ પરીણામને ભોગવે છે. દુનીયામાં આજ તુલીક આમ બન્યું નથી કે, જેમને બીજાઓની સાથે ભુંડાશ કરી હોય, અને

તેને કોઇ પણ રીતે તેનો પુરેપુરો બદલો મળ્યો ન હોય ! જે મનુષ્ય આમ માને છે કે અમુકને નુકશાન તો કર્યું છે અને તેથી હવે તેનાથી શું વળવાનું છે ? તેમાં તેની ભુલ છે. પ્રકૃતીમાં નાનામાં નાની વસ્તુ પણ નકામી નથી તેમ દરેક ચીજોનું જમા ખર્ચ ત્યાંય થાય છે. અને અંતકાળે સર્વેને તેની કરણી મુજબ ફળ મળે છે. જે મનુષ્યો શાંત સ્વભાવના હોય છે, તેઓ બુરાં સાથે બુરાઇ કરી વેર લેવાનું કામ પાપી ગણે છે. અને ભુલ ચુકે પણ પોતાનો એ નિયમ તોડતા નથી. તેમને ક્વચિત કોઇ સતાવે પણ તોએ શાંતિના બળે તેઓ મૌન ધારણ કરી પોતે જે કામ કરતા હોય છે તે આનંદિત રીતે કર્યાંજ જાય છે. અને પ્રસંગપાત્રે બુરાઇનો બદલો ભલાઇથીજ વારી આપે છે. કેમકે તેઓ જીગરથી માને છે કે આજે જેની સાથ આપણે શતરૂ થઇશું તેનીજ સાથે આવતે ભવે આપણને સાથે રહેવું પડશે. "When were you born"માં લખે છે કેઃ—

Two shall be born the whole wide world apart,
And speak in different tongues, and take no thought,
Each of other's being, and no heed,
And these o'ar unknown seas to unknown lands,
Shall cross, escaping wreck defying death,
And all unconsciously shope every act,
And bond each wandering step in to this end,
That one day out of darkness they shall meet
And read life's meaning in each other's eyes.

યાને-"બે જીવો દુનીઆના તદન જુદા ભાગોમાં જન્મ પામે, અને જુદી જુદી ભાષાઓ બોલે, અને એકબીજાંને તેમની હસ્તીનો ખ્યાલ પણ કે પરવાહ વટીક હોય નહિ અને આ જીવો અજાણ્યા દર્યાઓ પર થઇને અજાણ્યા મુલકો તરફ મુસાફરી કરે અને તેમાં મરણના જોખમમાંથી બચીને અંજાણપણે પોતાનાં સઘળાં કામો અને પોતાનાં કદમ એવી રીતે દોરવે છે કે આખરે એક દિવસે બેગાના પણાના અંધકારમાંથી બહાર આવીને તેઓ એકબીજાંને મળવા પામે અને એક બીજાંની આંખોમાં જીદગીનો ભરમ વાંચવા પામે છે."

આ રીતે મનુષ્ય, નાનાં નાનાં કાર્યોમાં પણ જ્યારે શાંતીનો ઉપયોગ કરવાનું શીખશે ત્યારે તે મોટાં કાર્યોમાં પણ શાંતી દાખવી શકશે અલબત, સ્થુળ દ્રષ્ટીથી તમને કવચિંત દુષ્ટ અને નિચ મનુષ્યોની આ સંસારમાં ઉન્નતિ થતી જણાતી હશે, વળી જે લોકો અપરાધી, માયામાં વિંટલાયલા અને કુકર્મી હશે તેઓને ફાલ્યા ફુલ્યા તમો દેખતાં હશો પણ આવા ઢોંગી જીવનો મનુષ્યોને ખચ્ચીતજ ભુલ ખવાડનારા છે. જેઓ શાંતી રાખી શકે છે તેઓ આવા બનાવોની જરાએ દરકાર કર્યા વિના પોતાનું ઉત્તમ રીતે હિત કર્યાં જાય છે. અને બીજાં માણસો પોતા માટે શું કહે છે, તે સાંભળવા કે જોવાની દરકાર પણ રાખતા નથી. જે વેળા મનુષ્યને આટલીબધી શાંતી પ્રાપ્ત થાય છે જે શાંતી તેના એક અંગ રૂપેજ પાછલથી બની જાય છે અને શાંતીનોજ પ્રકાશ તેની માંહે રહે છે તે વેળા તે; મનુષ્યને પોતાના જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ શાંતી કંઇ એવી વસ્તુ નથી, કે જે પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થઇ જાય! તેને પ્રાપ્ત કરવા સારૂં તો અનેક સદગુણોનો ભોગ આપવો પડે છે. ત્યાંસગી શાંતીના આશનપર બેસવાની કોશીષ મિથ્યા છે. લોર્ડ બેકનના શબ્દો વાજબીજ છે કે—

Virtue is like precious odours, most fragrant when they are incensed or crushed for prosperity doth best discover vice but adversity doth best discover virtue.

"આપણા સદ્‌ગુણો વિપત્તિમાંજ પ્રકાશે છે તે અમુલ્ય સુગંધીઓ જેવા છે. જ્યારે તેમને સળગાવવામાં આવેછે યાતો કચરવામાં આવે છે ત્યારેજ તેઓ પોતા આસપાસ અતિ સુગંધ ફેલાવે છે."

જીવનનું તાત્પર્ય એવું નથી કે ગમે તેવી રીતે તેને વિતાવી દેવું. ખરૂં કહીએ તો જીવન એ એક ઘણીજ મહત્વની છે. વસ્તુનો તે સદુપયોગ કરવો એ જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે જ્યારે મનુષ્યમાં શાંતીનો પ્રવેશ થઇ જાય છે; ત્યારે તે દુની-આંના ટંટા ફિસાદ અને ખટપટમાંથી મુક્ત થઇને પોતે પોતા-નામાં મગન થાય છે. તે પછી દુનીઆમાં થતી અનેક પ્રકારની ખટપટોમાંથી તેને જરાએ તેની ચિંગારી ઉડતી નથી. આથી વળી એમ પણ ન સમજવું કે તે પોતાના સ્વાર્થ યા સુખ ખાતર દુનીઆદારીથી અલગ રહયો છે, પરંતુ એવાં મનુષ્યો તો આખા વિશ્વના પ્રાણીઓના આનંદમાં પોતાનો આનંદ માને છે. તેની શાંતિ એ પરમ શાંતિ છે. પછી ભલેને સાધારણ લોકો તેમને ગમે તે કહે શરીરને લાડ લડાવવાં અને મનને ખીલવવું એ બંને કામ એક સાથે બની શકે નહી. શરીરને મોઝમઝાહમાં રાખવું અને વિચાર શકિતને સ્વચ્છ, શુધ્ધ અને મજબુત રાખવી. આપણું જીવન એક અંગ્રેજ લેખકના જણાવવા મુજબ "Plain living and high thinking" યાને ઉંચ વીચાર અને સાદુજીવનવાળી હોવી જોઇએ. આપણા જીવનને—આપણી પવિત્રતાને જ્ઞાનને અને સાગ ચરિત્રોને આપણી અંધારી કોહડીમાંથી જ્યાંતુલીક બહાર

કાઢીશું નહી ત્યાંસુધી આપણને આપણાં ખરાં જીવનનું ભાન થશે નહિ. સુખ શાંતિમાં છે અને તે પવિત્ર મન દ્રારા મેળવી શકાય છે. મન પવિત્ર રાખવા જ્ઞાનની જરૂર છે. એ રીતે એકેક પછી એક પગથીઆં ચઢવાથી એક દિવસે તેઓ કહી શકશે કે:—

અમે ઘેલાં ભલે ઘેલાં–ઘેલામાં ગુણ છે ન્યારો;
ડહાપણમાં ખપ્યાં તો–ખરી ઘેલાઇ ન જાણી.
હમે મસ્તાંન યોગીના–ચડી પંથે થયા ઘેલા;
દુ:ખી ખલ્ક રહયા ઠાલા–ખરી ઘેલાઇ ન જાણી.
હમે ઘેલા હરિ માટે–કીધા અલમસ્ત તે નાથે;
નિહાળી પુર્વની પ્રિતી–ખરી ઘેલાઇ જયાં જાણી.
હમે મસ્તાંન ઘેલાંની–ઘેલી વાતો ઘેલા જાણે;
મળ્યુ સુખ ના મને માન્યુ–ખરી ઘેલાઇ ન જાણી.
હજારો ઓલીઆ ઇચ્છે–રહયું જે તેજ ઘેલાઇમાં
હમે તે ભોગવ્યું આનંદે–ખરી ઘેલાઇ ન જાણી.

પ્રકરણ ૩ જું.

આનંદિત સ્વભાવ એ દુ:ખનું ઔષધ છે.

Cheerfulness is the best of good company, for it adorns its wearer more than rubies and dimonds set in gold. It costs nothing and is yet invaluable, for it blesses the possessor and springs up into abundant happiness into the bosom of others Cheerfulness is the beauty of the mind and like personal beauty, it wins almost everything else Yet it never grows old, and there is nothing more beautiful than cheerfulness in an old face.

Samull Smiles.

એવું કહેવાય છે કે, મનુષ્યો જેટલાં પોતાની બુધ્ધિના બળથી તેટલાંજ પોતાના સ્વભાવથી આ અવનિમાં ફતેહ પામે છે. આ વાત ખરી હોય કે ખોટી મગર આટલું તો ચોક્કસ છે કે, માનવ જીંદગીનું સુખ દુઃખ તેનાં સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. ફીલસુફ પ્લેટો કહે છે તે વાજબીજ છે કે બીજાં-ઓનું સુખ શોધતાં આપણને આપણું સુખ મળે છે. દુઃખમાં સુખ મેળવવાનું સર્વોત્તમ સાધન ફકત એકજ છે અને તે આનંદિત સ્વભાવ છે. મહાન ફીલસુફ સોક્રેટીસને કમભાગ્યે વઢકણી સ્ત્રી મળી હતી. તેણી સોક્રેટીસને હજારો ગાળો ભાંડતી અને સોક્રેટીસ તે હસી કાઢતો અને તે એટલા સુધી કે એક દિવસે ઘરની બહાર નિકળતાં માળ ઉપરથી તેણીએ એઠું પાણી દિલ ઉપર ઢોળ્યું. આ સઘળું ખમી જઇ તે વેળા સોક્રેટીસ આટલુંજ ઉચારી શકયો કે, આટલી આટલી ગાળોની ગર્જના બાદ પાછળથી વરસાદ વરસે એમાં નવાઇ શી? ધન્ય છે એની છાતીને કે જેઓ દુઃખમાં સુખ માની ગયા છે, પણ તે ફકત તેમની ધીરજ અને આનંદીત સ્વાભાવનેજ આભાર રૂપ હતું.

આવો સ્વભાવ ખચ્ચીતજ સામાને અદેખાઇ કરવા માટે પુરતો છે. ગમે એવાં દુઃખો તે રડીને કીંવા શોકાતુર લાગણીથી દુર કરવા બદલ, માર્ગમાં પુષ્પો વિણતાં જે કોઇ કાંટા નડે છે તે, તેઓ ખુશી સાથ સહેવી લે છે. કેમકે તેઓ માને છે કે, જેમ વાંદળાં સુર્યને ક્ષણિક પળ ઢાંકી દે છે, અને જેમ ઘી પ્રથમ તળે જઇ ઉપર જળ તરી આવે છે પણ પાછળથી તેમનીજ નપ થાય છે તેજનુસાર પળવારમાં દુઃખના સિંદા વાંદ-ળાંઓ વિખેરાઇ જશે. અને સુખની રોશનીનો પ્રકાશ તેમને જણાશે. આ ઉપરથી જેમ ખુશ સ્વાભાવ જીંદગી ભોગવવાનું એક મોટું હથીયાર છે તેમ તે વળી મનુષ્યની ખાસ ચલણનો પણ એક કોટ છે. તે વળી ભલાઇ અને સદગુણો ખીલવવાની

ફળદરૂપ જમીન છે. અને ડૉ. મારશલ તો એટલા સુધી કહેછે કે, ખુશ મિજાજ એ દુ:ખદર્દ નાશ કરવાનું ઔષધ અને કોરડીયલ છે. યાહુદીઓના પેગામ્બર સોલોમનના જણાવ્યા મુજબ ખુશાલ ભરેલું જીગર ઔષધના જેવો ગુણ કરેછે. આ ઉપરથી નસીબને શ્રાપ આપનારા મનુષ્યો જોઇ શકશે કે, તેઓ માનેછે એમ નસીબ કાંઇ બઝારમાં વેચાતાં મળતાં નથી. અરેબીક ભાષામાં એક સ્થળે લખ્યુ છે કે—

જેહાંન બગશ્તમો દર્દા બહિય શહેરો ધ્યાર;
નદીદેઅમ કે ફરૂશંદ બખ્ત દર બાઝાર.

અને જો કબીરજીના શબ્દોમાં કહીએ તો—

અન હોની હોય નહિ, હોની હોય સો હોય;
રામચંદજી બનકુ ગયે, સુખ અછત દુ:ખ હોય.
એ મન ભાયગ ભુલમત, જો આયા મન ભાગ
સો તેરા ટલતા નહિ, નિશ્ચય સંશય ત્યાગ.
આ તાલ જા, પાતાલ જા, કે ફોડ જા બ્રહાન્ડ;
કહે કબીરા ના મીટે, દેહ ધરેકા દંડ,
લીખા મીટે નહિ નસીબકા, ગુરૂ કર ભજ હરીનામ,
સીધે માર્ગ ચલ સદા, દયા ધરમ વિશ્રાંમ.

ઇંગ્લાંડના પ્રધાનો લોર્ડ પામર્સ્ટન અને બીકન્સ ફીલ્ડે પોતાની આખી જીદંગી સખત કામમાં કાઢેલી આપણે જાણીએ છીએ. આ શાથી? આમ રહેવાનું મુખ્ય કારણ તેમનો હમેશનો રમુજી સ્વભાવનેજ આભારી હતું. તેઓ આ મહાન ગુણને લીધે સુખ દુ:ખમાં સદાય સંતોષીજ રહેતા. આવા મોહાન માણસોએ સહનશીળતા દાખવવાની ટેવ પાડેલી હોય છે. તે સાથ વળી કદિએ જલદી ચિરડાઇ નહિ જવા અને ખામોશીથી સહન કરવા તેમજ પોતાના માટે સખત બોલવાનો પણ સામા

ગ્રહે સુચના કરી કે આપણે સાતે જણે આપણા રાજા આગળ ન્યાય માટે જઇએ, તેઓ ત્યાંના રાજા આગળ ગયા. પણ આ સાત બળવાન ગ્રહોનો ઇન્સાફ કરવાનુ તે રાજાએ પોતા માટે ડહાપણનો માર્ગ ન જોયો અને તેણે સલાહ આપી કે, તમારે સાતે જણે વિક્રમ રાજા આગળ જવું. તે તમને ન્યાય આપશે. સાતે ગ્રહો વિક્રમ આગળ ગયા અને પોતાનો મુકદમો તેને કહી સમજાવ્યો, આ નવિન તકરાર માટે વિક્રમ પણ વિસમ્ય પામ્યો અને તુરત વેળા તો મુકાદમો મુલતવી રાખ્યો. ને એક પખવાડીઆ પછી આવવા બધાંને :જણાવ્યું. તેમના જવા કેડે રાજાને વિચારમાં લિન થએલો જોઇ પ્રધાને પુછ્યુ "કેમ જેહાંપનાહ આજ આપ ઉદાસ છો ?" વિક્રમે ઉત્તર આપ્યો કે "મારે માથે એક નવિન પિડા આવી પડી છે. ગ્રહો મારી કને ન્યાય માગે છે. તે કેમ આપી શકાય ? એથી તો કજીઓ વધારે થવાનો સંભવ છે." વજીર શ્યાંણો અને બાહોશ હતો. તેણે એના ઉપર ખુબ મનન કીધુ અને પછી બોલ્યો "માહારાજ, તમો આમ કરો કે, એક અંધારા ઓરડામાં સાત ખુરસીઓ ગોઠવો અને તેમાં દરેક ગ્રહને અકેક પછી મોકલી આપવા અને તેઓ પછી જે જે ખુરસી પર બેસે તે મુજબ તેમની ચઢ ઉતર પદવી સમજાવવી" વિક્રમને પણ આ યુકિત ઠીક લાગી. બાદ પખવાડીઆં પછી જયારે ગ્રહો ચુકાદા માટે આવ્યા ત્યારે રાજાએ ઉપલી યુકિત મુજબ એક અંધારા ઓરડામાં અકેક પછી બધાને અંદર પ્રવેશ કર્યા સવથી પહેલ્લો સોમનો ગ્રહ માંહે પેઠો અને પહેલ્લી ખુરશી ઉપર બેઠો તેની પાસે મંગળ આમ બધા અકેક પછી પાસે પાસે બેઠા. અને છેલ્લે રહયો સનીનો ગ્રહ (!) એને બહુ ખોટુ લાગ્યું કે શું ત્યારે હું નાનો કે, મને છેલ્લું આશાંન આપ્યુ ? વારૂ ઠીક છે. પછી જોઇ લઇશ કરી ક્રોધમાંજ તે ચાલ્યો ગયો. હવે કંમનસીબે

એવું થયું કે બીજે દિવસથીજ વિક્રમની સનીની દશા શરૂ થનાર હતી. એટલે સનીના ગ્રહને તો વાહજીવાહ જેવું થઇ પડયુ સનીની દશા શરૂ થવા કેડે ત્રીજે દિવસે વિક્રમ શિકારગાહે નિકળયો એક હરણ પાછળ તે પડયો પણ કેમે કરી હરણ તેને હાઠ ન આવ્યુ અને ઠેકડા મારતુ મારતુ બસ આઘેજ જતુ ગયુ વિક્રમે પણ તેની પુઠે દોડવાનું ચાલુજ રાખ્યુ પરિણામમાં હરણી તો કોણ જાણે કયાંય ગુમ થઇ ગયું અને રાજા એક પરમુલ્કમાં આવી ચઢયો. વિક્રમ શિકારમાં એટલો લિન થઇ ગએલો હતો કે પોતે પોતાનુ ખરૂ સ્વરૂપ રાજા તરીકેનું તદનજ ભુલી ગયો હતો. ભુખ્યો ને તરસ્યો વિક્રમ એક દુકાન ઉપર આવી બેઠો દુકાનદારે તેને ભલતો માણસ સમજી પોતાની દુકાને તેને નોકરી કરવા રાખવા વિનવ્યુ કેમકે વિક્રમના ગુપ્ત તેજથી તેને ત્યાં એટલી કમાંણી થવા માડી કે પેલો દુકાનદાર એને છોડવા માંગે નહિ વિક્રમે ખાધા બદલ તેને ત્યાં નોકરી કરવાનું કબુલ રાખ્યુ. હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે, રાજાની કુંવરીનો હાર ગુમ થઇ ગયો અને તેનું તોહમત વિના કારણે વિક્રમ પર મેલાયુ; કે તે, જ્યારે હાર લેવામાં આવ્યો હતો ત્યારે પાસેજ હતો. અને ચુકાદો વિક્રમની વિરૂધ ગએલો હોઇ તેને ફાંસીની સજા થઇ. ફાંસીગરો વિક્રમને એક જંગલમાં લઇ ગયા પણ કંઇ રસ્તામાં તેને એવોજ વિચાર થયો કે મારે શા કાજ આય નિર્દોષને ઠાર કરવો જોઇએ, રાજા કરતાં તો વધારે દોષીત એમાં હુંજ ઠરૂં! આમ વિચારી વિક્રમને જીવથી લેવાનો વિચાર માંડી વાળી તેના બે હાઠ કાપી નાખ્યા અને રસીથી એવો તો બાંધ્યો કે તેનાથી તો છુટાયજ નહિ બાદ એક સાંજે કોઇ રાહદારી ત્યાંથી પસાર થતાં એના ઉપર નજર પડી આ રાહદારી તેલ બનાવનાર હતો. તેણે વિક્રમને કોઇ નિર્ધન માની પોતાને ત્યાં ઘાંની ઉપર રાખ્યો, બે હાઠ વિના જેમ તેમ પોતાની

આ ફરજ બજાવી વિક્રમનું ઓરેહ એટલું બધુ તેજસ્વી હતુ કે તેલવાળાને રાત્રે દિવા મુકવો પણ નહી પડતો. આ ખબર ગામમાં વિજળી વેગે પ્રસરી રહેતાં કોઇક મુલ્કના રાજાની કુવરી તેનાં ઉપર મોહી પડી. છોડીનો બાપ તેને સમજાવે કે, એ તેલ વાળો છે અને તું રાજકુવરી છે પણ તેણીએ માન્યુ નહિ એટલે તેણીનાં બાપે નારાજીથી લગ્ન કર્યાં એજ સમયે તેની સાડાત્રણ વર્ષની સનીની દશા ઉતરી ગઇ અને ત્યારેજ વિક્રમ અને બધા જાણી શકયા કે આ તેલવાળો કોઇજ નહિ પણ મહાન પ્રતાપી વિક્રમ હતો. આ અંપવાદ સતોષ અને આનંદથી દુઃખો દુર થઇ શકશે એ શું નથી સમજી શકાતુ;

મહાન હઝરત જરથુસ અને વિક્રમ જેવા બીજા મહાન મનુષ્યોના ચરિત્ર ઉપરથી આપણને જે શીખવાનું મળે છે તે આજ કે, નામચીન ફીલસુફ બેકન અને જાણીતો ચિતારો એનજલ અને કવિવરમાં વોલ્ટર તેમજ મીલ્ટન જેવાઓની જીંદગી પણ દુઃખી હતી તો પછી આપણાં જેવાં મગત્રાં મિસાલના શી ભાર ? આવા સમયે Laugh and grow fat યાને હસીને બદ્દેણાંની બરણી થવા સિવાય બીજો કશો માર્ગજ નથી. કવિ મીલ્ટનને હજારો હાંદેશાઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. છતાં તેણે પોતાનું 'કોમીક' છોડ્યું નહોતું. છેવટની જીંદગીમાં મીલ્ટનને અંધાપો આવ્યો હતો: તેને તેના મિત્રો છોડી ચાલ્યા ગયા હતા. તેને ભુખે ઠોકાવું પડયું હતું, છતાં તેના મનમાં જે આશા હતી તે આજ કે, ગરમીમાં ભલેને વૃક્ષો કરમાઇ જાય, પણ ચોમાસામાં તો તેઓ પાછાં ખીલશેજ ! તો શું હું ઇનશાંન ભોંય પડેલો પાછો ઉઠીશ નહિ ? અને ખરે-ખર મીલટનનો તે પછી સુખી સમય પણ આવ્યો હતો. સર વોલ્ટર સ્કોટનો સ્વભાવ આનંદિ અને માયાળુ હતો. અને તેથી લોકો તેને ઘણાં ચાહતાં હતાં આટલો બધો માયાળુ બનવાનું

બાલ્યાવસ્થામાં તેને એક બનેલા બનાવે શીખવ્યું હતું. એક કુત્રાને પોતાની આગળ આવતાં જોઇ તેણે એક મોટો પત્થર ફેંક્યો. પરિણામે કુત્રો લંગડો બન્યો. એમ છતાંએ તે લંગડાતો લંગડાતો વોલ્ટર આગળ આવી તેના પગો ખુશીથી ચાટવા માંડયાં. અને તે જોઇ વોલ્ટરને પોતા ઉપર ખુબ ક્રોધ આવ્યો અને પોતે કરેલાં કુકૃત્ય માટે પાછળથી પસતાવા લાગ્યો. તેણે પોતાના પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે :--આવી જાતના એક બાલ્યાવસ્થામાં બનેલા બનાવ ઉપર જો બરાબર રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો એક માણસની આખી જીંદગીમાં તેની ચાલચલણ ઉપર મોટી અસર કરનાર તે થઇ પડે !" શાહ અકબરને શીખામણ આપતાં અબુલફ્ઝલે પણ એવીજ મતલબનું કહ્યું છે કે:--

મ બાશ દર પયે આઝાર હરચે ખાહિ કુન;
કે દર શરીઅતે મા ગયર અઝ ઇન ગોનાહી નીસ્ત.

દેલ બે દસ્ત આવર કે હજ્જે અકબર અસ્ત;
અઝ હઝારા કઅબે યક દેલ ખુશતર અસ્ત.

ધીરજ અને ખુશાલીથી ખામોશી કેટલી હદ સુધી રાખી શકાય છે તેનો અસરકારક દાખલો સર આઇઝેક ન્યુટન પુરો પાડેછે. પોતાના કીંમતી દસ્તાવેજો તેના માનીતા ડાયમંડ નામના કુત્રાએ મીણબતી ઉંધી વાળી બાળી નાંખ્યાં. અને તે જોઇ આઇઝેક ક્રોધમાન થવા બદલ એટલુંજ બોલી શક્યો. 'અરે ડાયમંડ તને થોડી ખબર છે કે તેં આય નુકશાંન કર્યું છે, પ્રો. એબેઝીટના ધીરજ અને ખામોશી.પણ એજ પ્રકારની હતી. હવાના ફેરફારને લગતા કાયદાઓ નક્કી કરવાની મતલબથી તે બેરો મીટરનો અભ્યાસ કરતો હતો અને સત્તાવીશ વર્ષની તેની અગત્યની નોટ જે તેણે પોતાની ટેબલ ઉપરજ મેલી છાંડી

હતી તેને એક દિવસે ચાકરડીએ કચરામાં ફાડી નાખી. એ સમયે એમોઝીટને કેવું થયું હશે એ કલ્પના કરતાં વિચારવું સહેલ છે. એક સમયે ડૉ॰ એની બીઝાંટ જાહેર તખ્તા ઉપર લેક્ચર આપતાં હતાં તેવામાં ટોળામાંથી થોડાંક માણસોએ તેમને શેમ શેમ એવી જાત, ના શબ્દોથી અપમાન કર્યું હતું, અને તે વેળા ડૉ॰ બીઝાંટ આટલુંજ બોલ્યાં કે: "શેમ, શેમ! પણ શેમ કોને તમને કે મને, મારા કરતાં તમને વધારેજ!" કહી તેવણ બેસી ગયાં.

બંધુઓ! દુનીઆ દુઃખથી કાંઇ ખાલી નથી. તો વિલાપ કરવામાં લાભ શો; સંસારમાં કર્મના બંધ નથી. આવી પડતાં દુઃખસુખ સમયે આનંદિત રહેવું એ, આ અને પેલી અવનિના સુખના દ્વાર રૂપ છે. માટે હે સજ્જનો, કેવળ દુઃખથી કાયર ન બનતાં તેને વેઠવી લેતાં તમો શીખજો. જીંદગીની પ્રત્યેક સ્થિતી સુખ ભોગવવાના તેમજ સંતોષમાં રહેવાના અનેક સાધનો અને ઉપાયો છે, તેમાં હસમુખો અને આનંદી સ્વભાવ ઉંચ દરજ્જો ભોગવે છે, એવા સ્વભાવની સાથે કનક અને કિર્તીનો પણ મુકાબલો થઇ શક્તો નથી. સુખનાં બીજાં સાધનો કોઇ કોઇ વાર અણધાર્યાં અને ઓચિંતા અદ્રશ્ય થઇ જાય છે. પણ સારા સ્વભાવનું સુખ આનંદ કદી પણ ગુમ થઇ શક્તાં નથી. આ સૃષ્ટિમાં કેટલાંક પ્રકારનાં સુખ મુફલા પૈસો ખર્ચવાથી પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી, તે સુખ ખુશ મિજાજથી મળે છે. ઉદાસ અને બેચેન લક્ષાધિપતિ કરતાં આનંદી ભિખારી પોતાના મનથી વધારે સુખી હોય છે. આનંદી સ્વભાવના માણસો સંતોષી, સહનશીલ, માયાળુ અને મિલનસાર હોય છે. તેઓ ઉજ્વળ બાજુ પ્રતિ વધારે લક્ષ આપેછે અને સુખ દુઃખની ચિંતા કરતો નથી આનંદિ સ્વભાવવાળાના મનથી બધું આનંદજ જગત્ સૌહે લિસેછે. દુનીઆંની નજરે તેમના અંતઃકરણને કાચ-

મની અસર કરી શકતી નથી. કેમકે તેઓ પોતાનાં મનને કાબુમાં રાખી, તેમજ મગજની શાંતીનું સમતોલપણું રાખી એવી જંજાલોને હસવામાં કાઢી નાંખતાં હોઇ ચિંતાથી તેઓ બીજા' પેઠે ઘુમતાં નથી. જેટલા જેટલા મહાન માણસો થઇ ગયા છે તે સર્વેએ અનેક દુઃખો અને આપત્તિઓ સહન કર્યાં છે. આપત્તિથી બીવું એ કાએરનું કામ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે જાણવું જોઇએ કે મારામાં એક ઘણોજ ભારે ખજાનો છે-ખજાનો નહિ પણ એક મોટી ખાંણ છે કે જેમાં મોટાં મોટાં અમુલ્ય મોતીઓ ભર્યાં છે. આ ખાણ સારા સદ્‌ગુણોની છે, જેને પછી બાહાર ખોદી કાઢવાનીજ વાર છે.

એક ગરિબ ખેડુત દુઃખથી બહુ કાએર બની નાના બાળક પેઠે રોવા લાગ્યો. એટલામાં સાંમી ભાણીથી કોઇ સાધુ જેવો તેની આગળથી પસાર થઇ ગયો. અને એ ખેડુતને રોતાં જોઇ તેની આગળ ગયો. ખેડુને ગળગળતા અવાજે પોતાની કહાંણી સાંધુને કહી સમજાવી. અને સેવટે ઉમેર્યું "કહો મહારાજ! જગતમાં હવે મારા જેવો બીજો કોઇ દુઃખી છે ખરો?" ખેડુતની વાત સાંભળી સાંધુ મનમાંને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, એ બિચારો અજ્ઞાન છે એટલે કાંઇ ફીલસુફી સમજે એમ મને લાગતુ નથી, અને તેથી કોઇ જીવતા બનાવ બતાવી તેને સંતોષ આપવાની તેણે યુક્તિ રચી. તેણે ખેડુતને કહ્યું "ભલા બંધુ! જગતમાં સુખી કોણ છે કે તું તારી ફરીયાદ કરે છે? જો, જગતમાં બધી ચીજો દુઃખી છે." ખેડુત કહે "અરે મહારાજ! આપ પણ શું કહોછો? હું બધાંને સુખી જોઉંછું ફક્ત હુંજ અભાગ્યો છું" સાધુએ કહ્યું "ઠીક-ચાલ હું તને બતાઉ" એમ કહી જંગલના એક વિશાળ વૃક્ષ આગળ તેને લઇ ગયા અને પછી વૃક્ષને પુછ્યુ. તું હરેક રીતે સુખી છે ખરૂં કે?" વૃક્ષ

કહે "અરે માનવો! મારાં દુઃખની તમને શી વાત કરૂં? તમોને તો કોઇથી રાખતાં હશે પણ હુંતો આય વનમાં એકલું ઉપરહું-મને કોઇ પાણી નામનું નથી અને ભુખું જીંદગી ગાળુંછું. એમ છતાં તમોજ માણસો કુહાડાથી મારા ઉપર ઘા કરો છે-મારાં જીવન રૂપ પાંદડાં અને ડાંખલીઓ તોડી નાખો છે. અરે શું કહું, વધુ દુઃખ મને પુછશો મા" એ પછી તેઓ બંન્ને ભુમી આગળ વાંકા વળ્યા અને તે દુઃખી છે કે કેમ તે પુછવા લાગ્યા. દુઃખથી રોઈ પડી જમીન બોલી મારૂં દુઃખ અગાધ છે. હું કેટલી પવિત્ર અને સુખી આગળ હતી, પણ આ કળજુગના જમાનામાં માણસો મને દુઃખ દેવા લાગાં છે. મારા ઉપર ગમે એમ એઠવાડ કરે છે. હુંકેછે અને બીજા અનેક સાંધનોથી મારા ઉપર ગંડવાડ કરે છે, મને ખોદી કાઢે છે. છતાં મુંગી આ બધો તમો ઇનશાંન જાતીનો સીતમ સહન કરૂંછું." તેઓ આગળ ચાલ્યા. અને બળવાન તેજસ્વી સુર્ય નારાયણને તેની ખેરઆફયત પુછી. સુર્ય નારાયણ કહે હે માનવો! તમો માનવો! મને આટલા બધા માન આપોછો છતાં મારા પર દુઃખના ઢગલાઓ કંઇ ઓછા નથી. તમો જાણતાજ હશો કે વાંદળાંઓ વારંવાર મારા પર ચઢાઇ લઇ આવે છે. અને વળી કોઇવાર તો ચંદ્ર મારા પર ઘેરો લઈ આંવતાં ઘણાંક કલાકો સુધી મને છુપાઇ રહેવું પડે છે. પણ ક્ષમા અને ધૈર્યતાથી હું શાંત પડયો રહુંછું. આટલી તપાસ પછી ખેડુત કંટાલી ગયો અને કહ્યું બસ મહારાજ! જગતને હું હવે પિછાંની ચુકયો છું. આવી મહાન ચીજો દુઃખી છે તો પછી મારી શી દશા," ત્યારે સાધુ એ તેને સમજાવ્યો કે, મનુષ્યો જ્યારે દુઃખથી કાએર થયાં ત્યારે એક સુંદર પક્ષી થઇ તેમની આગળ ઉડવા લાગ્યું અને તે જોઇ બધાંએ પુછ્યું કે હે, પંખીડા? તારૂં નામ શો? તે પક્ષી બોલ્યું મારૂં નામ 'આશા'

છે. અને મારો સ્વભાવ આનંદિ છે. દુઃખ પ્રસંગે તમને જો મારી જરૂર હશે તો જરૂર તમારે પડખે રહીશ. દુઃખમાં તમો નિત્ય મારો આસરો લેશો તો મારા પ્રકાશથી તમને લાભ થશે. આમ વાત ચાલતી હતી તેટલાં એક બીજું સુંદર પક્ષી ત્યાં ઉડી આવ્યું અને તે જોઇ બધાં બોલી ઉઠયાં " આપનું નામ શું છે? તે પક્ષી આનંદથી બોલ્યું. મનુષ્યો! મારૂં નામ સંતોષ છે. અને ' આશા' મારી બ્હેન છે જો તમો તમારા વ્યવહારમાં હમને પંપાલશો તો તમો સુખી થશો એમ કહી તે બંન્ને પંખીડાં ઉડીને ચાલ્યાં ગયાં. અચ્ચીતજ આ નવિન ખુલાસાથી ખેડુત રાજી થઇ પોતાને ઘરે ગયો. અને પોતે જે સ્થિતિમાં હતો તેમાંજ રહેવામાં પોતાનું સુખ જોયું. ખરેખર! ડાહયા મનુષ્યો તો એમજ કહે છે કેઃ--

Come then O Poverty ! for what is there in thee dreadtue to the wise ? Temperance, health and frugality walk in thy train Cheertueness and liberty are ever thy compainions shall and be asbamed of thee whom lincinuatus was not ashmed ?

"આવ, ઓ ગરીબાઇ ! તું બેલાશક આવ. કારણ તારામાં એવું શું છે કે, એક ડાહયો માણસ પણ ડઘાઇ જાય ? મિતાહારપણું, તંદુરસ્તી અને યોગ્ય કરકસર તારી સ્વારીમાં સામેલ છે. ખુશમિજાજી અને છુટાપણાંના ઉંચા ગુણો તારા સદાના સોબતીઓ છે. સિન્સીન્યુએટસ જેવો ભણેલો વિદ્વાન તારાથી લજવાયો નહી તો સાધારણ માણસે તારાથી શા કાજ ડરવું જોઇએ ?"

*પોતાનામાં શકિત છતે કોઇનો અપરાધ જતો કરવો એ

---

* અત્રેથી શરૂ થતો સંવાદ રૂપી ભાગ ગુર્જર સાહિત્યના લોકપ્રિય સાક્ષર રા. રા. રણછોડભાઇ ઉદયરામના એક પુસ્તક "બાદશાહી રાજનિતી"માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

ક્ષમા કહેવાય છે. આ ગુણ બીજા બધા ગુણોમાં શ્રેષ્ટ છે. ઇશ્વરી આગ્ના છે કે, જે કોઇએ તમારો વાંક કર્યો હોય તેને ક્ષમા કરવાની ટેવ પાડો. આ ઉપરથીજ હઝરત પેગામ્બર સાહેબ મહંમદે જ્યારે મક્કા જીતી લીધું ત્યારે કુરેશના જે જે સરદારોએ તેમને ઘણાં દુઃખ દીધાં હતાં અને તેથી જે ઘણું ભય પામી ગયા હતા કે, હમને હવે કોણ જાણે કેવી શિક્ષા કરશે ! તેમને છોડી મુકયા. અને તેમનાં વાંક ક્ષમા કરી દીધા તે સાથે વળી વિશેષમાં શીખામણ રૂપે કહયું કે જેઓએ અમારી સાથે બુંડાઇ કરી તેઓની સાથે અમે ભલાઇ વિના બીજું કાંઇ કરવાના નથી. તેમજ ખોટું બાંહણું કાઢવાની ટેવ નહિ રાખીને માત્ર લોકોનું ભલું કરવું.

નિતી જાણનારા કહી ગયા છે કેઃ--

મોટો વાંક ઘણો કદી, તોપણ તેને ક્ષમે ક્ષમાવાળો;
તેની વડાઇ તેથી અતિશય મોટી ખરેખરી ભાળો.

કહે છે કે અરબસ્તાંનના પાદશાહના કુંટુબીઓને કતલ કરીને એક અપરાધી તે પાદશાહની હજુરમાં પોતાની મેળે આવી રજુ થયો તેને પાદસાહે કહયું કે આવું તારૂં બેધડકપણું જોઇને મને આશ્ચર્ય લાગેછે કારણ, મારા કુંટુંબ અને મારી બાબદમાં તેં ઘણો મોટો અપરાધ કર્યો છે. છતાં તું મારી શિક્ષાથી ન ડરતાં નર્ભય થઇને ચાલ્યો આવ્યો. અપરાધીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું આ પ્રમાણે આપની હજુરમાં ચાલી આવ્યો અને શિક્ષાનો ડર ન રાખ્યો તેનું કારણ એ છે કે મારો અપરાધ મોટો છે, તોપણ આપનામાં ક્ષમા કરવાનો ગુણ છે. તે તેનાં કરતાં પણ મોટો છે. આ તેનું બોલવું પાદશાહને પસંદ પડયું અને તેનો વાંક ક્ષમા કરીને તેનાં ઉપર કૃપા કરી. આવો પ્રસંગ જોઇને એક હજુરીએ કહયું કે આવા શતરૂને શિક્ષા કરવાનો લાગ મળ્યો છતાં, આપે તેના ઠગાઇ ભરેલા બોલવાથી ઠગાઇ જઈને

બદલો કેમ ન લીધો ? પાદસાહ કહે કે, ના તેમ નથી. મેં મારા મનમાં એમ વિચાર્યું કે જો હું બદલો લઉં તો મારૂં મન ખુશી થાય અને સંતોષ પામે પણ હું જો ક્ષમા કરૂં તો તેનું મન ખુશી થવા ઉપરાંત ઇશ્વરનુ પણ થાય, એટલે મને કીરતી મળે અને પર લોકનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય.

ક્ષમા આપતાં વાંકની રસ મનમાં રેલાય;
શિક્ષા કરતાં થાય રંસ તે તેવો ન ગણાય.

બગદાદના પાદશાહ મામુન ખલીફાનું કહેવું એવું છે કે, કોઇ મને પુછે કે સ્વાદ શાંમાં છે, તો હું તેને એવો જવાબ આપુ કે ક્ષમા કરવામાં! અને તે એમ પુછે કે, પ્રસન્નતા શાંમાં છે, તો હું તેને એમ કહું કે, કોઇના અપરાધની ક્ષમા કરવામાં! વળી તે મને એમ પુછે કે તમારી ખુબી શાંમા છે, તો તેને હું એમ કહું કે, અપરાધ કરનાર કાલાવાળા કરે તેંને અમે જતો મુકીએ તેમાંજ! સીંકદરે આરિસ્ટોટલ નામના એક વિદ્વાનને પુછ્યું કે ફલાણાં અપરાધી વિષે આપ શો અભીપ્રાય ધરાવોછો ? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, અય માલેક! જો અપરાધ કરનારા જગતમાં હોત નહિ તો ક્ષમા કરવાનો સર્વોત્તિમ ગુણ પ્રસિદ્ધિમાં શી રીતે આવત, ક્ષમારૂપી આરસીમાં અપરાધી પોતાના અપરાધની છાયા બતાવેછે. ત્યારે ક્ષમાનું પ્રતિબિંબ તેમાં પ્રગટ થાયછે. માટે એ પ્રમાણે વર્તો કેઃ—

અપરાધ છે અરીસો ક્ષમા, દયા બે નિહાળનાજ ખરે;
માટે અપરાધી પર કટાક્ષ ધિક્કારની કરો ન અરે.

એક પાદશાહ પોતાના શત્રુ ઉપર જય પામ્યો, તેને શિક્ષા કરવા માટે તેની હજુરમાં લાવ્યા, એટલે પાદશાહે તેને પુછ્યું હમણાં તું કેવી સ્થિતિમાં છે ? અને હવે તારાથી શું બની શકે એમ છે. જે તારે કહેવાનું હોય તે નિવેદન કર. તેણે ઉત્તર

આપ્યો કે, પરમેશ્વર ક્ષમાની સાથે પ્રિયતા રાખેછે. અને આપ જયની સાથે પ્રિયતા રાખો છો તો પરમેશ્વરે આપની પ્રિયતાની વસ્તુ જે જય તે આપને આપ્યો, તો આપ પરમેશ્વરની પ્રિયતાની વસ્તુ જે ક્ષમા તે પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે મને આપો. પાદશાહને આ વચનો અસરકારક લાગ્યાં અને તેને છોડી મુક્યો. માટે આ જગતમાંના રાજકર્તાએ અને રહ્યતે અપરાધીના અપરાધોનો બદલો લેવાનો છોડી દઇ મનમાંથી તેનાં પ્રતિનો દ્વેષ કાઢી નાખવો.

આ જગ થયું નિર્માણ–ત્યારથી આજ લગીનાં કાલમાં,
સ્વાધીન જે જન ધણી–તણાને ગરીબ ભુંડા હાલમાં.
અપરાધ જે કાંઇ તેમણે જાણે–અજાણે જે કર્યા;
ડાહ્યા ક્ષમા કરતા ગયા–અપરાધ અંતર નવ ધાર્યા.

કોઇ એક રાજાએ પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસને એકાદ કામ માટે મોકલ્યો. પણ તે કામ રાજાને ન રુચે તેવું થઇ ગયું. રાજાએ તેને ઉંચા કર કરીને કેદમાં નાખવાની આજ્ઞા કરી પોતાની પાસે બોલાવ્યો. અને ખુબ ધમકાવ્યો. તેણે કહ્યું, અહો મહારાજ ! આવતી કાલે સર્વે જગતોના રાજાઓ આગળ જો આપનાં કૃત્યની પુછપરછ થશે અને કદાપિ આપને તેનો ઉત્તર દેવો પડશે તો આપ કંઇ વસ્તુને સહાય લેખે ઓથે રાખશો ? રાજા કહે વળી કોણની ઓટ રાખે ! પ્રભુની ક્ષમાની હું ઓથ રાખીશ. આ સાંભળીને તે બોલ્યો. હું જ્યારે આપની કને ક્ષમાની ઓટ માગું છું ત્યારે આપે પણ મને આપવી જોઇએ. કારણ કે પરમેશ્વર ભણીથી ક્ષમાનો આશ્રય મળવાનો આધાર મહારાજે પોતા ભણીથી બીજાને ક્ષમા કરશે તે ઉપર છે.

ક્ષમાવાન જનને મળે, રિદ્ધિ સિદ્ધિની સાથ;
ક્ષમા પ્રકાશ જ પામતાં, હૃદય પ્રકાશિત થાય.
ક્ષમા મિરાજે જે મને, ફુલ વાડીની સમાન;

સરસ સુગંધી પ્રસરતાં, લે દે આદરમાન.
નિર્ઝરના કાંઠામાં, હમા મિત્ર લેખાય;
પ્રભુ મિત્ર જેનો બને, તો તું કાં નવ થાય?

આ ઉપરથી પાસ્વાદને દયા આવવાથી તેને છોડી મુક્યો. લોર્ડ ક્લેરેન્ડને વાજબી કહ્યું છે કે: "danger effects nothing it goes about; and hurts the man who is possessed by it more than any other against whom it is directed." યાને કે જ્યાં પણ ગુસ્સો ખાલી કરવામાં આવે છે ત્યાં તે જરાએ કાર્યસાધક અસર ઉત્પન્ન કરતો નથી. બલકે જેના તરફ ગુસ્સાના બાણો છોડવામાં આવે છે તેનાં કરતાં જે શખ્શનાં મગજમાં તેનો ભંડાર ભરેલો હોયછે તે વધુ દુરદશાનગતિને આધિન થાય છે.

પ્રકરણ ચોથું.

દુનીઆંસે ના બાંધો દિલ.

How does time after long absence beging to us such contrasts between the one we remember, and the one we see! And what a meloncholy mockery does it seem of our own vain hearts, dreaming of impressions never to be changed, and affections that never can get cool.

Lord Liton.

ગીતામાં એક સ્થળે બોધ દેવામાં આવ્યો છે કે; જે કોઇ પોતાનો ગુસ્સો પી જાય યર્થાત ગમે એવું અપમાન મલ્યાં છતે તે સહન કરે; અને પોતાના મનની શાંતી જાળવી રાખે તો તેને પછી બીજાં કશાંની તરસ રહેતી નથી. આ વાક્યને મેં વાર-

વાર મથન કરી ચીરી ચીરીને તપાસ્યો કે શું ત્યારે માનવ જાત ક્રોધી છે ? ક્રોધ શું છે? એક દિવસે મને તેનો અનુભવ થયો મારૂં મન એક સમયે જરા લગાર અશાંત હતું. અને તેટલાં ટપાલી મારા નામનો પત્ર લઇ આવ્યો. તે પત્ર, મેં કરેલા ઉપકારનો તોછડાઇથી વાળેલો ઉત્તર હતો. મને લાગ્યું કે શું મેં આટલી બધી ભલાઇ લોકો પ્રત્યે વાપરી તેનો આ બદલો? એજ વિચારે મહને દિવાની બનાવી. હું લાલચોળ બની અને જીવ એવો ગભરાવા લાગ્યો કે, સાંમાંને કાંઇ નુકશાન હોય તો મારી દઉં એવો વિચાર મને થયો. અને મારા સ્થુળ શરીરમાં ફેરફાર થઇ રહયો આ ફેરફાર ક્રોધનો હતો. તેજ દિવસથી ક્રોધનું ખરૂં સ્વરૂપ મહને જણાયું મને તેનો અનુભવ મળી ચુકયો કે ક્રોધ એ કંઇજ નહિ પણ થોડા સમયનું ઘેલાપણું સિવાય કંઇજ નથી. સજ્જન વાંચકો? તેજ દિવસથી મને ભાન થયું કે, ક્રોધ કેમ અને ક્યારે આવે છે. વ્યવહારમાં આપણને કાંઇ ચીજ ઓછી પડતાં ઘણીવાર આપણે રૂસાઇ જઇએ છીએ આ રૂસાવણી એજ ક્રોધ! નહિતો બીજુ શું ? જ્યારે મનુષ્ય ગરૂરી બતાવાનું મેલી દઇ નમ્રતા અખત્યાર કરે છે, ત્યારેજ તે ઇનસાનની પદવી પર ચડે છે. એવું કહેવાય છે કે ભરૂગમુની નામનો એક આવો હતો જેણે ઘણાં વર્ષો સુધી તપ કરી બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મેળવી હતી એક દિવસે તેનામાં કાંઇ એવોજ ગર્વ આવી ગયો કે રાજા આગળ જવું. ને તુરત દરબારમાં ચડયો. દરબારમાં બેઠેલી દરેક વ્યક્તિ આ મહાન તપેશ્રી બાવાને જોઇ ઉભા અને નમસ્કાર કર્યો. પરંતુ એ બધામાં વિષ્ણુ તો બેસી રહયા. આમ જોઇ ભરૂગમુનીને લાગ્યું કે, હું આવો મહાન તપેશ્રી (!) અને વિષ્ણુએ મને માન નહી આપ્યું ? એમ વિચારી ક્રોધમાં આવી જઇ તેણે વિષ્ણુની છાતીમાં લાત લગાવી પાડી. વિષ્ણુ તેથી જરાએ ક્રોધે ન ભરાતા ઉલટું

તેનો પગ વહાલથી પકડી ચાંપવા પડયા. ને બોલ્યા "મહારાજ ! તમારા પગમાં ખુબ લાગ્યું હશે માટે મને ચાંપવા દયો." આટલી બધી સહનશીળતા જોઇ ભરૂગમુનીનેતો એટલું બધું લાગી આવ્યું કે, વિષ્ણુજીને તે પગે પડી ગયો અને કહયું "મહારાજ ! મને માફ કરો" કબીરજીએ સત્ય કહયું છે કેઃ—

કામ, ક્રોધ, મદ લોભકી જબલગ મનમેં ખાન;
તબલગ પંડિત મુરખહી, કબીર એક સમાન.
પઢ પઢ ઓર સમજાવહીન ખોજે આપ શરીર;
આપહી સંશુપમે પડા, યું કહે દાસ કબીર.
ચતુરાઇ પોપટ પઢે, પડા સો પીંજર માંહી;
ફીર પર મોધે ઓરકો, આપન સમજે નહિ.
હરીગુન ગાવે હરખ કે, હીરદે કપટ ન જાય;
આપન તો સમજે નહી, ઓરહી જ્ઞાન સુનાય.
ચતુરાઇ ચુલે પડો, જ્ઞાનકો જમરા ખાઓ;
ભાવ ભકિત સમજે નહિ, જાનપનોં જલ જાઓ.

મનુષ્યનું મન ખાકી હોઇ નિત્ય તે ખાકી વસ્તુ પ્રતિ પ્રેરાય છે. અમુકે, અમુક ચીજ કરી તો મારે કાં નહી કરવી ? આમ દેખાદેખીથી આપણે, આપણી પાસે જે કાંઇ છે એ પણ ગુમાવી બેસીએ છીએ. માટે આપણે એવું બનવું જોઇએ કે, કોઇપણ વસ્તુ પ્રતિ આપણને મોહ થાયજ નહી. આપણી હાજતો જેમ બને તેમ ઓછી કરવી જરૂરી છે એક સ્થળે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે, "મુકી શું દેવું ?" તો ઉત્તરમાં છે કે "બધું મુકી દે." મતલબ કે ત્યાગ એવો કરવો કે આપણને એક દીને અનુભવ થાય કેઃ દુનીઆમાં જે કાંઇ છે એ મારૂં નથી.—ના એટલુંજ નહિ પણ આ દેહ વટીક મારી માલેકીનો નથી. જે છે એ ભગવાનનુંજ છે, જયારે પણ તમો તમારી નવરાસની

વેળાએ એકાંત બેસો ત્યારે એક પળ વિચાર કરો કે: ઓ ભગવાન! મ્હારી અંદર જે કાંઇ છે. જે કંઇ મારી પાસે છે એ શું મારૂં છે?–ના તારૂંજ છે. અને તે ચીજો હું તને પાછી હવાલે કરૂ એમાં મારૂં થોડું જવાનું છે? આમ વારંવાર મનને સંબોધવાથી આપણને એક દિવસે જ્ઞાન થશે કે, આ ખાકી શરીર જેને માણસ 'હું છું' એવું સમજે છે તે આપણી અજ્ઞાનતાજ છે. અને તેથીજ ત્યાગી બનવા માટે આપણને બોધ આપવામાં આવ્યોછે. પરંતુ ' ત્યાગી એટલે શુ? ત્યાગી બનવું એટલે એમ નહિ માનશો કે, સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેરી સંસાર છોડી વનમાં તપ સારૂ ચાલ્યાં જવું. ત્યાગ એટલે એમ કે જે કંઇ ચીજ કરવી એ હરિના નામે કરવી. 'હું કરૂછુ' અગર 'મેં કર્યું' એવા અભીમાંની શબ્દો મનુષ્યનો ગર્વ ઉતારે છે. સંસારમાં ત્યાગી બનવા માટે આપણને જે કંઇ અમલમાં મુકવાનુ છે, તે ફક્ત આટલુંજ કે, તમો જ્યાં હોય ત્યાં, જે કાંઇ ત્હમારા લાભનું હોય તે ગ્રહણ કરો, અને અયોગ્ય વાતને છોડી ધ્યો. કોઇ પણ બાબદમાં તમને તિરસ્કાર માટે કોઇ કહેતું નથી. તીરસ્કાર શા શારૂ કરવો? તમને જે રૂચે તે સાંભળો અને કામ કરો. હંસ પક્ષી માટે કહે છે કે, તેને જો દુધ સાથ જળ ભેળી પણ આપવામાં આવ્યું હોય તોએ, તેમાંથી તે દુધજ પીશે. માણસો જેમ જેમ ઇંદ્રિઓને પોતા ઉપર ફાવવા દે છે, તેમ તેમ તે વધુજ પોષાતી જાય છે. સાપને ગમે એટલું દુધ પાઇ ઉછાયેં, તોએ કોઇક દિવસ પોતાની જાત પર જવા વિના તે રહે નહિ. કેમકે મોડે વહેલે જરૂરજ તેનો ભોગ મનુષ્ય થઇ પડશે. એજ રીતે ઇંદ્રિય જેવી છળકપટ પદાર્થોને પોષવી એ સર્પને દુધ પાઇ ઉછર્યા બરાબરજ છે. માટેજ બોધ આપવામાં આવ્યો છે કે, દરેક મનુષ્યે પોતાની ઇંદ્રિઓને વિછુટી ન મેલતાં

તેની લગામ મજબુત રીતે પકડી રાખવી જોઇએ. ગીતામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે "માણસનુ' શરીર તે એક ગાડી છે. તેને જોડેલા ઘોડાઓ તે તેની પાંચ ઇંદ્રિઓ છે. તે ગાડીને ચલાવનાર તે મન છે અને ગાડીમાં બેઠેલો ધણી તે જીવ યાને ખરો માણસ છે. જેમ ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો, જેમ ઘોડાને કાબુ નથી રાખી શકતો, અને ત્યારે તે મસ્તાન બનીને ગાડીને ગમેતેમ સ્થળે ઘસડી લઇ જઇ અંદર બેઠેલા માણસને નુકશાનીમાં લાવી નાંખે છે. તેવીજ હાલત મનુષ્યના શરીરના જીવની પણ જાણવી." આપણને મન, ઘણીવાર મોઝ મઝા અને બીજાં એવાંજ અન્ય દુર્ગુણો પ્રતિ ખેંચે છે. અને તેથી આપણું આખુ શરીર તે ચીજો પ્રતિ આકર્ષાય છે. પરીણામમાં આપણે ક્ષણીક મઝાને ખાતર દુઃખના ખડક સાથ અફડાઇ પડીએ છીએ.

> મુર્ખો માની રહયો મારૂં રે, તેમાં કાંઈએ નથી તારૂં;
> સાત સાપર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખારૂં.
> ચઉદ ચોકડીનું રાજ્ય ચાલ્યું ગયું, રાવણા દીકવાળુંરે,
> દુઃખને તો કોઇ દેખે નહી, ને સુખ લાગે સારૂં,
> વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વળી જાશે વારૂં રે.
> હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો સારૂં,
> ભોજો 'ભગત' કહે રાખો કેદમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યારૂં રે.

આશા! હા–આશા જેવી ચીજ દુનીયામાં બીજી કંઇ છે વારૂ? પણ આશા તરીકે આશા કરવામાંબી ફરક છે. ક્ષણીક પળના સુખની આશા રાખવી અને મિનોધ જ્ઞાનની આશા રાખવી એ બંનેમાં મોટો તફાવત છે. આશા કરવી પણ તે ખાટી હોવી જોઇએ નહી. સારી આશાને જન્મ આપો અને સ્વાર્થી આશાઓ અને ઉમેદોને મારી નાખો કે ઉગરમાંજ દાટી દો. પણ આશાને મારી કેમ શકાય? તેને મારવાનું

હથીયાર સંતોષ છે. અમુક ચીજ મેળવવાની ઇચ્છા કરી અને તે મળી. એટલે માણસને વધુ ને વધુજ ઇચ્છા થાય છે. વધુ ઇચ્છા લોભને જન્મ આપે છે. આમ બીજી વાર લોભને સંતુષ્ટવા ઇચ્છા કરતાં તે પાર ન પડી તો સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યને નિરાશી ઉત્પન થાય છે. ત્યારે આપણે કેમ જીવવું ? સિધ્ધાંત આ છે કે, જે કોઇ પોતાની મુળ સ્થિતી સંતોષ વચ્ચે ગુજારે છે. તેના જેવો સુખી માનવ બીજો કોઇજ નથી. એક વેળા એક કરોડપતી મોટી દઉલત મેલી મરણ પામ્યો. પોતાના વીલમાં એવી રીતે લખ્યું હતું કે, દુનીયામાં જે કોઇ સુખી માણસ હોય તેને મારી દઉલત આપવી. આ ઉપરથી કંઇ સેંકડો માણસો એ દઉલત પોતાને હાથ કરવા ફાંફાં મારવા પડયા. આ હરીફાઇ લાગટ ઘણાં માસ ચાલ્યા પછી એક માણસને સુખી તરીકે ચુંટવામાં આવ્યો. અને સોલીસીટરોએ પેલી ત્રંક તેના હાથમાં આપી. ચાવી લગાડતાં પૈસાને બદલે નીચે લખેલા શબ્દોથી એક ચીઠ્ઠી તેને મળી:—

> "તું જો ખરો સુખી હોય તો મારી દોલતને
> કદિબી જોય નહિ."

ઉપલી વાર્તામાંથી મજકુર આપણને જે શીખવાનું છે તે ફક્ત એટલુંજ કે, સુખ કાંઇ દુનીઆની સુંદરતામાં તેમ પૈસામાંજ નથી સુખી તેજ છે કે, જે પારકાંની સેવા કરવામાં પોતાનું હિત માને છે. વિદ્વાન વાઇસરાય લોર્ડ લીટને એક સ્થળે કહયું છે કે:—

The world, the world ! everything gentle, every thing pure, everything noble high wrought and holy is to be squarred and cribed and maimed,

to the rull and measure of the world! Pespise its hollow cant its methodical hypocrisy, scorn its false gods, and its, fawning upon the great, its ingratitude to benefactors its sorbid league with mediocrity against excellence. Or propartion as one loves mankind one ought to despise and detest that worse than venetian oligarchy which mankind set over themselves and call "The world"

યથાર્ત, કાંઇબી સારૂં કે ભલું કામ, દરેક ભલાઇ કે ભુલ, મનસાઇ, દરેકે દરેક ચીજ કરતી વેળા દુનીઆનો ડર રાખી દુનીઆં શું ધારશે, શું બોલશે, તેનો પ્રથમ વિચાર કરી, તે ભલાઇ અને ભલમણસાઇ, તે મદદ યા દિલસોઝી, દુન્યાંની મરજી મુજબ મરડવી પડેછે. પરંતુ સજ્જનો! આ મુજબ દુનીઅનાં ડરનુ પોકલ એમ કયાં સુધી ચલાવ્યા કરીશું; સ્વતંત્રાના ભોગે, આપ અખત્યારી છોડી દઇ, દુનીઆંની લાજથી ડરી, કયાંસુધી એવાં હીપોક્રીતોથી હીચકારા પેઠે આપણે કયાં તુલીક દોરવાતાં રહીશું; આપણા જાતિભાઇઓ તરફ અને દેશ તરફ તેમજ દુનીઆંના લોક તરફ જો આપણો ખરેખરો ચાહ હોય માયા હોય તો હર હંમેશ ડરાવતો આ ડરાંમણો દેવ કે જેને આપણે પોતેજ ઉભો કીધોછે અને જેને બધાંએ દુનીઆંના ડર નામે પીછાંણ્યો છે તેને સદાનો મારી હરાવી કચડી નાખવો જરૂરી છે. દુનીઆંના ડરથી બીયા કરી આપણી સ્વતંત્રતા દરેક ચીજમાં ખોહી બેસવી એમાં ડાહપણ હોયજ કયાંથી? દુનીઆંથી નહિ ડરવાનો અર્થ એમ નહિ કરશો કે, ગમે તેમ ચાલવા આપણે બંધાએલાં છીએ. એવી વર્તણુંક માટે તો ખરેજ આપણને ઠપકો ઘટારતજ છે. આજનો જમાનો ઢોંગી છે. ભલો અને ભુંડો કોણ છે એ પિછાણવું મુશકીલ છે. ભલો ભુંડામાં અને ભુંડો ભલામાં ખપે છે, અને જાણે દુનીઆ

દારીથી અલગ હોય તે વિષે કંઈ જાણુતાજ ન હોય એવો જાહેરમાં દેખાવ કરેછ!

નીસ્ત દર વાસદેએ મુનાફેક રા વફા,
આન નખાશદ દર રૂખશ નુરે સફા!
અય ખજેહ દુરબાશ અઝ અહલે નેફાક;
દર જેહન્નમ દાન મુનાફેક રા વસાક;

જગનમાં આકૃત્તી એટલી પ્રકૃતી હોઇ પૃથ્વી પર આપણા જેવા બધાંના સ્વભાવ હોઇ શકતા નથી એટલા સારૂં આપણા વ્યંવહારમાં આવતા બીજાં સ્વભાવના માણુસોને સંભાળી લેવાં કોઇપણ મનુષ્યના મનમાં જો એ વિગેરેની સત્ય સમજણ હોય તો તેને કોઇબી રીતે હાની પહોંચવાનો સંભવ નથી વિવેકી મનુષ્યે પોતાના હૃદયને સંચોકી ન રાખતાં બની શકે તેટલું તેને વિશાળ બનાવવું જોઇએ. એટલે એમ કે, આખું જગત પોતાના સ્વરૂપના એકજ દેશમાં આવી જાય એવી વિશાળતા તેણે પોતાના હૃદયની કરવી જોઇએ. એક ચોકકસ પાદશાહને એક એવું ભંયકર દર્દ થયું જેતું ઔષધ કોઇજ કરી શકતું નહિ અંતે યુનાની હકીમોની એક આગેવાન કમીટી એવાં મત પર આવી કે, આ દર્દ માટે ઔષધ છેજ નહિ; સિવાય કે એ દરદ પર રાજાના જેવાજ ગુણદોષ ધરાવનાર એક બાળકનો પિતો, કામ આવે એમ છે. પાદશાહે કહયું. તેવા એકની શોધ ઝડપથી કરો ઘણી એક શોધ પછી એક ખુબ સુરત ગામડયન છોકરો તેમને હાઠ લાગ્યો તેના માતપિતાને ત્યાં બોલવામાં આવ્યાં અને તેમનાં પુત્રના ભોગ માટે રાજાએ એક મોટી રકમ માબાપને સંપુર્ણ કરી. વળી ત્યાં ઇન્સાફની ખુરશી પર બેઠેલા કાજીએ પણ એવો ફતવો ફેંકયો કે પાદશાહની જાનની સલામતી ખાતર રૈયતમાંથી કોઇબી માણસનું ખુન કરવામાં આવે તો તેમાં ગુનાહ જેવું કશુએ નથી. અને તેજ પળે

એક ધાટકી શખ્શે તે નાનાં બાલકાંને મારવા પોતાની તિક્ષણ તરવાર તેનાં પર ઉગામી. તેજ પળે છોકરાએ આકાશ ભણી પોતાની નજર કરી અને હસી પડયો. પાદશાહે તેને અજાયબીથી પુછ્યું: આવાં મોતના પ્રસગે તને દુ:ખ થવું જોઇએ તે બદલ તું હસે છે શા માટે? બાળકે જવાબ આપ્યો કે: બચ્ચાંનો લાડ માતપિતા ઉપર હોય છે અને કજીઓ, કાજીજી આગળ લઇ જવામાં આવે છે અને ઇન્સાફ પાદશાહથી ચાહવામાં આવે છે. પરંતુ મારા બાબમાં તેથી ઉલટુ બન્યું છે. કેમકે મારાં માતપિતાએ દુનીઆમાં લેખાતી પૈસા જેવી તુચ્છ વસ્તુ મેળવવા તમારે સ્વાધીન કીધો છે. અને કાજીજીએ તેમ કરવા તમને વળી ઉશ્કેરી આપ્યાછે અને સરકાર બાપ પાદશાહ પોતાની સલાંમતી મારાં મૃત્યમાં જોય છે એમ છતાં મને ઇશ્વરની પનાહને મદદ સિવાય મને કોઇ બીજાની મદદ જોઇતી નથી.

Law cannot give my child,
his kingdom here;
For he, that holds his kingdom
holds the law.

નાનાં બાળકના આવાં અસર કારક વેણથી શાહનું હઇડું ભરાઇ આવ્યું અને તેથી આંખો આંસુથી ભરી ગળગળો થઇ શાહે કહ્યું; આવા બેગુનાહ ખુનને રેડવા કરતાં હું મારૂં મોત વધારે પસંદ કરૂ છું" આમ કહેતાં શાહે બાળકને છાતી સરીખો ચાંપી પુષ્કળ દ્રવ્યથી તેને નિહાળ કરી છુટો કીધો એવું કહેવાય છે કે તેજ દિવસથી રાજાનું મહાભારત દુ:ખ પણ સદાનું દફે થઇ ગયું હતું.

આપણને વારંવાર ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે, દુ:ખ વેળા ધીરજ અને શાંતી રાખશો તો એક ખુની પણ પોતાનો ક્રુર હાડ તમારાં પરથી ઉગાંમી કાઢસે અને તે સત્ય છે. આપણા

પેગામ્બર સ્પીતમાન જરથુસ્તનો જયારે જન્મ થયો ત્યારે દોરાસન નામનો ત્યાંનો હાકેમ તેમને મારી નાખવાના હેતુથી તરવાર સાથ ઘરમાં પ્રવેશ થયો હતો. પરંતુ એવું કહેવાય છે કે, જેવી તરવાર જરથુસ્તપરથી ફરી જાય તેવોજ દોરાસનનો હાઠ ખેંચાઇ ગયો, અને તે લાંબો થઇ સકયોજ નહિ. આ અવનિમાં પ્રાયશ, સ્વેં મનુષ્યોને ન્યુનાધિક દુઃખતો હોયજ ! એ વાત આપણે ભુલી જવી નહોતી જોઇએ. દુઃખ વેળા કદિએ મુંઝાવું નહિ; તેમ તેના માટે ચિંતાપણ નહોતી કરવી જોઇએ. દુઃખ સમયે આપઘાત કરવાનો ત્રાસ દયા જનક છે. આપઘાત એ મનુષ્યની નિર્બતાની મુર્ખાઇ છે. દુઃખ ખમ્યાં વિનાં સુખ મળી શકે એ ખ્યાલ અકકલથી દુર છે. માટે,—

"દુઃખસુખ આવે તે સહેજો રે, માજીના ચરણ કમલમાં રહેજો.
સુખડા તરતાંરે ઉડાંછે–દુઃખડાં પાછળરે ઉડાં છે.
સુખડાંની શોભારે સુલભ છે–દુખડાંના હેતુરે ગહન છે.
મા તુંજ પ્રેમલરે રચનારે–તુંજ સર્દ્યે છે ઘટના.
મા તુંજ સર્દ્યે પ્રેમે નિવેશ–દુઃખસુખ આવેરે તે સેહેજો."

દુનીઆમાં ખરી ખુશબોઇ જશ ની છે; જે ચંદનના વૃક્ષ પેઠે સર્વે સ્થળે પ્રસરી રહેછે. પરંતુ અપજશમાં એવો દુર્ગુણ છે કે ત્યાંય કોઇજ જઇ શકતુ નથી. જયારે 'જશ' ચંદન પેઠે આખી પૃથ્વી પર પ્રકાશી નિકળે છે, અને જ્યારે આખુ શરીર શાંત પડી જઇ તમામ ઇંદ્રિઓના વ્યવહારો બંધ; પડે અને મન ભમતુ અટકી જાય ત્યારે માણુસ પોતાનું ખરૂ સ્વરૂપ જોઇ શકે છે. અત્યાર આગમચ માણુસ પોતાના સ્થુળ શરીરને 'પોતે' માનતો હતો, પરંતુ મનુષ્યને જયારે આ રીતે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે 'હું કોણ છું', એનું ભાન થાય છે. મગર આવી શકિત કંઇ બધાંને પ્રાપ્ત

થતી નથી ગુરૂની કૃપાનું એ ફળ છે. "કરણઘેલો" નામક સુપ્રસિધ્ધ ગ્રંથમાં એ વિષે એક વાત આવી છે કે:—

હરિ અને મગન નામે બે ભાઇઓ હતા કોઇએક દિવસે તેમને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો અને તેને ગ્રહણ કરી તેઓ વનમાં વસવા ગયા અને ધોરી રસ્તો છોડીને એક જંગલમાં પેઠા. જેમ જેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ જંગલ વધારે ગાઢું થતુ ગયું અને સાંજ પડી બાદ ત્યાં એટલો બધો અંધકાર વ્યાપી રહયો કે, તેઓ એક પણ ડગલું વધુ ભરી શક્યા નહિ. જંગલી જનાવરોની દહેસ્તથી તેઓ એકાદ વૃક્ષ પર ચઢી બેઠા અને આખી રાત તે ઉપરજ સુઇ રહેવાનો મનસુબો કરતા હતા. તેટલામાં પાસેની ઝાડીમાંથી બે બ્રાહ્મણો હાથમાં નાગી તલવાર લઇને તેમની સાંમે આવી ઉભા જ્યારે તે ચારો જણની આંખો ભેગી મળી ત્યારે બ્રાહમણો બોલ્યા અમે દક્ષણા લેવા આવ્યા છીએ હરિએ આશ્ચર્ય પામીને તેઓની સાંમે જોઇને પુછયું મહારાજ! તલવાર ઉઘાડી રાખી દક્ષીણા માંગતાં બ્રાહમણોને તો મેં મારી જીંદગીમાં આજેજ જોયા. તમારી હકીકત કંઇ વિચીક્ષણ હશે, માટે કૃપા કરી તમો કોણ છો તથા તમારો ધંધો શો છે તે કહો" બ્રાહમણો બોલ્યા બીરાદરો, હમો બેઉ ભાઇઓ છીએ અને વેદાંતી ધર્મ પાળીએ છીએ. થોડાં વર્ષ ઉપર કંઇ ધંધો ન મળવાથી હમો એવા તો દરીદ્રી થઇ ગયાકે કોઇ પણ ધંધો કરવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો એવામા એક દહાડો વ્યાસજી વેદાંત ઉપર કથા કરતા હતા, તે સાંભળવાને હમેબી બેઠા. કથામાં વ્યાસજી બોલ્યા આ જગત માયારૂપી છે. એક બાજીગરનો ખેલ છે. જેમ જાદુગર લોકો નજર બંધી કરી જ્યાં ધુળ હોય ત્યાં પાણી બતાવે છે. તેમ માણુસ સઘળું ખોટુ દેખે છે. જગતમાં આત્મા સિવાય બીજુ કાંઇ નથી જે જે પ્રાકૃતિક પદાર્થ આપણી ઇંદ્રિઓ વડે માલમ પડે છે, તેઓ

ખરેખર જગતમાં છેજ નહિ એતો માત્ર આભાસ છે. જેમ સ્વપનામાં આપણને હજારો વસ્તુ દેખાય છે, શબ્દ સંભળાય છે, અને સઘળાં ઇંદ્રિય સુખ મળે છે. પણ જાગ્યા એટલે તેમાનું કંઇ નહી તેમ આ જગતમાં આપણી અવસ્થા સ્વપ્ન વત છે. પદાર્થ કંઇ છેજ નહિ માટે હે બંધુઓ જગતમાં લોકો પૈસો મેળવવાને જે શ્રમ કરેછે તે સઘળું મિથ્યા છે, લોકો જે મારૂં મારૂં કરેછે તે ફોગટ છે. અલ્યા જેમ તારૂં તેમ મારૂએ કશુજ નથી. આ કથા સાંભળીને અમારા મન ઉપર એટલી તો ઉંડી અસર થઇ કે અમે વેદાંતી થઇ ગયા. અને મારામાં તેમ તમારામાં અને કોઇનામાં પણ કંઇ અંતર નથી અને ગણવો નહી એવો નિશ્ચય કીધો. પછી એકવાર હમો અમારા યજમાનને ઘેર કાંઇ કામસર ગયા. ત્યાં એક પૈસાની ઢેલી પડી હતી તે જોઇને હમે વિચાર કરવા લાગ્યા કેઃ આને માનવો પૈસા કહે છે. પણ ખરેખરો તો તે છેજ નહી. વળી જગત કારમું છે. અને આવરદા ક્ષણ ભંગુર છે, તેથી એ પૈસાને મુકીને યજમાનને કોઇ દહાડો જવું પડશે, કીંવા એ પૈસા યજમાનને મુકી જતાં રહેશે. એ બેમાંથી એક વાત તો નિશ્ચય બનવાનીજ. વળી મારૂં તારૂં મિથ્યા છે યજમાનના પૈસા અને હમારા પૈસા ટકામાં ભેદજ શો? એમ વિચારી તે ઢેલી હમે ઉંચકી લીધી. તે લઇને અમે જતા હતા તેટલાં યજમાનના દુષ્ટ ચાકરોએ અમને પકડ્યા અને યજમાનનાજ કહેવાથી રાજા આગળ લઇ ગયા. રાજાની પણ આંખ ઉપર માયાની અંધારી બાંધેલી તેથી તેણે મારા તારામાં ભેદ માન્યો અને વેદ વ્યાસજીના વેદાંત મતથી વિરૂધ્ધ ચાલીને અમને પાંચ વર્ષ બંદીખાનામાં નાંખ્યા. કારાગૃહમાં એટલાં વર્ષ મુફતનું, વગર મહેનતે ખાધા પીધા પછી અમને છોડી મુકયા. હવે શું કરવું? જગતતો દુષ્ટ માયામાં વીંટાલાએલું અને પરમાત્મામાં લય

પામવાના સાધન-શોધવાને બદલે મારાં-તારામાં લડી મરી ઘાંચીના બળદ પેઠે ચોરાશી લાખના ફેરા ફર્યા કરે છે. એવા લોકોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ વેદાંત મત ચલાવવા જઇએ તો સંકટમાં આવી પડીએ અને તેથી ૠષિઓની પેઠે વનવાસ કરવો એવો નિશ્ચય કર્યો, અને આ જંગલમાં ત્રણ માસ થયા હમે રહીએ છીએ. પણ લાડુ અને ઘી ખાધેલા તે હવે કંદ ને મુળ ને ફળફળાદી કેમ ભાવી શકે ? તેથી કોઇ યજમાન શોધવાને રાત્રે રોજ અમો બહાર નીકળીએ છીએ. આજે તમો પહેલ્લાજ મલ્યા છો, માટે જો તમો વેદવ્યાસજીને માનતા હો તો તમારાં લુગડાં, પાઘડી, આદિ જેને તમો તમારૂં કહોછો તે અમને અર્પણ કરો. નહી તો આ તરવાર વતી તમને પરમાત્મા સાથ મેળાપ કરાવી દઇશું." વેદાંતી ભાઇઓની આ વાત સમજી હરી તેમજ મગનને ખુબ હસવું આવ્યું. અને થોડાક પૈસા આપી તે બન્ને બ્રાહ્મણોને વિદાય કર્યા. આ વાત પરથી આપણે તો કેવળ આટલુંજ શીખવાનું છે કે:—

> If happiness have not her seat,
> And Centre in the breast;
>
> We may be wise, or rich or great;
> *But never can be blest,*

"સુખનું સ્થાન અને મધ્યબિંદુ આપણા સ્તનમાં ન હોય તો આપણે પહોંચેલ કે પૈસાવાળા કીંવા પ્રખ્યાત કાં નહિ હોઇએ છતાં આનંદી તો કદિએ રહી શકશુંજ નહિ"

"જેણે આપણા જન્મની અગાઉ માતુશ્રીનાં થાંનમાં દુધ ભરી મેલ્યું હતું, તે પ્રભુને જે માનવે પીછાંણ્યા નહિ અને તેનાં સ્વરૂપને પિછાંણવાની કોશીષ ન કરી એ કરતાં વિશેષ

મુર્ખ પણ બીજા કોણ હોઈ શકે? વિચાર કરો કે જેણે પેદા કરવા પહેલાં દુધની તઈયારી કરી મેલી છે તેજ પિતા-પ્રભુ આપણુને રખડતાં તે કેમ રહેવા દેશે? કુંભાર હાલ્લું બનાવે છે તે ફોડી નાંખવા ચોડું છે? તો વિચાર કરોકે ઈશ્વરે તમને દુ:ખી કરવાને પેદા કીધાં નહિ હોય? કોઈપણ માતપિતા વિના કારણે બાલકને સજા કરતાં નથી. તો પ્રભુ, વિના કારણે શા કાજ મનુષ્યને ત્રાસ આપે? જેણે મોરને સુંદર પીછાં આપ્યાં તે આપણને નગ્ન કેમ રાખશે? જે મહાન પિતાએ ઠંડીમાં હુંફ મેળવવા જનાવરોને બાલ આપ્યા, તેજ પિતા તેના ભક્તોને ક્યમ ભુલી જાય? જમીનના પેટમાં રહેતા કીડાઓ જળમાં રહેતાં માછલાંઓ, હવામાં ઉડનારા પક્ષીઓ અને વનમાં રહેતાં ઝાડી ખાનારા જાનવરો જેવાં ઉપર પણ પરમેશ્વર મહેરબાન છે તો શું તે આપણુને વિસારી દેશે? અરે! આમ પણ બોલવું આપણુને લાજમ છે ખરૂં? ના-કદિ નહિ. ફક્ત તેમાં આપણી ખાંમી છે. અને તે ખાંમી આપણા પ્રભુ પ્રત્યેના વિશ્વાસની છે." ઉદાહરણ તરીકે પુત્ર ઘરમાં માંદો પડયો અને ડોકટરનું ઔષધ કર્યું. ઔષધથી પણ નરમ ન પડતાં તાવ વધી ગયો તો પછી બ્રાહમણને ઘેર તપકો બતાવાય છે. બ્રાહમણ કંઈ ભણવાનું કહે છે, જે મોંઘેદો કને ભણાવામાં આવે છે. પરંતુ એથીબી જો મંદવાડ નરમ ન પડયો તો પછી માનતા-આખા મનાય છે. એ સમયે જો કોઈ દિલસોઝીથી આમ કહે કે: આતશ બહેરામમાં થોડું સુખડ ચહાવો. તો બસ થઈ ચુક્યું "અરે એથી શું થવાનું હતું?" બસ-આ નિરાશા જનક શબ્દોથી આપણી પવિત્ર ગ્રાંથ વાણીને હીણવામાં આવે છે. આ શાથી? કારણ કે આપણામાં પુર્ણ વિશ્વાસ નથી. ખુદા આપણુનો પાલણનાર પિતા છે, આપણે તેનાં સંતાન જેવાં છીએ તે આપ-

ણુને દુઃખી જોવા ઉત્સુક નથી જો વિશ્વાસની કીંમત મનુષ્ય જાતિ સમજતી થાય તો તેઓ પ્રભુને દોષ પણ દે ખરાં કે? એક સમયે એક કવિ બાગમાં ગયો. આમ તેમ ફરી તે ગુલાબનાં પુષ્પ આગળ આવ્યો તુરતનાજ એક સુંદર પમરતાં ગુલાબને નીચે ખરી પડતાં જોઇ તે બોલ્યો—

કંટક પેર ગુલાબકો તોપે એસો ફુલ;
કયા કહીએ જગદીશકો કે તો ઘર એસી ભુલ.

યર્થાત, શું ખુદાને ઘેર પણ એવો ગેરવાજબી ઇન્સાફ છે કે નાજુક બિચારા ગુલાબને પણ કાંટા જેવાં બિછાણામાં રહેઠાણ કરી દુઃખ ઉપરથી ખમવું પડે છે?

કવિને ઉપર મુજબ વિલાપ કરતાં જોઇ ગુલાબના પુષ્પે દિલાસા રૂપ શબ્દોમાં વળતો ઉત્તર આપતાં કહયું:—

શીશ ધડ જુદા કીયો ફીર જળાયો મુળ;
ઘટને સંકટ તનપર સાથો એસો ચાયો ફુલ.

એટલે કે, મારૂં માથું તેમજ ધડ કાપવામાં આવ્યું, પછી મારાં મુળીઆંને જળાવવામાં આવ્યાં એટલું દુઃખ મેં જ્યારે ખમ્યું ત્યારે મારે પેટે આ એક સુંદર ગુલાબનું ફુલ થયું. મતલબ કે ખુદાને ત્યાં કોઇબી રીતનો આડો ઇન્સાફ કે દુઃખ દેનાર છેજ નહિ?

"ગુલાબના ઝાડને કેવા તિક્ષણ કાંટા હોય છે? એ તીક્ષણ કાંટાથી ભરેલા રસ્તા ઉપર ગુલાબને મુસાફરી કરવી પડે છે. મગર ગુલાબ, કાંટાથી ગાભરૂ ન બનતાં તેની સાંમે થઇ ધીરજ અને શાંતીથી આગળ વધી પોતા આસપાસ સુવાસ ફેલાવી આખરે કરમાઇને મૃત્ય આધીન થાય છે. તેજ રીતે માણસની જીંદગીનો રસ્તો લોભ—લાલચનાં કાંટાઓથી ભરપુર

છે. માટે એ સતત્ મુસાફરીને નેકીના માર્ગે સંપુર્ણ કરવી જોઇએ. ગુલાબ અને માણસ બંન્ને એક સરખી લીલી સુકી જોઇ એકજ સરખી હાલતે માર્ગે લાગે છે. એકજ મંડાણ અને એકજ સરખો અંત " તો જીવનની હવે ફીકર અને દુનીયા ઉપર મોહબ્બત શાનો ?

ફીકર સબકો ખા ગઇ, ફીકર સબકા પીર,
ફીકરકી જો ફાકી કરે, ઉસકા નામ ફકીર.

પેટ સમાતા અન્ન લે, તનહી સમાતા ચીર,
અધી કહી સંગ્રહ ના કરે, તીસકા નામ ફકીર.

ચાહ ગઇ, ચિંતા ગઇ, મનવા બે પરવાહ,
જીનકો કછુ ન ચાહીએ, સો શાહોકા શાહ.

મનુષ્યને પોતાની જીંદગી પ્રત્યે જેટલું વહાલ છે; તેટલાંજ બેદરકાર છે એમ કોણ ના પાડી શકશે ? અને આવી બેદરકારીમાં અને ભુલાવામાં પડેલાં જયારે અક્કલ જુએ છે, ત્યારે તે ઘણાંજ અફસોસથી બળાપો કરે છે; અને કહે છે કે ઓ, માનવ ! મને તું જરા ધ્યાન દઇ સાંભળ. વિચાર કર કે જ્યારે તું આ દોરંગી દુનીઆમાં અવતર્યો ત્યારે તો તું પવિત્ર હતો. રફતે રફતે વય વધતાં તું ચાલાક અને હુસ્યાર બનતો ગયો, અને તેં તારા વેપારનું બંદર ખુલ્લુ મેલ્યું પરંતુ જે સંત સંગતના વેપારને ખાતર તું અત્રે આવ્યો હતો, તે ખરો વેપાર તરછોડી તું એકદમ આ અવનિની માયામાં ફસાઇ પડયો છે. તારી જીંદગીના ચાર ખરા પ્રશ્નો: તું કોણ–કયાંથી આવ્યો અને કયાં પાછો જવાનો છે તેના ભેદ શોધવાના મેલી દઇ તું માયામાં સપડાયો છે. વળી ઉંચે આભ ભણી તારી નજર ફેંક. જ્યાં તારૂં મિનોઇ–સ્વવતન તારા માટે ખાલી પડેલું છે. જગતમાં ઇનશાનની કીંમત ન આંકી શકાય એટલી

છે. તેજ જીંદગીને તું ગમે એમ બેદરકારીથી વાપરે એ કેટલું અફસોસ કારક છે? તારૂં શરીર જે આરંભમાં કંચન સરીખું હતું; તેજ શરીર હાલમાં તેં લોખંડ પર ચઢાવેલા કાટની પેઠે બનાવી નાખ્યું છે. પરંતુ યાદ રાખજે કે, જયારે યમદુત તારા પર ત્રાપ મારશે, તે વેળા તને તારાં કૃત્યો માટે પાછળથી પસ્તાવો થશે. એ યમદુત તને એક એવાં ઉંડા ગારમાં ખેંચી લઇ જશે કે, જ્યાં તારી ફાંની માયા, મહોબ્બત અને તારો સર્વસ્વ ખજાનો મેલી એકલા હાથે જવું પડશે.

મોતકા મયેદાન સીધા સાફ કેઆ હમાવર હય;
આંખ બંધ કરતેહી દેખાવાર થા ઇઆ પાર હય.

The whole course of life is even parallel, side by side with death ! is not a precipice at a distance to ward which ;we are gradually, coming, and over which we muet bye aud bye plunge but a precipice on the very brink of which we are all the while walking and over which at any instant we may fall„

અર્થઃ–આપણી જીંદગીનો તમામ દોર હમેશાં મૃત્યની સાથેજ રહે છે. તે કાંઇ આપણાથી ઘણે દુર વેગલાઇએ કીંવા આગળ દિસતું નથી.; કે જેથી આપણે તેનાં ઉપર જઇ પડી જાઇએ. મતલબ કે આપણે મોતના પંજામાં સપડાએલાં છીએ મોત એક ભાંગેલી ખડક છે. જ્યારે એ ખડક તુટી પડે છે, ત્યારે મનુષ્ય તેની સાથેજ પડી જઇ આ ફાની જેહાંનથી કુચ કરી જાય છે.

વેલાયતના એક પ્રગણામાં 'ઇવ' નામે એક કંજુસ રહેતો હતો. પાસે પૈસા તો ખુબ પણ એટલો કંજુસ કે પોતાના જીવે પણ એ ખર્ચે નહિ. રોજ રાત્રે એ પોતાની દોલત ગણતો

અને સંતોષ મેળવતો. એક સમયે એક રાત્રે જ્યારે ઇવ પોતાની, દોલત ગણતો હતો, તેટલાં એક સ્ત્રીને તેનું બારણું ખોલતાં સમજાયું. ઇવે ગભરાઇ જઇ પોતાની દોલત તેની મુળ જગા પર મેલી દીધી, અને ધ્રુજતા હાડે બારણું ખોલતાં કહયુ "તમે કોણ છો?" જવાબમાં અંદર એક સ્ત્રી પ્રવેશ થઇ, અને કરગરીને કહયું "ભલા ઇવ, મ્હને તું કંઇબી મદદ કર" ઇવે મોટા કચવાટ સાથે કહયું "બ્હેન આપ જાણતાં નહિ હશો, કે, આ પ્રગણામાં ગરીબ હુંજ છું. છતાં તમે મારી પાસે મદદ માંગોછો, એ જાણી મને અજાયબી લાગે છે." પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ વધુ કાલાવાલા કરવાથી ઇવે ભોંય પર પડેલો એક લાંકડાંનો ટુકડો તેણીને ઉચકીને આપ્યો અને તે લઇ તેણી તુરતજ ચાલી ગઇ. આ બનાવની થોડાજ મહીના પછી એક રાતરે ફરી પેલીજ સ્ત્રીનો આવાઝ ઇવને કાંને આવ્યો. ઇવે મોટા ગભરાટ સાથ તેણીને પોતાના ઘરમાં લીધી, અને ફરીથી બીજી વાર તેનાથી મદદ ચાહી. ઇવ જરા ગુસ્સો કરી કહયું "મે તમને હજાર વાર કહયું કે હું ગરીબ છું, છતાં મને વારંવાર આવી શા સારૂ કંટાળો આપો છો." આ સાંભળી પેલી સ્ત્રી બોલી "ઓ ઇવ, જરા દયા કર. આ મદદ હું મારા માટે લેવા નથી આવતી, પરંતુ ગરિબ માણસોના લાભ અર્થેજ તારી મદદ ચાહતી આવી છું. માટે કંઇબી આપ" ઇવે જવાબમાં લાલચોળ બની પોતાના ઘરમાં ચોદિશા નજર ફેંકી અને એકાદ કીટાએલા ખીલા પર પડેલો દોરડાંનો ટુકડો તેને આપી દીધો. ઉપલા બનાવની થોડાજ દિવસ પછી પેલીજ સ્ત્રી ઇવની મદદ માંગતી એક રાતરે પાછી ફરી. ઇવ આ જોઇ ખુબ ક્રોધમાન થયો. અને કહયું "અરે બેવકુફ!

તને શરમ નહિ આવતી? એક વખત હોય બે વખત હોય.
જા નિકળ અહીંથી" પેલી સ્ત્રી દયાથી બોલી "મને આ
છેલ્લીજ વાર મદદ કર. હું તારો ઉપકાર કદી ભુલીશ નહિ"
ઇવે લાચારી સાથે એક જુની પુરાણી કુંચી કાઢી આપી.
અને ભર ઉંઘમાં પડયો. ઉંઘમાં તેણે સ્વપન જોયું કે,-
પોતે એક નદી આગળ દીલગીરીથી ઉભો છે. પોતે સાંમી
બાજુ આવેલા એક મહેલ તરફ જવા માંગતો હતો. પરંતુ
તે તરવાનું નહોતો જાણતો અને તેથી નદી કેમ ઓળંગી
જવી તેનો તે વિચાર કરતો હતો. એટલાં એક સ્ત્રી ત્યાં
હસતે મુખડે આવી. ઇવે તેણીને તુરત ઓળખી કાઢી કેમકે
એ સ્ત્રી કોઇજ નહી પણ પેલી મદદ લેવા આવનાર ઓજ
હતી. તેણીએ કહયું "ઇવ, હું તારી મુશકેલી સમજી શકું
છું. તેં મને મદદ તરીકે જે લાકડું આપ્યુ હતું, તે હું
તને પુલના રૂપે પાછો આપું છું" એમ કહી તેણી ચાલી
ગઇ. અને ઇવે થોડીજ મિનીટમાં પોતાની મોટી ખુશાલી
વચ્ચે નદી ઉપર પુલ બંધાઇ ગયેલો જોયો. તેનાં ઉપરથી તે
સળસડાટ ચાલી જઇ સામા કિનારા પર જઈ પહોંચ્યો, મગર
પેલો મહેલ તો પહાડ ઉપર હતો અને દોરડાંની મદદ વગર
તે ઉપર ચઢી શકાય એમ નહોતું. ઇવ એ ઉપર વિચાર કરતો
હતો, તેટલાંજ પેલી સ્ત્રી આવી અને કહયું "તેં
મને જે દોરડાંનો ટુકડો આપ્યો હતો, તે હું
તેને આ સ્થળે પાછો આપી દઉં છ" આમ કહી એક
દોરડાંનો મોટો કટકો આપ્યો અને તે ચાલી ગઇ. બાદ ઇવ, તે
દોરડાની મદદથી પહાડ ઉપર ચઢી ગયો ત્યાં જતાં જણાયું કે
મહેલને તો તાળુ હતુ હવે કેમ કરવું? એટલામાં તો પેલીજ
સ્ત્રી ઝડપથી તેની આગળ દોડતી આવી અને જે કુંચી તેણે,

તેણીને ભેટ આપી હતી, ને આંપીને ચાલી ગઇ. કુંચી વટી ઇવે મહેલ ઉઘાડયો, પરતુ બહાર રખેવાલી કરતાં સિપાઓએ તેને અંદર દાખલ થતાં અટકાવ્યો અને કહ્યું ઇવ, તારાથી અંદર જવાશે નહિ કેમકે તેં સારાં કામો કીધાં નથી વળી તારા પૈસામાંથી તેં કોઇને દાન કીધુ નથી માટે હમો તને દાખલ કરી શકતા નથી–અને તેટલાં તો પ્રભાત થતાં તેની આંખો ઉઘડી ગઇ અને પોતે જુએ છે તો તે એક ખરો બનાવ નહિ પણ એક સ્વપ્ન, હતો મગર તેજ દિવસથી ઇવ, એટલો બધો સુધરી ગયો કે, પોતાની દોલતનો મોટો ભાગ તેણે ગરીબ ગુરબાંને મદદ આપવામાંજ કાઢયો અને આ રીતે પોતાના બહેસ્તનો માર્ગ તેણે ખુલ્લો કીધો તેજ દિવસથી રોજ પ્રાથના પછી કહેતો કે,—

પ્રભો! તુંજ દ્વારમાં ઉભી જગાવ્યો મેં અહાલેક;
જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક.

નથી લીધી પ્રભો! દીક્ષા, નથી ઓઢી મેં કફની;
નમી તુંજ પાય છુ, ત્હેવો જગાવ્યો મેં અહાલેક

કમંડળ મારૂ ખાલી, ભર્યું તુંજ અક્ષય પાત્ર;
દીઠી ભંડારમાં ભિક્ષા, જગાવ્યો મેં અહાલેક

ઘટા છેટી પડી નજાની, ન મુજ નયનો ભેદે;
શ્રવણ તે ભેદશે ત્હારાં, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

વિરાજે છે તું દિલ દરીયાવ, અથિ યજમાન અદ્દભુત
આણું શું તો અમી કરણુદે, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

ઘડાવી પાવડી જગનાથ, પ્રવૃત્તિ કેટી;—
ચહઢી તે પર જીવન ધપતાં જગાવ્યો મેં અહાલેક.
નહી કાંઇ મળે ત્હો યે મળ્યું દર્શન સૌભાગ્ય;
મળી સળગી મીટે મીટ, ને જગાવ્યો મેં અહાલેક.

ઉંડી ઝોળી રહી અધુરી જરી તજ્ઞ ન ભીંજાયું;
જડયું જીવન જરીક જીવનનું, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

માણસોમાં 'શોખ' અને 'મોહ, એ ગુણો બહુ વિચિત્ર છે. એક માણુસ શ્રીમંત હોય અને તે આનંદથી પોતાના દિન નિમગ્ન કરતો હોય પરંતુ પાછળથી તે ગરિબ અવસ્થામાં આવી પડયો, તો તેનાં દુઃખનો પાર રહેતો નથી. અને આપઘાત કરી આત્મ હંત્યા કરવા તઇયાર થાય છે. પરંતુ આત્મ હંત્યાથી શું વળવાનું હતુ? મહાન કવિ શેક્ષપીએરે "હેમલેટ" નામક એક નાટક લખ્યો છે. તેમાં હેમલેટ પર દુઃખ પડતાં આપઘાત કરવા જાય છે; પરંતુ એ વિચાર તેને ભુલ ભરેલો જણાતાં તેમ કરવા તે આંચકી ખાય છે. અને તેનું કારણ એમ જણાવામાં આવે કે, અપઘાત કરી આ જીવનમાંથી તો આપણે મુકત થયાં પરંતુ મૃત્ય પછી આપણું શુ થશે? એ વિચાર એ આપઘાત કરતાંબી વધારે સીતમકારક છે. એમ કરતાં તો ઉલટું પેનામાંથી ચુલામાં પડયા જેવું શું નહિ થાય? દુઃખ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? ચિંતા અને મોહ અને નાહિમંત આ ત્રણે દુઃખના બીજ છે. સતી સીતા જેવી દુઃખથી નિરાળી નહોતી એ વાત તો તમો રામાંયણમાં વાંચીજ હશે. સતી દરોપતીના દુઃખનું પણ પુછવુંજ શું? પેલા દુષ્ટ દુર્યોધને ભર સભામાં તેણીનાં વસ્ત્ર કાઢી લાજ લુટવા જેવી પણ ધાટકી મશ્કેરી કરી હતી વળી હરિચંદ્ર અને નળરાજાને ક્યાં ભૂલો છો? શોધ કરતાં તો અનેક ઉદાહરણો જડે એમ છે. અને તે ઉપરથી આપણે દુનીઆં જોઇ ડહાપણ શીખવાનું છે. દુનીઆં દુઃખથી ખાલી નથી. તમે એકલાંજ કંઇ નથી. આખી જગત કંઇ ને કંઇ દુઃખથી નિત્ય દુઃખી છે.

ગ્રીસનો પ્રખ્યાત પંડિત સોકરેટીસ કુદરતી રીતે જન્મથી તો ઘણોજ ક્રોધી હતો; પરંતુ તેણે અભ્યાસ અને યત્નથી ક્રોધને એકીવારે વશીભુત કરી મુકયો હતો. તેણે પોતાનાં મિત્રને કહી રાખ્યું હતું કે, જયારે તમો મને ક્રોધમાનની શરૂઆતમાં જુઓ ત્યારે મને જરૂર ચેતાવજો. આથી તેઓ ક્રોધની વેળા ઇસારતથી તેને જણાંવતા હતા, અને તેથી તે ગુસ્સો દબાવી દેતો. એક વેળા તે પોતાના ચાકર ઉપર ગુસ્સે થઇ બોલ્યો "જો મને ક્રોધ ન થાત તો હું તને મારત" એક વેળાએ એક માણસે તેના કાન ઉપર એક ટપડાક લગાવી પાડી. સોક્રેટીસે હસ્તે મુખડે એટલુંજ કહીને મુગે બેઠો કે "કોઇ લડાઇમાં લડવાની તૈયારી કરવી પડે છે તે નહિ જાણવું એ ઘણા દુઃખનો વિષય છે" એક દહાડો સોકરેટીસે માર્ગમાં એક પ્રતિષ્ઠિત માણસને જોઇને સલામ કરી; પરંતુ તે સામાં માણસે કશો જવાબ આપયો નહિ. આ જોઇ સોકરેટીસના થોડાક મિત્રો ખીજવાટથી બોલ્યા "એને મેથીપાક આપવાની હમારી ઘણી ઇચ્છા થાય છે" આ સાંભળી સોકરેટીસે અતિ પ્રશાંત ભાવથી કહયું "જો તમારા કરતાં બીજાં કોઇનું શરીર અપકૃષ્ટ જુઓ તો શા માટે તેનાં ઉપર ગુસ્સે થવું જોઇએ? જો તેમ ન કરે તો તમારા કરતાં જેનું મન અપકૃષ્ટ છે તેને જોઇને ગુસ્સે થવાનું વિશેષ શું કારણ થઇ શકે?" સોકરેટીસ પોતાના ઘરમાં જે સર્વે મોટા અસંતોષજનક બ્યાપાર થતા હતા. તે સર્વ તે અવિરક્ત ચિત્તથી સહન કરતો હતો, તેમાં તેનું ધૈર્ય અને ક્ષમા ગુણની પરીકાષ્ટા દેખાડી હતી. સોકરેટીસ જેવા હિંમતવાન આપણા "મહાત્મા ગાંધીજી" છે. એવણ જયારે શિક્ષક હતા, ત્યારે એક સમયે છોકરાઓએ એમનું કંઇ કહેલું ન કર્યું આ જોઇ એવણ પોતાની ટેબલ ઉપરથી ઉઠયા, અને જોરથી મોં પર તમાચા મારી મોં પીખી નાખ્યું. આ જોઇ ઘણાંક

છોકરાઓ ગભરાઇ ગયા અને ગાંધીજીને પગે પડી તેમ કરવાનું કારણ પુછ્યું. જવાબ તેવણે જણાવ્યું કે 'મેં તમને દરેક રીતે, તમારા પર વિશ્વાસ રાખી સઘળી છુટ આપી તે સમયે મને એવો ખ્યાલ નહોતો ગયો કે તમો મને આજે નાફરમાન થશો કોઇ જેવો હોત તો તમને ઠીક સ્વાદ ચખાડતે. મગર હું માનું છું કે, મારી બેદરકારીથી તમોએ આ પગલું ભર્યું છે. માટે તેનો ક્રોધ બીજા પર હું શા સારૂં કાઢું? હું તેથી મારા ક્રોધ પર હું પોતેજ ગુસ્સે થયો છું." આ ઉપરથી તમો ચેતીને ચાલજો કે જેના હૃદયમાં ક્રોધ ને ઇર્ષાનું મુળ પેઠું તેનાં તો સુખનો અંતજ આવે છે. સર્વથા મહાકવિ શેક્ષપીએરના

O' beware must lord, of jealousy:

It is the green eyed menster, which doth make the meat it feeds on

એ અનુભવી અને અમર શબ્દો ઉપર મનન કરી એ દેવોને આવતાં રોકવા જોઇએ. એ બાબદ પર જો ટુંકુ કરતાં બોલીએ તો જગતમાં, મનુષ્યોમાંથી મોહ દુર કરવા નીચલા નવ ગુણોની ખાસ અગત્યતા છે:-

(૧) સહનશીળતા-દુઃખ સહન કરે છે.

(૨) દયા-માયાળુપણું શિખાડે છે.

(૩) ઉદારતા-દ્વેષ કરાવતો નથી.

(૪) નમ્રતા-અભીમાન દુર કરે છે.

(૫) વિવેક-સામા પ્રતિ કેમ ચાલવું એ બતાવે છે

(૬) નિસ્વાર્થતા-'સુખ તેને જેને બીજાંથી'નો ખુલાસો કરે છે.

(૭) રમુજી સ્વભાવ-શાંખી જતાં શિખવે છે.

(૮) ગુણદૃષ્ટિ-અશુભ ચિંતવતો નથી.

(૯) સત્ય-હૃદય પવિત્ર કરે છે.

ઉપર પ્રમાણે ચાલવાથી 'man know thy-self'ની જે શીખવણી વિદ્વાનો તરફથી આપણને આપવામાં આવી છે, તેને અમલમાં મુકતાં શીખવાય છે. રોજીંદી કોશીષથીજ આ ગુણો ખીલી શકાય છે. એવા પરિપુર્ણ આત્માઓ જોવા કોણ રાજી નહિ હશે? પ્રભુ એવા આત્માના દર્શન પણ કરાવે એ આપણાં ભાગ્યજ સમજવાં.

પ્રકરણ પાંચમું.

જ્ઞાન પર અક્કલની ઓસ્તવારી.

Knowledge and wisdom for from being one;
Have oft-times no connection—

W. cowper.

જ્ઞાન એ એક બળવાન શક્તિ છે. તેનું કારણ આ કે, જ્ઞાન જો તમારી કને હોય તો તમને બીજા ધનની જરૂર પડતી નથી. જ્ઞાનરૂપ શક્તિ એવી જોરાવર છે કે તે વડે વિક્રાળમાં વિક્રાળ પણ વશ થાય છે. એમજ કહોની કે જેના પાસે જ્ઞાન છે તેની પાસે આખી જગતજ છે. પણ જ્ઞાન કેમ મેળવવું? એ એક મોટો પશ્ન છે. કોઇકો એમ માને છે કે, જેમ ઘણાં પુસ્તકો વાંચીએ તેમ જ્ઞાન વધુ મળે, પરંતુ જો કેવળ ખાંડીમણ પુસ્તકો વાંચવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય તો મહાત્માઓ ગુરૂની શોધમાં ત્યારે શા માટે ફરતા હશે? બળદ ઉપર સાકર લાધી હોય, તોએ એ બિચારાને તેની મિઠાસનો સુગંધ આવતો નથી, ઉલટો એ બિચારો તેનો બોજો ઉંચકતો

કંટાળે છે. તેમ પુસ્તકો મોંઘો કરવાથી કાંઇ તત્વજ્ઞાની થઇ શકાતું નથી. શાસ્ત્રોનું સિદ્ધાંત આ છે કે તમે વાંચો વાંચીને વિચાર કરો અને વિચારીને વર્તો. વાંચવું થોડું અને વિચાર કરવા ઘણા! સમુદ્ર કાંઠે બેસી ઉપર ઉપરથી તપાસીએ તો મોતી કાંઇ હાથ આવતાં નથી, તેમ વળી ઉંડી જમીન ખોદવા સિવાય હીરા મળી આવતાં નથી, એજ રીતે તમે સેંકડો પુસ્તકોના અભયાસ કરો અને ઉપર ટપકેથી વાંચી જાવ એમાં તમારૂં કલ્યાણ નહોતું થવાનું એવા જ્ઞાન માટે ટીકા કરતાં કબીરજી કહે છે કે,--

> પોથી પઢપઢ જગ મુવા-પંડીત ભયા ન હોય;
> અઢાઇ અક્ષર જ્ઞાનકા-પદે સો પંડીત હોય.
> પઢી ગુની પાઠક ભયે-સમજાયા સબ સંસાર;
> આપન તો સમજે નહિ-વૃથા ગયો અવતાર.

ગીતામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે **न गुरु ज्ञान** યાને ગુરૂ વિના જ્ઞાન હોઇ શકેજ નહિ. ગૂરૂ શબ્દમાં 'ગૂ' એટલે અજ્ઞાનપણું અને 'રૂ' એટલે દૂર કરનાર, બરાબર આપણું અજ્ઞાનપણું દુર કરનાર ગુરૂ કહેવાય છે. અને એટલા માટે જ્ઞાન મેળવવા ગુરૂને શોધવો જરૂરી છે. 'ઉપનીષદ' નામક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે ઉઠ! જાગરૂત થા-મહાપુરૂષોને શોધીકાઢ અને ઇશ્વરી જ્ઞાન મેળવ. પરમાત્માને શોધવા સારૂં ચેલાએ હાથમાં બળતણ લઇને બચ્ચીત એક એવા શિક્ષક કિંવા ગુરૂ પાસે જવું જોઇએ કે જે શિક્ષક કૃતી કાયદાથી પ્રવિણ અને ભગવાન ઉપર ઇતબાર રાખનાર હોય. જે કોઇ સંપૂર્ણ મનની શાંતી સાથે અને પોતાની સર્વે બાકી ઇચ્છાઓ ઉપર કાબુ રાખીને શિક્ષકની નજીક આવે છે તેને તે બુદ્ધિશાળી શિક્ષક સઘળી સચ્ચાઇથી પવિત્ર જ્ઞાન શીખવે છે. અને જેથી કરીને

કોશીષનુંજ પરિણામ છે. નારદ મુનીનું નામતો ઘણાંકોએ સાંભળયું હોશેજ! આ મહાત્મા ઘણાં વર્ષો અગાઉ એક જબરો લુટારૂ હતો. એક સમયે તે, કોઇક મુસાફરને લુટવાના ઇરાદાથી જંગલમાં પેઠો. અને તેટલામાં શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા ત્યાં પ્રગટ થયા. અને તેમને જોઇ નારદ, અંગ ઉપર ખંજર સાથ ધસી ગયો. કૃષ્ણ કહે: મારા પ્રિય બંધુ! જરા ઉભો રહે. હું તને થોડોક ઉપદેશ આપુ પછી તું મને જીવથી લેજે હું તને તારા ખરાબ દોષ માટે હું તને ઠપકો આપતો નથી. કેમકે દુનીઆંની કીસ્તી આજ કંઇ હજારો વર્ષ થયાં નેકી અને બદી રૂપી પાણી ઉપર તરતી રહી છે. તેનાં હલેસાં ઇનશાન જાતિની નિતીનાં બનેલાં હોઇ તેનો સુકાંની ખુદ તે મહાન હરિજ છે. કીસ્તીમાં બેઠેલા 'ઇનશાંનો અત્યે ખરાબ શકિત રૂપી મોજા' પોતાનો જોર અજમાવ્યાંજ કરે છે. અને હરેક રીતે પોતાના પંજામાં લઇને મનુષ્યને સત્યાનાશીના ગારમાં ગરક કરી દેવા હરપળે પોતાનું ડાંચુ ખુલ્લુંજ રાખે છે. તે કીસ્તીમાં બે પ્રકારની રીતી ધરાવનારા મનુષ્યો સાથે સાથેજ મુસાફરી કરતાં હોઇ સુકાંનીને બદી કરનારા ઇનશાંનો પર હજાર ઘણો કોપ અને કહેર છુટવા છતે નેકીથી ચાલનારા ઇનશાંનોની સલામતી ખાતર પોતાની કીસ્તીને હરદમ તરતી રાખી હજારો આફતોને દુર કરી પાપી શકિતનું મોં કાળું કરે છે; પણ જ્યારે કીસ્તીમાં વસનારા બુરા લોકો પોતાન પિતા જેવા ભગવાનની હજારો ચેતવણી છતાં પોતાના ધર્મથી ઉલટા ચાલી, દુષ્ટ કર્મ કરી ધર્મગુરૂનાં ઉમદા શિક્ષણનું ઉલ્લઘન કરે છે, ત્યારે તે લોકોને ફકત સુધારવાનેજ સારૂં ખુદ સુકાંની તેવાં માનવી ઉપર દુ:ખ અને આફત બુરી શકિત તરફથી આવવાજ દીએ છે, ત્યારે પાપી માણસો પોતાની કુતા, અને પાપી ઇચ્છાને માટે પોતાનેજ પોતે

દોષ દેવાને બદલે ઈશ્વરને બદનામ કરે છે. પણ તે લોકો ભુલી જાય છે કે, શિક્ષા વિના પાપની મુક્તિ સિવાય દેહનો મોક્ષ થતો નથી. માટે હે બંધુ! તું પણ શા માટે હાથે કરી કર્મ, બનાવે છે? શું તું એમ વળી માને છે કે તારી લુટ-માંથી ખાતાં તારાં સગાં સબંધીઓ તારાં આ પાપી કામમાં મૃત્યુ પછી ભાગ લઇ શકશે? કડવા બીજ રોપી મીઠાં ફળની આશાજ કેમ રાખી શકાય? શેખ સાદીએ કહયું છે કે:--

હરાં કે તોખ્મે બદી કેસ્તો ચશ્મે નીકી દાશ્ત;
દેમાગ બીહુદેહ પોખ્તો ખ્યાલે બાતેલ બસ્ત.

સાદી આપણને શીખવે છે કે, જે કોઇ બદીના બીજ વાવીને નેકીનાં ફળ ખાવાની ઉમીદ ઉપર નજર રાખે, તે ધણી પોતાનાં ઠેકાણાં વગરની અક્કલથી બેહુદા મગજને કરીને જુઠો વિચાર બાંધે છે. શ્રી કૃષ્ણનું આવું ગંભીર બોલવું સાંભળી નારદ બોલ્યો: અરે, તું મુર્ખ છે કે કેમ? વળી એમ પણ હશે કે, જે માણસ મારી લુંટમાંથી ભાગ લે, તે મારી શિક્ષામાં ભાગ ન લઇ શકે? શ્રી કૃષ્ણ કહે: હા, બાપુ એમજ છે જા-ગમે તો તારાં સ્નેહીને પૂછી આવ હું અહિંજ આ ઉભેલો છું' અર્ધા એક કલાક પછી નારદ હાંફતો હફતો પાછો આવ્યો અને કહ્યું: ભલા મિત્ર! તારૂ બોલવું રાસ્ત છે. ખરેજ, દુનીઆ દગાનું નામ છે. અને સગાં સ્નેહી નકામા છે. એ લોક મારી શિક્ષામાં ભાગ લેવા ના કહે છે. અને તેથી હવે મને મોટો સંતાપ થાય છે કે હવે મારૂં શું, અરે-કંઇ કૃપા કરી માર્ગ બતાવો? શ્રી કૃષ્ણે તેને છાતીસે ચાંપી કહ્યું. "હું ખાત્રીથી માનુ છુ કે હવે તારાં અંતકરણે તારાં પાપનો પૂર્ણ પસ્તાવો કર્યો છે. અને તેથી હું તને ફરી કહુંછુ કે આ જગતમાં, જીદગી તો સર્વે પ્રાણીઓ ભોગવે છે. જનાવરો અને જંગલી હેવાનો પણ જીવે છે; પરંતુ આપણ ઇનસાનોએ

પોતાની જીંદગીને ઘણીજ ચઢીઆતી બનાવવી જોઈએ. આપ-ણને પેદા કરનાર પરમેશ્વરની સેવ સત્તા સ્વિકારી તેનાં ઘર પૂર્ણ શ્રધ્ધા રાખવી એ એક અકકલવાન માણસનું કામ છે. ઇશ્વર પ્રતિની આપણી સાચ્ચા અંતકરણથી શ્રધ્ધા હંમેશાં સુખ-દુઃખમાં મોટો દિલાસો રૂપ થઇ પડે છે. જરાએ દુઃખ કીંચીંત આફત આવવે હાય–અફસોસ કરી હરિના ન્યાય સાંમે બંડ ઉઠાવવું એ ઇનશાંન જાતિને લાંજમ નથીજ! દુઃખ અને મુશકેલી આપણા કલ્યાંણ માટેજ છે. દુઃખ વિના સુખ કેમ આવી શકે વારૂં? તું હવે ગાભરૂ શા માટે બને છે? સુખ-દુઃખનું ચક્ર તો દુનીઆના આરંભથીજ ફરતું આવ્યુ છે. માટે હવે ચુપચુપ શુકૃત્યો કર! એજ તારા માટે હવે બાકી છે" કેમકે,—

> કર્યું એટલું ભોગવવું, જીવડા તને પડશે;
> સર્પ થઇને કર્મ તારૂ, તને અંતે આવી નડશે.
> ભયથી મુકત થવા, તેના પાતાલમાં ઘુમાશે,
> તોપણ તે પાછલ આવી, તારી મુંડી મરડશે.
> તેનાં હળાહળ વિષનું, તને પાન કરવું પડશે;
> કર્યું તેવુ જીવડા, તને નકકી ભોગવવું પડશે.

નારદ રોઇ પડી બોલ્યોઃ અરે પરમાત્મા! ત્યારે શું હું મારા પાપમાંથી મુકત થઇ શકીશ નહિ? શ્રી કૃષ્ણ કહે સાંભળઃ હું તને કહું છું કે આ વનમાંજ ઉભો રહી 'મારા' શબ્દની તપ કર્યા કર. સૌ સારૂ થશે. એમ કહી શ્રી કૃષ્ણ અદ્રસ્ય થઇ ગયા. પછીની સ્થિતિ માટે નારદ સાંરૂ શાસ્ત્રો કહે છે કે, મારા શબ્દ પરથી નારદ જ્યારે 'રામ' શબ્દ પર આવ્યો ત્યારે તે ઘણાં વર્ષે તપમાંથી જાગ્રુત થયો. અને ત્યારે તેણે પોતાને મહાત્મા બનેલો જોયો. તેણે ત્યાર પછી ઘણાં

પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે. આ રીતે બુંડાઇ સાથ ભલાઇ કરી શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ બતાવી આપ્યું છે કે,

"The evil doer speedily proves that his evil produces misery, the good man demonstrates that his goodness results in happiness."

હાથીને કબજે રાખવા જેમ અંકુશ ઘોડાને લગામ અને બળદને નાથ જોઇએ છે તેમ જ્ઞાનરૂપી શક્તિને કબજે રાખવાનું કાંઇ પણ સાધન તો જોઇએજ! દર્યો ખેડવામાં પવનની શક્તિ વહાણને ઉપયોગી થાય છે, પરંતુ જો તેમાં નીરૂમ ન હોય કીંવા દીશા ફેરવવા માટેનું હોકાયંત્ર ન હોય તો સુકાંન તેને ઉંધુ વાળે છે. કીંવા ગમે ત્યાં ઘસડી લઇ જાય છે, એજ રીતે જ્ઞાનની શક્તિને કબજે રાખવાનું કે ખરે રસ્તે દોરવવાનું સાધન ન હોય તો માણસને તે બે કેદ બનાવી તેની પાસે ગમે તેવાં કાર્યો કરાવે કે તેને અવળે માર્ગે ચઢાવી દે. જ્ઞાન સંપાદાન કરી તેનો સદુપયોગ કરવા વિચાર શુધ્ધ અને દ્દઢતા જોઇએ. કેમકે જ્ઞાન ખરે રસ્તે દોરાય છે કે, કેમ તેનો વિચાર કરવો એજ જ્ઞાન કહેવાય છે. વળી જ્યાં જ્યાં સુવાખ્યાનો થતાં હોય, જ્યાં સારા લેખો વાંચવામાં આવતા હોય, જે કોઇ તમને ઉપદેશ આપી શકતાં હોય તેની સંગત અવશ્ય તમે કરજો, તેથી તમને સાચ્ચા જ્ઞાનનો લ્હાવો જરૂરજ મળશે. સારાં પુસ્તકોની મિત્રાચારી હંમેશ રાખજો, તમારા એકાંતવાસ દરમ્યાન પણ એ મિત્ર તમારી કીંમતી સેવા કરશે. જગતમાં પ્રત્યેક વસ્તુ કે પ્રાણીને એકબીજા સાથે વધતું ઓછું આકર્ષણ છે. જેના બળે, તે વસ્તુ કે પ્રાણીને એકબીજાનો ટેકો રહે છે. આપણા આ આમદમાં જીંદગીને,

જ્ઞાન અને ગુરૂ સાથ નિકટનો સંબંધ છે. પરંતુ ગુરૂ કાંઇ બધાંને મળતા નથી. માટે પુસ્તકદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જીદંગીની જ્યોતને સદા બળતી રાખવી જોઇએ.

અંબાશંકર નામે સિધ્ધપુરનો બ્રાહમણ વિદ્વાન હતો. જાતે બહુ સંતોષી અને સદા ચરણી હતો. ઘણું ખરૂં લોકોના સમાગમમાં એ ક્વચીંતજ આવતો ઘણો ખરો વખત એકાંતમાં ગાળતો દ્રવ્ય સંબંધી તેની હાલત સારી ન હોતી. તોપણ એ નિત્ય આનંદમાં રહેતો. એક સમયે સંજોગે ધર્મપાળ નામના એક શ્રીમાનને ત્હેની સાથ પરીચય થયો. શેઠે ધાર્યું કે, બીજા લોકોની પેઠે એને પણ પૈસાની દરકાર હશે. માટે એ મારે ત્યાં આવશે. પરંતુ આ પંડીતતો કેવળ નિસ્પૃહ હતો. પંડીતની વર્તણુંક જોઇ એક દીને ધર્મપાળે પુછ્યું: પંડીત મહાસ્ય! આપ પૈસે ટકે ગરીબ દેખાવો છો. આપનો કોઇ મિત્ર કે આશ્રયદાતા હોય એવું પણ મ્હને લાગતું નથી. વળી આપ ઝુંપડાંમાં રહો છો, તો આપ ગુજરાંન ઉદયોગ વિના કેમ કરો છો? પંડીત કહે: શેઠજી! ગુણજ્ઞ, વિદ્વાન, ઉદાર અને હરિભકતની સંગત એ તમારા પશ્નનો મારો ઉત્તર રૂપ છે. મારા ઝુંપડામાં મિત્રો તરીકે ઘણાંજ કવિ, તત્વ જ્ઞાની, નિતીજ્ઞ હરિભકત અને ભિન્ન ભિન્ન શાસ્ત્રીના જાણકાર મહાત્માઓ વસે છે; જેમની મુલાકાતમાંથી બે ગીનીટ પણ હું ફાજલ પાડી શકતો નથી. કેટલાક મ્હારા દિલોજાંની મિત્ર બનીને દુ:ખના નાશનો અને સુખની પ્રાપ્તિનો સરળ માર્ગ બતાવે છે, કેટલાક ગુરૂ થઇ આ જગતની અને ઇશ્વર સાથેનો મ્હારો સંબંધ અને કર્તવ્ય સમજાવે છે. કેટલાક રસજ્ઞ કવિઓ મનુષ્યના અંતઃકરણની સાનંદાશ્ચર્યકારક છબી મારા સમક્ષ ખડી કરે છે, તો કેટલાક ઉદાર માનવી દયાના પવિત્ર પ્રવાહમાં મ્હને મંગળ સ્નાંન કરાવે છે. કેટલાક દ્રઢ નિશ્ચયવાળા અને

યાનેઃ-તે ચાર જાતનાં દુઃખીઃ જીજ્ઞાસુ, તલબગાર અને જ્ઞાનીમાંનો જ્ઞાની એક (ઇશ્વર) ઉપર સ્થિરતા અને ભક્તિથી શીદા થએલો સર્વોત્તમ છે. હું (શ્રી કૃષ્ણ, વિષ્ણુ) તે જ્ઞાની મહાત્માંને અતિ પ્રિય છું, અને તે મને પ્રિય છે. એ ચારે જાતના જ્ઞાનો સર્વે અમીરી ખવાસના છે; પણ તેમાથી ખરા જ્ઞાનીને તો મારા પોતા જેવોજ સમજવો; કેમકે મક્કમ મનનો રહીને તેમને એકલાને શ્રેષ્ટ આદર્શ તરીકે લેખે છે. ઘણાંક જન્મો કેડે તે જ્ઞાની મને પહોંચે છે; અને માને છે કે હુંજ 'વાસુદેવ' (સર્વ વ્યાપક) છું અને તેજ ખરો મહાત્મા છે.

દુનીઆ માણુસને શીખવાની ઘણીજ નાવન કળા છે: જે બધી વિદ્યાઓ તો એક મનુષ્ય સંપાદન કરતાં આધો રહશે, પરંતુ તેના નામ વટીક લોકોની જાણ બહાર છે. જેના નાંમો "મુંકતા" નામક એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાંથી મળી શકશે.

આજે આપણે જ્ઞાનને લીધે નવિન નવિન કળાઓ દુનીઆમાં જોઇએ છીએ. દુનીઆના ઇતીહાસમાં જુલીયસ સીઝર, નેપોલ્યન બોનેપાર્ટ, તેમજ શેક્શપીયર અને મીલટન સરીખા મહાજ્ઞાની અને અસાધારણ બુધ્ધિના વિરો ફક્ત આંગળી ઉપર ગણાય એટલાજ છે. એમ છતે આજેબી કોઇકો વિદ્યા હુન્નરમાં અતી ઝડપી પગલે ઘણીજ નાની વયમાં કુશળતા મેળવે છે, કોઇ રાજકીય કામોમાં, અને કોઇ લશકરી કળામાં નવાઇ સરીખી ચાતુરી દેખાડે છે. જેમ કવિઓ જન્મથી જ કવિત્વ લઇને જન્મે છે. ચંચળ બુદ્ધિના થોડાક નરો પોતાના મનના બળથી આ ધર્તીને દીપાવી કીંવા નામોશી લગાડી ગયા છે, તેઓ સર્વની ઉત્પન્નતિ ચોકસ કરની કાયદાથી થઇ હતી; યાને બીજા શબ્દોમાં જો કહીએ તો અસાધારણ મનબળના માણસો વગર નિયમે અને જ્યાં ત્યાં ઉગી નીકળે છે એમ નથી; તેઓ ચોક્કસ કાયદા અને કારણોનાં પરિણામ છે; ચોકકસ સંજોગો સાથે થવાથી તેમની ઉત્પન્નતિને કુદ્રતી ટેકો મળે છે.

સદ્‌ગુણી સુખી જીવન માણસોના કયા ગુણો ઉપર આધાર રાખે છે. એ જાણવાને પ્રત્યેક મનુષ્ય, દરેક સારાં હૃદયના માણસો ઘણી મોટી ઇચ્છા ધરાવે છે. એના બાબમાં વિચાર કરતાં વિદ્વાનો એવાં અનુમાન ઉપર આવી શકે છે કે, ખરૂં-ખોટું પીછાનવાની અક્કલ અને સારી મન શક્તિ સંસારમાં આપણને સારે માર્ગે ચલાવવા પુરતાં છે. કોઇપણ વિચારવંત માણસની ખાત્રી થાય કે; સર્વ પ્રકારના દુષ્ટ કામો મુર્ખાઇના પરીણામ છે. અને જે કર્મોથી આખા મનુષ્ય મંડળનું બુરૂ થતું હોય, તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યનું પણ બુરૂં થવુંજ જોઇએ. તો તે ખચ્ચીતજ બુરા માર્ગથી દૂર રહી શકે! અજ્ઞાનતા એ તો મોટામાં મોટું દુઃખ છે. એ દુઃખનો જો માણસો પુરતો અભ્યાસ કરે તો, જાણી શકશે કે, જીંદગી ભોગવવાના ખરા ફાયદા અને ભાવાર્થો સ્વાર્થ કીંવા નિંદ્રામાં નથી. મનુષ્યની જીંદગી ઘણીજ કીંમતી છે; પણ એ કીંમતી જીંદગી ઘણાંજ ટુંક વખત માટે હોઇ શું આપણને જ્ઞાની, હૈયાતી દરમ્યાંન નહિ બનવું ? મનુસ્ય માત્રના સુધારાનો સહુથી ઉત્તમ અને અસરકારક માર્ગ મહાત્માઓના જણાવવા મુજબ, ઇશ્વરે જે જીંદગી આપણને આપી છે તેનો ખરો હેતુ અને ખરા ફાયદાની કેળવણી માણસ જાતિને આપી સુખ અને શાંતી, ફક્ત સત્ય માર્ગે ચાલવાથીજ મેળવાય છે. એ બતાવી આપવું, પણ કમનસીબે એવું જ્ઞાન બધાજ સમજી શકતા નથી. જયાં સુધી મનની મલિનતામાં વસેલા વિકારો હૃદયમાંથી નાબુદ થાય નહિ ત્યાં તુલીક સારા ઉપદેશો પણ મનુષ્યોની ગણત્રીમાં આવી શકતા નથી. અપવાદ તરીકે એક કંજુસનો દૃષ્ટાંત લઇએ. તેને પૈસા સંગ્રહ કરવાની મુર્ખાઇ વિષે ગમે એટલી વાતો કર્યે, તેમાં સુખ નથી એ બતાવી આપ્યે, ઉદાર જીંદગી કેવી સુખી અને નિર્મળ છે તેનું ખંડન કરી બતાવીએ, તોપણ તમારા

ઉપદેશની તેનામા લેશભાર પણ અસર થશે નહિ. એ ઉલટો તમને હસશે-ગાંડાંમાં ખપાવશે. જે જ્ઞાન તેનાં ભેજાંમાં તમે ઉતારવા માગોછો તે ભલું તેટલું સત્ય છે એ બધું ખરૂં પણ તે ગ્રહણ કરવા જેટલી તેવાં માણુસોમાં શક્તિજ નથી-હોતી તમને ઉત્તર આપવા જેટલીબી તેનામાં જ્ઞાન નથી છતે તે સામાંનુ સમજી શકતોજ નથી. કેમકે તેનું વ્યસન તેનામાં એટલી હદ સુધી જડ ઘાલી બેહું હોય છે કે, પૈસા મેળવવાની ખુમારીમાં તે પોતાની શુધ્ધિ ઠેકાણે રાખી શકતોજ નથી, એજ રીતે ગુસ્સાવાળા માણસની પણ સ્થિતિ છે. ઘણીવાર માણસો પોતાના ગમે એવા વિચાર ઉપર મજબુતાઇથી વળગી રહે છે તેનાં કારણો આજ છે કે તેમની ઇચ્છા તે બાબદો ઉપર એટલી દ્દઢ થઇ ગઇ હોય છે કે, સાંમાંની તકરાર તે સમજી શકતોજ નથી.

મનુષ્ય, અને તેને કુદ્રતે બક્ષેલી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની અદ્દભુત શક્તિઓનો અભ્યાસ આપણે જેમ જેમ કરતાં જઇએ છીએ; તેમ તેમ આપણામાં એકપણાંની ખાત્રી થાય છે. જેમ શરીરના જુદા જુદા સર્વ અવયવો આપણાં જીવનનાં ટેકા માટે જરૂરી છે અને તેઓ સારા હોઇ બધા ભાગ સાથ મળી કાર્ય શરીરમાં કરે છે, એજ રીતે માણસનાં ભેંજા અને હૃદયની જુદી જુદી શક્તિઓ જ્યારે એકમેકના સંબંધમાં આવે છે અને કાર્ય કરે છે ત્યારેજ મનુષ્ય રીત-તેની ખરી પંક્તિ ઉપર આવે છે તકરાર, વિચાર અને કલ્પના કરવાની શક્તિ જે ભેંજામાં છે એ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરી શક્તિ નથી. હૃદયના વિકાર અને જુસ્સા તેમજ લાગણી-ઓનું બળ ભેજાંના કામ માટે મોટો અટકાવ કરવાને સામર્થ-વાન છે. અને તેથી હૃદય તેમજ મન બંન્નેને સાથે કેળવવાં જોઇએ કે જેથી ગમે એ વેળા બંન્ને પર કાબુ રાખી શકાય.

દુનીઆમાં ખરૂં શું અને ખોટું શો છે એ ફક્ત મન શકિતથીજ સમજાતું નથી પણ વિચાર શકિતને ખીલવી, અક્કલને બહોળી હદમાં વધારીનેજ જીવવામાં, મનુષ્ય જન્મનો હેતુ સમાએલો છે. એ વિષે વધુમાં કવિ બ્રાઉનીંગનાજ જો શબ્દોમાં કહું તો—

There are many things I could relate,
But fearing to be rude,
I will not tax your patience,
But briefly will conclude,
With this advise, Just "act upright,
And no deception try;
Whate'er you go' do openly.
And not upon tne sly"

વીવીના પરગણામાં ડીવાડ નામનો એક ચૌદ વર્ષનો છોકરો હતો. શરીરે તે મજબુત હતો, પણ તેના તંતુઓ બહુ નાજુક હતા. તેની જ્ઞાનઈંદ્રીઓ બહુ સારી અને તેજદાર હતી પણ લાગણી બહુજ ત્રીવ હતી. અને તેથી જરા જેવી ચીજની તેની બહુ અસર થતી, સહેજ કારણો સર તે કલાકો સુધી હસ્યા કરતો, અને કોઈવાર વિના કારણે રો'યાજ કરતો. ઘણીવાર તે નિંદ્રામાં જાગૃત વસ્થા પેઠે કામ કરતો. અને દિવસે તે બધું જે થતું તે, એ યાદ રાખી શકતો. એક વેળા તે રાત્રે ઉંઘમાં અને ઉંઘમાં ઉઠીને વસ્ત્ર બદલવા સારૂ ગયો. અજમાએશ ખાતર બીજાઓએ બીજાં થોડાંક કપડાં તેના કપડાં સાથ ભેળી નાખ્યાં, જેમાંથી તેણે પોતાનાં વસ્ત્ર જુદાં ઉંઘમાંજ કાઢી લીધાં એ વતરોગે તે ઉંઘમાં લખી પણ શકતો. એ છોકરા માટે મોટા ડોકટરોનું એક ખાસ કમીશન નેમાયું હતુ, જે લોકે તેની હીલચાલ તપાસી એવા વિચાર ઉપર આવ્યા કે,

એ છોકરાની ઇંદ્રીઓ, તેની કલ્પનાને તાબે હતી, અને કલ્પનાની ઉપર જે ચીજનો છાપ પડતો તે ચીજ પાછળ સઘળી ઇંદ્રીઓ, રોકાતી હતી, વળી આંખ વિંચેલી છતાં જવાન ડિવાડ લખી શકતો હતો તે કેમ હશે, એમ આપણને લાગેછે. એ માટે વિદવાનો કહે છે કે જે કાગજ ઉપર ડીવાડ લખવાનો હતો, તેનો છાપ અગાઉથી ગુપ્ત રીતે તેની કલ્પના તેપર પડી રહેતો અને જે અક્ષરો તે લખવા માગતો, તે પણ એજ રીતે ચિતરાઇ રહેતા. ડીવાડના દાખલાથી આપણી ખાત્રી થાય છે કે, ડીવાડે પોતે મન ઉપર કાબુ રાખી પોતાની ઇંદ્રીઓને એવી કેળવી હતી કે જેથી તે, ગમે એ કામ ઇદ્રીઓ કને કરાવી શકતો.

જવાન ડિવાડની અદભુત શકિતથી આપણને લાગેછે કે એનામાં એવી શકિત કેમ આવી હશે! આ સવાલના પેટામાં પુન જન્મની બાબદ સમાએલી છે. હંમેશાં યાદ રાખવું કે જ્ઞાન કંઇ પુસતકો વાંચવાથીજ પ્રાપ્ત થતુ નથી, આજે તમો જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો, તેટલું જ્ઞાન તમારૂં આવતા જન્મે પણ રહે છેજ! તવારીખોમાં તો માતાના ગર્ભમાંજ શિક્ષક લઇ જન્મ પામેલા માણસોના દાખલાઓ નોંધાએલા છે, ફ્રાંન્સના શેહનશાહ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટની હુશીઆરી બાહોશી અને મન શકિત ચોમેર વખણાએલી છે, તેનો બાપ મજબુત બાંધાનો અને તેજ શકિતનો હતો, તે હેટીન્યા નામક કુળની સ્ત્રી સાથ વિહવાના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયો હતો, તેણીને નેપોલ્યનની વખતે ગર્ભ રહયા ત્યારે ફ્રાંન્સમાં મોટા બખેડા જાગતા હોઇ નેપોલ્યનના બાપની વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાઓનું બહુ જોર ચાલ્યુ હતું, તે વેળાએ તેની સ્ત્રી બહાદુરીથી ઘોડાસ્વાર થઇને ભટકતી હતી, તેણી ઘણી હિમતવાન અને દૃઢ મન વાળી હતી, અને તેથી જ્યારે તેણીને પેટે જન્મેલો બેટો બહાદુરજ નિકળ્યો, વ્યાસજીના

પુત્ર શુકદેવજી પોતાની માતૃના ગર્ભમાં હતા, ત્યારથીજ વેદ ભણેલા હતા, તેમણે પરિક્ષીત રાજાને માત્ર સાત દિવસમાં શ્રીમંત ભાગવદની કથા સંભળાવી મોક્ષને પમાડયા હતા. આ ઉપરથી શું, ત્યારે "હિન્દ દાદા" ફીરોઝશાહ મહેતા, ગોખલે અને પામર્સ્ટન પીટ જેવા મહાન નરોએ નાંમાકીત બનવાની કોઈ કાળે દઢ ભાવનાજ કરી હશે; " Lauas ofhigher life નામની અભ્યાસ કરવા લાયક ચોપડીમાં ડૉ. એની બીઝાંટ કહેછે કે,—

Whenever a person comes within our circle of life, let us look to it that he leaves that circle a better man, the better for his contact with us. When an ignorant per son comes and we knowledge, let him leave us a better in formed man. When a sorrowful person comes to us, let him leave us a little less sorroful for our having shared the sorrow with him. When a helpless person eomes and we are strong, let him leave us strengthened by our strength and not humiliated by our pride. Everywhere let us be tender and patient, gentle and helpful with all. Do not let us in our daily paths be harsh, so as to confuse, bewilder and perplex others. There is enough of sorrow in the world Let the spiritual man be a source of comfort and of peace, let him be as a light in the world,

so that all may walk more safely when they come within the circle of his influence. Let us judge our spirituaeity by our effect on the world, and let us be careful that the world may grow purer, better, happier, because us ore living in it.

જે વિલક્ષણ બુદ્ધિનાં માણસોનાં ચરિત્રો તથા તેમનાં ગ્રંથો આપણે વાંચીએ છીએ, અથવા તેઓ માટે સાંભળીએ છીએ, ત્યારે જેવી આપણી લાગણીઓ ઉશ્કેરાયછે, તેનાં કરતાં વધારે જુસ્સા તે વિલક્ષણ મનોબળવાળા નરોનાં રહેવાના ગલીચ, કંપારી છુટે એવાં, ઠેકાણાઓ આપણા દિલમાં જ્યારે આવે છે ત્યારે વિશેષ ઉભરાઈ આવે છે. એક દહાડો એક ભઠીઆરો લાંકડાંનું ભરેલું ગાડું હાંકતો પ્રખ્યાત નોવેલીસ્ટ ગેલર્ટના નાનાં ઝુંપડાં આગળ આવ્યો, અને તે જોઈ ગેલર્ટ આગલી ખડકીમાં દોડી આવ્યો તેને જોઈ પેલા ભઠીઆરાએ પુછ્યું આપજ છો? ગીલર્ટ તરફથી હકારમાં જવાબ મળતાંજ તેનાં જ્ઞાન પર આફરીન થઈ તે ભઠીઆરો તેને તુર્તજ જોરથી બાઝી પડયો અને બોલ્યો આપની જ્ઞાન આપનારી નવલકથા ઉપર હું મોહી પડયો છું અને તે માટે મારા જેવા તમને બક્ષીશ તો શું આપી શકે તેથી આ બાવળના લાકડાં તમારા ઘરમાં બાળવા માટે નાખી જાઉંછું, એ મારા તરફની અદના બક્ષેશ તરીકે સ્વિકારશો. ગેલર્ટ પ્રેમથી બોલ્યો મારા પ્રત્યેની લોકોની આવી દીલાગીરી જોઈને આ લાકડાં ઘરનાં બોંપતળીયામાં બળવાથી જેટલી સરદી દુર નહિ થશે એટલી ગરમી આજે મને તારી કીંમતી ભેટથી ઉત્પન્ન થશે," માટેજ હે માનવો! તમો લક્ષ્મીની પુજા કરો તે કરતાં સરસ્વતી પાને ઉપાસની કરો ખરી વાત છે કે મહાન માણસોની ખુબી નિત્ય નિર્ધનતામાં

છે, છતાએ તેઓ જે રીતે જીવન ગાળી ગયા છે એ આપણને તેમની અદેખાઇ કરવા માટે પુરતાં છે. ઇટાલ્યન કવિ પેરીની, એક ગરિબ ખેડુતનોજ પુત્ર હતો. લોક પૈસેજ તે લોમ્બાડી ખાતે ભણતો ત્યાં તે પોતાની ચંચળ બુધ્ધિને લીધે ઘણો પંકાઇ ગયો હતો એણે II Siorno નામક એક કાવ્ય ઉમરાવોની નાલેશી કરી લખ્યું છે. અને તે પુસ્તકથી ઉમરાવો એના હંમેશ માટે વેરી બન્યા હતા. એક દિવસે પાદશાહ લીયોપોલ્ડ બીજા ફરવા જતો હતો, તેટલા કોઇક દાલા માણસને ત્યાંથી ચાલી જતાં જોઈ કાંઇ કુદતી તેનાં પર આકૃપાયો ખબર કાઢતાં જણાયું કે તે વૃધ્ધ કોઇજ નહિ પણ સરસ્વતી દેવીનો પુજારી મહા કવિ પેરીનીજ હતો. આ ઉપરથી શાહે તેને તેનાં ગુજરાન જોગી આવકનો ફાયદો કરી આપવા અમુક રૂપીઆંનું પેન્શન બાંધી આપવા મ્યુનિશીપાલ કાઊનશીલને અરજ કરી, પણ બચારા પેરીની ઉપર અભાવ હોઇ એ વાત ઉડાવી મેલી પેરીની ના કાંન ઉપર આ વાત આવતાં બોલ્યો મારૂં નર્ખ સરીખુ ઝુપડું ભલે લક્ષ્મીદેવીને કંટાળો ઉપજાવે, પરંતુ સરસ્વતી દેવીને તો આજ સ્થળ અતિપ્રીય છે. મ્હારો ચીંકડે વ્હાલ અવતાર જોઇ ભલે લોકોને મારી નીંદા કીવા દયો! પણ જ્યારે મને ખરૂં દુઃખ થાયછે ત્યારે તો સરસ્વતી દોડતીજ મને દિલાસો દેવા આવેછે, એવોજ હાલ પ્રસિદ્ધ કવી અને તવારીખ નવેશ મારમોન્ટેલના બાબમાં બનવા પામ્યો હતો, બાલ્યાવસ્થામાં તે જ્યારે શાળામાં શીખતો હતો ત્યારે માસ્તરે કાંઇ બદ્રેણાં ખવાડ્યાં હશે અને તે એને ન ગમવાથી નાસી છુટો અને હીંકનો માર્યો ઘરે પણ ન જતાં સીધો પ્રીન્સ ઓફ કોન્ડીની રેજીમેંટમાં તે જોડાયો, આ દરમ્યાંન તેણે પોતાના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે બેલીસેરયસની મનોરંજક તવારીખ ચીત્રી કાઢી અને એક લેખક તરીકે જાહેરમાં આવ્યો. પ્રીન્સ ઉપર

વાંચકો તરફથી સંખ્યાબંધ અરજીઓ આવી કે એને કાંઇ પેન્શન આપી આ ઘાટકી નોકરીમાંથી મુક્ત કરવો પણ ઉત્તરમાં પ્રીન્સે જાહેર કર્યું કે "મારમીનટેલ જેવા એક કવિ અને તવારીખ નવેશને મારા હાથ હેઠળ સારજંટ તરીકે જોવાની મગરૂરી લેવાને મને પોતાને મોટું માન છે. દુનીઆમાં એવો એક વિદ્વાન સિપાહ કોઇજ લશ્કર ધરાવતું નથી અને એકલોજ ધરાવું છું. અને તેથી બાપડો મારમોનટેલ વિદ્યા છતે હાડમારી તો ભોગવતોજ રહયો. પણ શેખસ્યાદીએ વાજબી કહ્યું છે કે—

> બોરંદ અઝ જેહાંન બા ખુદ અસહાબે રાહ;
> ફરમાએ માનદ બહસરત બજાઇ.
> ઝર વ નેઅમત અકનુન બેદેહ—કાને તોસ્ટ;
> કે બાદ અઝ તો બીરૂન જ ફરમાંને તોસ્ત.
> બ દુનીઆં તવાની કે અકબી ખરી.
> બખર જાંને મન—વરનેહ હસરત ખુરી.

પ્રવિત્ર જીવન ગાળવા ગ્રંથો એક ખરા ભોમીઆ રૂપ છે. તેઓ આપણી હૃદય મઠીની સાથે ગુંથાઇ જાય છે.; જ્યારે કવિતાઓ આપણા શરીરમાં ફરતા લોહીના પ્રવાહની સાથે મળી જાય છે. યુવાનવસ્થામાં આપણે જે કંઇ વાંચીએ છીએ, તેનું આપણે વૃધ્ધાવસ્થામાં સ્મરણ કર્યે છીએ. બીજાં ઉપર શું શું વીત્યું છે; તે વાંચીને આપણા જીવનની હદ આપણે બાંધીએ છીએ. જે માણસો નિત્ય ઉમદા વિચારોની સોબતમાં હોય છે, તેઓ કદીપણ એકલાં છે એમ નહિ માનવું. રૂડા ને સત્ય વિચારો આપણને દુરાચારના ફાંદામાં જતાં અટકાવે છે. પુરીટન બાક્સટરનું જ્યારે મોત નજદીક આવેલું માન્યું, ત્યારે તે; આ અવનિમાંથી હવે કંઇ કંઇ સુંદર ચીજો છોડી જવી પડશે તેની તે ગણત્રી કરવા બેઠો. "અફસોસ" જ્યારે મરણ

પામીશ ત્યારે મારી ઇંદ્રિય વિષયની વસ્તુઓ છોડવી પડશે, એટલુંજ નહિ પણ અભ્યાસના આનંદને અને જ્ઞાનના અમ્મર સુખને તેમજ વળી ઘણાં ડાહ્યા દેવતાઇ પુરૂષોના સમાગમમાંથી મને જવું પડશે. મને જો આ દુનીઆમાં રહેવા માટે કોઇપી લલચાવતું હોય તો તે ફક્ત મારાં પુસ્તકોજ છે!" તમારી આ અદના લેખિકાનો પણ દ્રષ્ટાંત અત્રે લખવો ફોકટ જશે નહિ. સાત વર્ષની વાત ઉપર મારી સ્થિતિ એક ગધેડાં જેવા વધારે હતી. ફક્ત ખાવું-પીવું અને મઝા મારવી. પણ જે દિવસે "મરણ પછી માણસની હાલત" નામક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ મારા વાંચવામાં આવ્યો તેજ દિવસથી મારી જીંદગી બદલાવા લાગી. અને પરિણામમાં આજે સાહિત્યની એક ચુસ્ત પુજારી બની છું- હું ખાત્રીથી માનું છું કે અજ્ઞાની હૃદયો માટે ગ્રંથો બચ્ચીતજ ગુરૂ જેવા છે. મુર નામનાં કવિએ સત્ય કહ્યું છે કે,

The men who are tortured beyond mortal endurance by nature for their sin and ignorance can he uplited and consaled and made fure by importing them know ledge through good books.

પ્રકરણ છઠું.

મનુષ્યની મિથ્યા મોટાઇ.

We know that we must dic,
O! then, how strange,
That he whose life is but a passing day,
Should live regardless of his last great change

All earthly bright ness soon must fade woay
All earthly things are hasting to decay,
And man possessed of an immortal soue,
Lines to exalt his perishing mortal clay,
Nor listens to the never-ceasing toll
Of hours he may regrct while ceaseless
ages roll.
Bacon.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એકજ ઇશ્વરના પેદા કરેલાં પ્રાણી છે. કેવળ એકજ વૃક્ષના ફાંટાઓ અને પાંદડાંઓ છે. સઘળી વર્ણ ઇશ્વરની ચક્ષુએ સરખી છે, છતાંએ ઇનસાન એકબીજાં પ્રતિ કુસંપી દાખવે એનો પ્રયોજનજ શો; ઇશ્વર સૌથી શ્રેષ્ઠ-તેથી અધિક કોણ છે ! એક માતૃ જેમ પોતાના બાલુંડાંને તેનાં પ્રેમ તળે ઉધારે છે; તેજ રીતે ઇશ્વર આખી જગતને પોતાના પ્રેમમાં સમાવી જીવાડે છે; તો મનુષ્યને તેનાં બીજા ભાઇબંધ સાથે કુસંપ કરવાનો હકજ શો છે; કુદ્રતના નિયમથી એ ઉલટું છે. ઇશ્વર એક છે, તેમ તેનો કાયદો પણ આખી જગત માટે એકજ અને અચળ છે. તો પછી અવનિમાં એક બીજાને ભિન્ન ભિન્ન ગણવાનું કારણુજ શું ? મનુષ્યોના આજના અવતારો કાંઇ એકજ વારતાં નથી અનેક જન્મો આપણે લીધા છે અને હજી કેટલા લઇશું એ આપણુ જાણતાં નથી આ જન્મે આપણે જે જાત કે પ્રજા કે માણસને ધિક્કારી શું; તે તે વર્ણ અને પ્રજામાં આપણે નવો જન્મ ધારણ કરીશું. શું તમે જાણતાં નથી કે—

સો ફરંજદ ખુદાના છે, સૌમાં નુર ખુદાનું છે;
પારસી હો, હિંદુ યા મુસલીમ, સો કુદ્રત ખુદાની છે.

પઢો વેદ યા કુરાન, અવસ્તા, બાઇબલ કે ઇનજલ ;
સૌમાં તેજ છે સરખું સૌ કુદ્રત તો ખુદાની છે.
જપો મુખ રામ કે રહેમાન, અગર ક્રાઇસ્ટ યા જરથુસ્ત;
જુદાં છે એ નામો તોપણ સૌ કુદ્રત ખુદાની છે.
પ્રભુ છે અગીયારી કે કાબા, તેમ મંદિર ને મસિદમાં;
હરિ હકતાલા અમૃત એ સૌ કુદરત ખુદાની છે.

મનુષ્ય આ જગતમાં પોતાના મનના ફાંટાને વશ થઇ, ગમે એ પ્રમાણે વર્તે પરંતુ તેથી કાંઇ ઇશ્વરની માયા, કીંવા તેની બક્ષેશ તેનાં પરથી કોઇક રીતે કમી થતી નથી. પ્રભુ તો પ્રેમ અને દયાનો ભંડાર છે તેના પ્રેમ અને દયામાં ભલાં અને ભુડા સર્વે મનુષ્યો ચંપાએલાં છે. પછી ભલે ઇનશાન પોતાના જર અને માનથી પોતાને શ્રેષ્ઠ માને; પણ તે માનવ જાતિની એક મિથ્યા મોટાઇ છે. એથી કંઇ હરિની મ્હેર નિર્ધનો પરથી ઉતરવાની નથી ;તેમ કાંઇ વધવાનીબી નથી. પણ સમદ્દષ્ટિએ જે તેમને વધુ ચાહય છે તેને તે પ્રિય છે. એ લક્ષમાં લેવું. ઇશ્વર આપણા ઉપર કેટલો બધો કૃપાળુ છે; અને તેનો સાક્ષાત જીવતો અપવાદ તો આજ છે કે, તેણે પેદા કરેલી હરેક વસ્તુ ઉમદા દિલે જગતને વાપરવા આપી દીધી છે; જયારે આપણી સ્થિતિ તો સ્વાર્થીજ છે. મનુષ્યનું મન તકલીદી હોઇ ક્ષણિક પળમાં કાંઇ અને કાંઇ નજીવી બાબદમાં તેને ઓછુ પડી જાય છે; અને આ રીતે જયારે મન રાજા ઉશકેરાઇ જાય છે, ત્યારે શરીર માંહેલી ગુપ્ત લાગણીઓ માંહોમાંહે પરસ્પર અસહકાર કરી ટંટો ફિસાડ જગાડે છે, એકાદ મનુષ્ય કને કરોડ રૂપીઓ હોય તો તેની ગણત્રી તે પરમેશ્વરથી પણ અધિકજ માને છે. ન્યાય ખાતર પૈસાને શ્રેષ્ઠ ઘડી પળ માની શકીએ, મગર અત્રે માની લ્યો કે આપણા પિતાશ્રી પ્રભુએ જે અગણિત ચીજો આપણા સુખાર્થે બનાવી છે કે

જેનાં વિના આપણને એક સેંકડ પણ ચાલી ન શકે તે હરેક ચીજો જો મુફત બદલ તેણે પૈસાથી રાખી હોત તો આપણી સ્થિતિ કેવી દયાજનક થઇ પડત? માટે જાણ કે,

અઝો બેરાદર ચો આકેબત ખાકસત;
ખાક શવ પીશ અંજા કે ખાક શવી.

ઉપલા શબ્દોને મળતા બીજા શબ્દો આ છે કે, "From dust thou art and to dust thou shalt return" યાને માટીમાંથી તું પેદા થયો છે અને અંતે માટીમાંજ તું ભળી જવાનો છે. જીવનનો આ મુદ્રાલેખ આપણી ટુંક હૈયાતીમાં ભુલી જવો જોઇતો નથી ખરૂં છે કે મનુષ્યની કિંમત પૈસાથી આજ અંકાય છે ખરી (!) પણ તે કાંઇ તેથી અમર રહેવાનો નથી. મનુષ્યની કિંમત ઉંચતા અને નિંચતા, તેમ પૈસાથી નહિ તેમ શ્રીમંત વર્ગમાં જન્મ લેવાથી નહિ પણ કર્મ અને ગુણોથીજ આંકી શકાય છે. એકાદ મનુષ્ય ઉંચ ખાંનદાનમાં જન્મયો હોય, ભલે તે ગરિબ હોય, પરંતુ જો તે સારા ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ હોય, તો એક શ્રીમંત કરતાં તેવાં મનુષ્યો વધારે પુજવા અને માન લાયક છે. પહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઈ એક ગરીબ માબાપને પેટે અવતર્યા હતા. બાટલી વેચી તેવણ પોતાનું આજીવિકા ચલાવતા હતા, છતાં પોતાના સારા ગુણોથી તેવણ પાછળથી બ્રીટીશ અદાલતના પહેલ વહેલા દેશી બેરોનેટ થયા હતા. ડો. દાદાભાઇ નવરોજીને કયાં ભૂલો છો; જવાનીમાં ગીરદેશી બેંચી, ગરીબાઇને દુર કરી પાછળથી "હિંદના દાદા"ને નામે પ્રસિદ્ધ થવાનું માન તેમને પહેલ વેહેલુંજ મલ્યું હતું. જેરમીટેલર એક હજામનો છોકરો પાછળથી કવિતાઇ અસરની વાએજ કરનારો ધર્મગુરૂ થયો હતો. જ્યારે મોચીના ધંધા પરથી વીલ્યમ કેરી ખ્રીસ્તી ધર્મનો એક મહાન ઉપદેશક થઇ ગયો હતો. અમેરિકાને સ્વ-

તંત્ર કરી છુટાપણું અપાવનાર એનદરૂ જોનશન એક ગરિબ દરજી હતો, જે પાછળથી એક પાદશાહ કરતાં પણ વિશેષ પુજાયોછે. એક સમયે તે વોંશીંગ્ટન ખાતે ભાષણ આપતો હતો. તેટલાં કટાક્ષમાંથી એક જણ બોલ્યો "દરજી ઉપરથી રાજેશ્રી!" તેજ વખતે જરાબી ન ગભરાતાં તેણે નિર્ભયતાથી કહ્યું "ભાઈઓ કોઈ કહેછે કે હું દરજી જેવી હલકી પંકતી પરથી આવો મોટો થયોછું પણ મને જણાવા દેશો કે હાલમાં પણ મારૂ કામ હું પોતેજ કરૂંછું" અને તેજ સમયે સભામાં પેલા નિંદક ઉપર હિસ હાઉસની તાળીઓ પડી રહી, માટેજ બંધુઓ! કોઈનેબી ગરીબ કે ચિંથરેહાલ જોઈ ધિક્કારશો નહિ.

અરે શું માનવનો અભીમાન, પળકમાં ટળી જશેરે;
ખરે જેમ પીંપળ ઉંપર પાન, પલકમાં ખરી જશેરે;
પલકમા ખરી જશેરે, માટીમાં મળી જશેરે.
કાયા કલેવર કારમુ છે, જીંદગીનો ધાડવો—
સમજુ જણે સમજી જઈ અભીમાનને વણસાડવો.
રાવણ સરીખા રાજવીએ લીધો નથી કાંઈ લાડવો.

ચોકકસ દેશના લોકો શ્રેષ્ઠ છે અને ચોકકસ દેશના હલકા કીંવા અમુક કોમના શ્રેષ્ઠ અને અમુક કોમના નિંચ છે એવો ખ્યાલ ઘણાંકના મનમાં હોય છે. ઘણીક વાર મનુષ્યને એક બીજાં જોડે વાદવિવાદ થતાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે, અમુક અમુક જાત અથવા માણસ હલકાં છે માટે તેની સાથ મિત્રાચારી બાંધવી નહિ. પરંતુ આમ કહેનાર મનુષ્ય પોતાની અકકલ કેટલી છે એ સામાને બતાવી આપે છે. એક મનુષ્યમાં જયાંસુધી દુર્ગુણો હોય નહિ, ત્યાં તુલીક શરીરની ખાંમીઓને અભાવે તેને હલકા ગણવાનો આપણને હકજ નથી. જે દેશ જાત કે કોમ યા ઇનશાંન માટે આપણે તિરસ્કાર બતાવીએ; તેજ કોમ, દેશ યા માનવના ખોલ્યામાં આપણને એક દિવસે

જન્મ લેવો પડશે. દુનીયામાં દરેક માણસ પ્રભુનાંજ પેદાં કરેલાં છે ને પણ પૃથ્વીનો એક ભાગ છે. તો પછી બીજા કોઈનું અપમાન એ ઈશ્વરનુંજ અપમાન અને નિંદા કરેલી લેખાય ઈશ્વરનોજ દોષ અને ગાંઠ બાંધેલાં ગણાય! અને આ રીતે જેણે ઈશ્વરનો દોષ કર્યો તો, તેનાં જેવો પાપી ઇનસાન પણ બીજો કોણ હોઈ શકે; પોતાને બીજા કરતાં શ્રેષ્ઠ કહેવાડનાર સમજતો નથી કે કુદરત જ્યારે પોતાનાં કાર્યોમાં કાંઈ તફાવત જેવું રાખતી નથી તો મ્હારે શા સારૂં સ્વાર્થ રાખવો; માટે એતો કે—

ફુલનજી ફુલોમાં ઝાઝા ફળ ફુલ ફુલી કરમાશે;
ફુલી કરમાશે ખીલેલું આખર ખરી જશે—
સરખા દિવસ ન ગયા કોઈના તેમ નહિ તારા જશે;
રેંટતણી ઘટમાળ ભરાશે ભરાઈ ખરેજ ઢળવાશે—
કુંજણી એ સૌ દુખ આજ અભીમાનને દેખાશે;
જ્યારે પડશે કાળનો ઝપાટો ભેદ સર્વ તેને સમજાશે.

ફીલીપ સીડનેની વાત તો દરેક જાણતા હોવા જોઈએ. તવારીખના સાફ ઉપર તેનું નામ હજી પણ અમંગ રહેલું છે. 'ઝુતફન' (Zytphen)આગળની એક ઝપાઝપીમાં તેની જાંગ પર એક પ્રાણઘાતક જખમ થયો. તે મરવાની અણી ઉપર હતો, અને પાણીનો પ્યાસો હોઈ પાણી પીવા માગ્યું તેને તુરત પાણી આપવામાં આવ્યું, પણ તે જેવો પીવા જાય છે એટલામાં એક સિપાઈ જે પણ ઘાએલ થઈ પડયો હતો તેણે તે પીવા માગ્યું. તેણે તુરતજ તે લોટો મેં આગળથી ખસેડી નાખી પોતાના સોલજરને આપતાં કહ્યું "Drink, for thy need is greater than mine" આ રીતે પોતાના મરણ પામતા જીવને રાહત આપવા મંગાવેલું પાણી પણ પોતાના જીવની દરકાર કર્યા વિના પોતાથી હલકા ચાકરને આપ્યું.

ધન્ય છે તે વિરલાની છાતીને (!) રાજા અને ઉમરાવ એવાજ હજો. સ્પેનના ત્રીજા ફીલીપને માટે કહે છે કે, તે પોતાના રાજના અમીર ઉમરાવો સાથે ઘણુંજ ઉંચા મને રહેતો અને ગરીબ તેમજ ખેડુતને મળે ત્યાંથી સલામ કરતો તેનો હોકમ એવો હતો કે, પ્રત્યેક ઉમરાવોએ જે કાંઇ કહેવું હોય તે તેની આગળ ગુંઠણ મંડીએ પડી પડી બોલવું અને ગરિબ ખેડુતો માટે તો તે કહેતો કે તેઓ ગરિબ એટલે તેમને કોણ નમે, ઉમરાવને તો સૌ કોઇ નમે! આવા વિચારથી રસ્તામાં તેને જેમી કોઇ ગરીબ મળતો તેને તે સલામ કરતો, જ્યારે અમીર ઉમરાવોને તે જેટલીબી દરકાર કરતો નહિ. ફ્રાંનસીસ પહેલો કહેતો કે તેનાં રાજ્યના ઉમરાવો જ્યારે પહેલ વહેલા તેની કોર્ટમાં આવતા ત્યારે તેઓ રાજાથી પણ ઉંચ ગણાતા જ્યારે ત્રીજે દિને આવતા ત્યારે સાધારણ માણસોમાં ખપતા અને બધા સાથ ભેળાઇ જતા. આમ કરવાની મતલબ એવી હતી કે ઉમરાવો પોતાની ગરૂરી છોડે એજ રીતે હેન્રી ચોથો પણ પોતાનો દરજ્જો ભુલી જઇ કહેતો કે "We are all genntlemeu" આજે એવી રીતે સાધરણ પંકતીલાં કયો રાજા પંસદ કરશે; એથી પણ વધુ રસીક અપવાદ "Criticon of Graciau" નામક ગ્રથમાં નીચે મુજબ આપ્યો છે.–

એક સમયે એક ચોકકસ રાજા શિકાર કરતાં પોતાના રસાલાથી છુટટો પડી ગયો. જેનો પત્તો ઘણાંક દિવસ સુધી ન લાગ્યો અંતે એક દિવસે તેને માણસોએ મારકેટમાંથી શોધી કાઢયો. જ્યાં તે હેલકરીનું કામ કરતો હતો બધાંઓ રાજાને આવી સ્થિતિમાં કામ કરતાં જોઇ અજાયબ થયાં. થોડી પળતો લોકો તેને 'રાજા' તરીકે કહેવામાં પણ ડર ખાવા લાગ્યાં અંતે લાંબો વિચાર કર્યા પછી તેઓમાંના એકે હિમંત કરી પુછયું.

"આપ રાજા થઇ આ રીતની હેલકરીનું કામ આપણા દરજ્જાને શોભે કે વારૂ" રાજાએ ઉત્તરમાં કહ્યું મિત્રો ખરેખર! જે બોજો હું છોડી આવ્યો છું; તે હું જે હાલમાં બોજો ઉચકું છું તે કરતાં વિશેષ ભારી હતો. તે બોજા સાથ આ બોજો સરખાવતાં મને ઘણો હલકો લાગે છે. તમારીથી છુટટો પડવા પછી હું જેટલો નિરાંતે ઉંઘાયો છું, તેટલો હું મારા આખા જન્મમાં ઉંઘાયો નથી. માટે હું અહીંજ રહેવા માગુ છુ. લોકોનો રાજા થવા કરતાં હું મારા મનનો રાજા થવાનું વધારે ડહાપણ ભરેલું માનું છું; માટે મારી જગાએ કોઇ બીજાને તખ્ત પર બેસાડો. એ ઉપરથી બીજાને ગાડી આપી. રાજ્યભિષેકની ક્રિયા થવા બાદ તે રાજાએ તાજ હાથમાં લેતાં કહ્યું "I had rather manage an oar!" તેના આ શબ્દોથી તે વેળાના રાજાઓ કેટલું ડહાપણ ધરાવતા હતા તેનો ઝાંખો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. એલેકઝાંન્ડર-ધ-ગ્રેટ ઘાટકી અને જુલ્મી હોવાં છતે તેની વજ્જર છાતીમાં પણ ઉદારતાનો અંશ ઘણોજ હતો. ઈ. સ. પુર્વે ૩૨૬ માં જે વખતે તે ઇન્ડસના કીનારા ઉપરથી તેનાં વતન તરફ પાછો ફરતો હતો તેટલાં એક કમનસીબ બનાવ બન્યો. જે રસ્તા પરથી તેનું લશ્કર પસાર થતુ હતું તે ઘણોજ ભયાનક હતો. અને તેવા રસ્તામાં તેનું લશ્કર એકલું પડયું. એમ છતાંએ યુક્તિથી તે આગળ વધ્યો. પણ માર્ગમાં તેને તરસ લાગી, લશ્કરમાં પણ પાણીની બુમ પડી રહી હતી અને ત્યાંય ઝરા જેવું બી ન હોતુ કે તેને પાણી લાવી આપે એટલે બધેથી નકારમાં જવાબ મળતાં તે લાચાર થઇ ગયો. છતાં તેનાં માણસો આમ-તેમ ભટકી રાત્રી સુધીમાં થોડુંક પાણી મેળવવા સામર્થવાન થયાં. પાણીથી ભરેલો લોટો તેણે હાથમાં લીધો અને ગંદગંદ કંઠે તે બોલ્યો "મ્હારાં પ્રીય મિત્રો! બહાદુર અને વફાદાર

સરદારો ! જો હું એકલો પાણી પીવું તો તમારી તરસ મારાં કરતાંએ બમણી થશે. અને તેથીજ તમોએ આજે જળ મ્હને લાવી આપ્યું છે તે એક મ્હારા પ્રતિની તમારી વફાદારીનો ઉત્તમ નમુનો માની હું દેવતાઓને અર્પણ કરૂં છું" એમ કહેતાં તેણે પાણીનો લોટો જમીન પર નાખી દીધો. આ તે ખરૂં શૌર્ય કહેવાય. બાકી બીજાં તો શોભાના ગાંઠયાંજ તો ! વળી આપણા લોકમાન્ય મહાત્મા ગાંધીજીને કયાં જતા મેલો છો, એક સમયે તેવણ પંજાબથી આવતા હતા અને એક સ્ટેશન પર ઉતરતાં તેમનો ચીકરે હાલ પોષાક જોઇ એક અંગ્રેજ ગ્રહસ્થે કહ્યું" ઓ કુલી ઇડર આવ–ચાલ આ સામાન જરા ગાડી પર ચઢાવી દે. ગાંધીજીએ જરાબી આનાંકાની વગર તેનો સામાન ઉંચક્યો અને ટ્રેનમાં મેલ્યો જેના બદલામાં તે અંગ્રેજે થોડાક પઇસા આપવા કીધા જે હસીને તેવણે લેવા ના પાડી. બાદ એક મોટાં સ્ટેશન ઉપર તેવણને હારતુરા પહેરાવવા મોટી ઠઠ જામી હતી. ટ્રેન આવતાંજ જય જયના પોકાર થતાં પેલો અંગ્રેજ પ્લેટફોર્મ પર ઉતર્યો. તેણે શું જોયું, જે માણસે હેલકરી તરીકે તેનો સામાન ઉચક્યો હતો તેને લોકો હારતુરા પહેરાવતાં હતાં. આમ તેમ ખબર કાઢતાં જયારે તેણે જાણ્યું કે તે માણસ 'ગાંધીજી' છે, તેવોજ તે તેમને ચરણે પડયો અને હજારો માફી ચાહવા લાગ્યો. ખરેજ ! માણસો તો હોય તે એવાંજ હોજો–અને જીદંગી પણ એવીજ થજો. એક કવિએ માનવ જીદંગીનું જે અસરકારક બ્યાંન કર્યું છે તે ભાગ વાંચવા જેવો હોઇ નીચે ટપકાવ્યો છે:—

To day man's dress'd in gold and silver bright
Wrapt in a shroud before to morrow night.
To day he's feeding on delicious foad;

To morrow dead unable to bo good.
To day he's nice, and scorns to feed on crumbs,
To morrow he's himself a dish for worms,
To day he's honor'd and in vast esteem;
To morrow not a beggar values him.
To bay he rises from a velvet bed;
To morrow lies in one that's made of lead.
To day his house, tho'large, he thinks but small;
To morrow no command no house at all,
To day has forty servants at his gate;
To morrow scorn'd, not one of them will wait!
To day perfum'd, as sweet. as any rose;
To morrow stinks in every body's nose.
To day he's grand, majestic all delight;
Ghastful and pace before to morrow night.
True as the seripture says, man's life's a span;
The present moment is the life of man.

અર્થ:—અહા! ધનશાંન આજે આનંદથી ગોયા ચમકાટ ભરેલાં સોનાં ત્યા રૂપાના ઝવેરથી શણગારાએલું છે; તેજ ધન-શાંન અફસોસ, આવતી કાલે તો રાત પડતાં બિચારૂં કફનમાં વિંટલાઇ સુવેલું પડશે. જે ધનશાંન, આજે તરહેવાર મનપસંદ મિષ્ટાંન પર હાંક ચલાવે છે; તેજ ધનશાંન, અરે આવતી કાલે તો હાંક ઉચકવાને વટીક અશક્ત થઇ પડશે. આજે જે

ઇનશાંન અપ-ટુ-ડેટ થઇ ફરે છે અને સોકા રોટલાને ધિક્કારે છે; તેજ ઇનશાંન આવતી કાલ સુધીમાં તો કીડાઓનો ભોગ થઇ પડશે. આજે જેને લોકો માન આપે છે અને તેની તારીફ ગાય છે; તેજ ઇનશાંનને કર્મના ભોગ તરીકે આવતી કાલે તો એક ભીખારી વટીક જોશે નહી. આજે તે પોચ્યા કુશન બિછાણાં ઉપર આરામથી સુવે છે; પણ આવતી કાલે એ બિછાણું છોડી સુફેદ વસ્ત્રમાં તેને જમીન ઉપર સુવુ પડશે એ તે જાણતો નથી. આજે મનુષ્યને મોટું ઘર રહેવા સારૂં હોય છે, છતાં નાનું પડે છે, પણ અરે! આવતી કાલે દોઢજ ગજ જગા ઉપર તેને રહેવું પડશે. આજે તે નોકર ચાકરમાં અમન ચમન કરે છે, પરંતુ આવતી કાલે તો એ બધા નોકરો તેમને છોડી ચાલ્યા જશે. આજે તે ફુલોના અને પ્રવાહી સુંગંધીના વચ્ચે ફરે છે, પણ આવતી કાલે પોતાનાજ શરીરમાંથી નિકળતો બદબો પણ તે સુંગી શકશે નહી. માટે ઓ ગાફેલ ઇનશાંન જાણ કે તારો જીવ એક ક્ષણિક પળનોજ છે. ફકત તું દમ લે છે એજ તારો છે અને એજ દમ આખેર તાહરો અંતબી લાવશે. માટે જીવન છે તેટલાં સુકૃત્યો કરી લે અને વ્યવહારમાં સારી રીતે ચાલ ગીતાના ૧૮ મા શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે;—

धैर्यं शौर्यसहिष्णुते सरकता सन्तोपसत्याग्रहौ ।
तृष्णाया विकयः कषायविजयःप्रोत्साहनंमानसम् ॥
शान्तिर्दान्तिरुदारता च समता न्याये परार्थे रति ।
रेते पत्र गुणाः स्फुरन्ति हृदये तत्रैव मानुष्यकर्मे ॥

યર્થાત-વિપત્તિના વખતમાં પણ અધીરા ન બનતાં ધીરજ રાખવી. ધર્મ અને પરમાર્થના કાર્યમાં નિડર થઇ આગળ વધવાને શુરાતન રાખવું, દુઃખ અને કષ્ટની સામે થઇ હિમંતથી

તે સહન કરવાની શક્તિ ધારણ કરવી, મનમાં સરળતા અને સંતોષ વૃત્તી રાખવી, પ્રાણ જતાં સુધી પણ સત્યને વળગી રહી સત્યાગ્રહી થવું, લાંબી લાંબી વ્યર્થ ઇચ્છાઓ ઉપર દબાણ રાખવું. ક્રોધ, મદ, માન, લોભ આદિ પ્રપંચ પ્રકૃતીઓને અંકુશમાં રાખી તેના ઉપર વિજય મેળવવો મનમાં ઉત્સાહ અને હીંમત રાખવી. ઇંદ્રિઓને કાબુમાં રાખી વિષય વિલાપના વેગમાં તણાવું નહી. શાંતી અને સ્વાસ્થ્યને ગુમાવવાં નહી. સંપત્તી અને સાંધનોના પ્રમાણમાં ઉદારતા રાખવી અને ન્યાયવિશિષ્ટ પરમાર્થના માર્ગમાં પ્રેમ રાખવો. એમાંજ મનુષ્યપણુ રહેલું છે.

દુનિઆ, ખરચીતજ દગાનું પહેલ્લું નામ છે. કારણ જુઓ! એક ગરીબ ઇનશાંન ગમે એવો સારો હશે, તોએ દુનિઆંની દ્રષ્ટિએ તો તે બુરો, અને એક શ્રીમંત બુરો છતાં ભલો દિસશે. કેમકે દ્રવ્ય એ એબનું મુળ ઢાંકણ છે. જ્યારે બાપડાં નિર્ધનો પૈસા વિના ઉગ્રાડાં પડે છે. સૃષ્ટિનો આ રીતે ઘણી વિચીત્ર રીતે વ્યવહાર ચાલે છે દુનીઆં કોઇની થઇ નથી, સગાંસ્નેહી, માતતાત, પતિ–પતિન આદી જગત મોહ અને સ્વાર્થમાં સપડાએલી છે. પરંતુ સ્વાર્થ ?–સ્વાર્થ કેટલો પાપી છે ? લાંબા સમયની મિત્રાચારીની સાંકળ પણ એ ઝટ વારમાં તોડી નાખતા અચકાતો નથી. જે જે વસ્તુઓ અને માણસો પ્રતિ આપણને પ્રેમ હોય, તે તે ભણી આડકત્રુ કુસંપનું વેર જગાડનાર કેવળ સ્વાર્થજ છે. પરંતુ કાળના કોહાડાથી કોણ બચવા પામ્યું છે, મનુષ્ય પોતાની આવતી ઘડીથી અંજાણ છે; અને જે કાંઇ કરે છે એ માણસ નહી પણ કાળ કરે છે છતાં મનુષ્ય મેં કર્યું" ના શબ્દથી મલકાઇ જાય છે. મનુષ્ય ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની મહાભારત શોધો કરે છે પણ તેમાં ઇશ્વરની સાહાયતા નથી એમ કોણ કહેશે, વિમાનનો શોધક પોતે બનાવેલાં વિમાનને

હવામાં ઉડતુ જોઇ આનંદ અને ગરૂરીથી પોતાની ડોક ઉંચે કરી જુએ છે કે વાહ! શું મ્હારી ખુબી છે કે, એક કાચનું હવાથી ભરેલું ખોખું હવામાં અદ્ધર ઉડે છે.! પણ બીજીજ દસ મિનીટમાં તે નીચે પડયુ તો (?) ઓ અફસોસ, તે વિમાનના શોધકની ગરૂરી કેટલા સમયની? ના બાપુ—જે કાંઇ ત્હારૂં છે એ ઇશ્વરનું અને ઇશ્વરનું તે ત્હારૂં છે. મગર ત્હારા એકલાનું તો નહીજ. ભલે તેં વિમાન બનાવ્યું, પણ અરે, તેમાં જોઇતી સામ્રાગી વિના તું શું કરી શકનાર હતો, ઇશ્વરની બનાવેલી મહાન ચીજો ઉપર જરા ત્હારૂં લક્ષ ચોંટાડ તે કેવી અમ્મર છે? તારા, ચંદ્ર, સુર્ય, અને ગ્રહણઆદી બળવાન ચીજો પોતાનું કાર્ય વિના હાંનીએ કર્યાં જાય છે. ત્હારી શોધોમાં પણ ક્વચિંત તેવું હશે ખરૂ, છતાંએ વખતના વહેવા સાથે તે નાશ પામે છે. એનું કારણ શો? કારણ બાપુલ્યા આ છે, કે ત્હારી શોધ ખાકી છે તે એક રમત છે. નાના બાળકોને તેં માટીમાંથી જાતજાતના રમકડાં બનાવતાં તો તેં દિઠાજ હશે. તે રમતો જે રીતે ભાંગી જાય છે તેજ રીતની ત્હારી શોધ માટે પણ જાણવું. આપણી આવી અભીમાની જીંદગી માટે વર્ણન કરતાં એક કવિ સુંદર રીતે આપણને કહે છે કે:—

man the most conceited cteature,
As from a cliff he cast his eyes.
And viewed the seas and arehed skies;
The moon and all the starry train,
Huny the vast vault of Heav'n the man
His contemplation thus began.
When I behold this glorious show,
And the wide watery world below,

The scaly people of the main,
The blasts that range the wood or plain
The wing'd inhabitants of air
The day the night the various year,
And know all these by heav'n designed
As gifts to qleasure haman kind:
I can not raise my worth too high.
Of what vast consequence am I !
Not of th' importance you suppose,
Exolaims a flea upon his nose,
Be humble learn thyself to scan
'Tis vanity that swels thy mind.
What ? Heven and earth for thee design'd
For thee ! made only for our need,
That more important fleas might feed
છોડી દે અભીમાન, માન અબ તો માનવ મેરા,
રાજપાટ છેબ જુઠે જાનો, ક્યુ તુમ હોત હેરાંન.
નારી પ્યારી નહિ હય, તેરી મત કરના ગુમાન.
જુઠી જગતકી પ્રીત દેખી, મત ભુલે નાદાન.
બાહિર રંગ રૂપકુ દેખી, મત હોનાં ગુલતાન.
જગત સ્વપ્નસે જાગૃત હોજા, ગુરૂસે લેના જ્ઞાન.

અર્થ:—આ જગતમાં અવતાર લીધા પછી જ્ઞાની જગતનો રંગરાગ જોઇ મનુષ્યજાતિ પોતાના મનમાં એવું ગુમાન રાખે છે કે: અહા ! આ દુનીઆંના મહાન સમુદ્રો મેદાન અને જંગલમાં વસનારા પ્રાણીઓ તે સાથ વળી રાત દિવસનું ચક્ર મંડળ અને સઘળા મહાભારત દેખાવો જે મ્હારી દ્રષ્ટિએ પડે છે. તે કુદરતે કેવળ મ્હારાં સુખાર્થેજ પેદા કરેલી છે.

એનું કારણ શો; કારણ બાપુલ્યા આ છે, કે ત્હારી શોધ ખાકી છે–તે એક રમત છે. નાના બાળકોને તેં માટીમાંથી જાતજાતના રમકડાં બનાવતાં તો તેં દિઠાંજ હશે. તે રમતો જે રીતે ભાંગી જાય છે તેજ રીતની ત્હારી શોધ માટે પણ જાણવું આપણી આવી અભીમાની જીંદગી માટે વર્ણન કરતાં એક કવિ સુંદર રીતે આપણને કહે છે કેઃ—

man the most conceited creature,
As from a cliff he cast his eyes.
And viewed the seas and arched skies,
The moon and all the starry train,
Hung the vast vault of Heav'n the man
His contemplation thus began.
When I behold this glorious show
And the wide watery wored below,
The scaly people of the main,
The bcasts that range the wood or plain
The wiug'd inhabitants or air.
The day the night, the various year.
And know all these by heav'n designed
As gifts to pleasure human kind,
I cannot raise my worth too high.
Of what vast consequence am I!
not of th' importance you suppose,
Exclaims a flea upon his nose,
Be humble, learn thyself to scan,
Know pride was nener made for man
'Tis vanity that swels thy mind.

What I heven and earth for thee design'd!
for thee! made only for our need,
That more important Fleas might feed
છોડી દે અભીમાન, માન અબ તો માન મેરા,
રાજ-પાટ સબ જુઠે જાનો, કયુ તુમ હોત હેરાંન.
નારી પ્યારી નહિ હૈ, તેરી મત કરના ગુમાન.
જુઠી જગતકી પ્રીત દેખી, મત ભૂલે નાદાન.
બાહેર રંગ રૂપકુ દેખી, મત હોના, ગુલતાન.
જગત સ્વપ્નેસે જાગ્રૂત હોજા, ગુરૂસે લેના જ્ઞાન.

અર્થ:—આ જગતમાં અવતાર લીધા પછી જ્ઞાની જગતનો રંગરાગ જોઇ મનુષ્ય જાતિ પોતાના મનમા એવું ગુમાન રાખે છે કે અહા! આ દુનીઆંના મહાન સમુદરો મેદાન અને જંગલમાં વસનારા પ્રાણીઓ તે સાથ વળી રાત દિવસનું ચક્ર મંડળ અને સઘળા મહાભારત દેખાવો જે મ્હારી દ્રષ્ટિએ પડે છે, તે કુદ્રતે કેવળ મ્હારાં સુખાર્થેજ પેદા કરેલી છે. અહા! હું ત્યારે કેટલો મોટો (!) મારો કેવો ઉંચ દરજ્જો (!) આવાં વિચારોમાં મનુષ્ય મશગુલ હતું તેટલાં એક માંખ ત્હેનાં નાંખ ઉપર આવી બેઠી. અને સંબોધી કહેવા લાગી. અરે મુર્ખ! જેટલી બુર્જોર્ગી અને મોટાઇ તું ત્હારા માટે માને છે; તેટલી બુર્જોર્ગીને તુ જરાએ લાયક નથી. પ્રથમ તું પોતાને પિછાણ અને નમનતાઇ અખ્તયાર કર. ખુદાએ મનુષ્ય જાતિ માટે ગરૂરી અને મોહતાઇ પેદા કરી નથી. શું આભ અને જળ અને જમીન કેવળ ત્હારા એકલા માટેજ છે? ના– તે આખી જગત્ માટે છે. ત્હારો ખોટો ખ્યાલ માટે છોડી દે. અને ઊદારતાથી તેમજ સહન શીળતાથી જીંદગીના વહાંણુને બિનોઇ કિનારા તરફ હંકારી જા. સહનશીળતા વિના દુનીઆમાં ચાલી શકવાનું નથી. ગીતામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે,

एतो गेहगतैं कयरअणकृते नापेक्षितो केवलं ।
किन्तूधो गवियच्धने व्यवहृतौ स्वार्थे परार्थे तथा ॥
शिआया ग्रहणे तथा वितरणे ने नृत्व निर्वाहणे ।
देश ज्ञातिसमाजीकार्यकरणे कामं सदापेक्षितो ॥

અર્થ:- ઉદારતા અને સહનશીળતા એ બે ગુણોની આવશકયતા કેવળ ઘરની અંદર કુંટુંબમાં ઐકય સાચવવા સારૂ છે, એટલુંજ નહિ પણ ઉદ્યોગ વધારવો હોય વ્યવહાર ઉચ્ચતર બનાવવો હોય, સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ કાર્ય સાંધવું હોય, કોઇને કાંઇ શીખામણ આપવી હોય કે કોઇની પાસેથી શીખામણ લેવી હોય, મહત્તા મેળવી, નાયકનો અધિકાર ભોગવવો હોય, દેશ ન્નાતી અને સમાજના કાર્યો સાધવાનાં હોય, તે દરેક દરેક સ્થળે આ બે ગુણોની ખાસ જરૂર રહે છે. આ બે ગુણો જો ન હોય તો ઉપર બતાવેલાં કાર્યો ધાર્યા મુજબ સિદ્ધ થઇ શકતાં નથી.

એક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે કે, "જો કોઇ પોતાનો ગુસ્સો પી જાય યાને ગમે એવું અપમાન મલ્યા છતાં તે શહન કરે, અને પોતાના મનની શાંતી જાળવી રાખે તો તેને પછી બીજાં કશાંની તરસ રહેતી નથી." આ વાકયને મેં વારંવાર મથન કરી-ચીરી ચીરીને તપાસ્યો કે શું ત્યારે માનવ જાત ક્રોધી છે? ક્રોધ શું છે? એક દિવસે મ્હને તેનો અનુભવ થયો. મ્હારૂં મન એક સમયે અશાંત હતું અને તેટલાં ટપાલી મ્હારાં નામનો ટપાલ લઇ આવ્યો. તે ટપાલ, મેં કરેલા ઉપકારનો તોછડાઇથી વાળેલો ઉત્તર હતો. મ્હને લાગ્યું કે શું મેં આટલી બધી ભલાઇ લોકો પ્રતિ વાપડી તેનો આ બદલો? એજ વિચારે મ્હને દિવાની બનાવી અને હું એવી લાલચોળ બની રહી કે, સામાંને કંઇ

નજીક હોય એ મારી દઉં એવો ખ્યાલ મ્હને થયો. એકાએક તેજ પળે મ્હારા સ્થુળ શરીરમાં અજબ ફેરફાર થઇ ગયો આ ફેરફાર ક્રોધનો હતો. તેજ દિવસથી મ્હને ક્રોધનું ખરૂં સ્વરૂપ જણાયું અને મ્હને અનુભવ મળી ગયો કે ક્રોધ એ કાંઇજ નહિ પણ થોડા સમયનું ઘેલાપણું છે. સજ્જન વાંચકો ! તેજ દિવસથી મ્હને જણાયું કે ક્રોધ કેમ અને ક્યારે આવે છે. વ્યવહારમાં આપણને કાંઇ ચીજ ઓછી પડતાં ઘણી વાર રૂસાઇ જઇએ છીએ. આ રૂસાવણી એજ ક્રોધ (!) નહિ તો બીજુ શું; જ્યારે મનુષ્ય ગરૂરી બતાવવાનું મેલી દઇ નમ્રતા ધરે છે ત્યારેજ તે ઇનશાંનની પદવી પર ચઢે છે. એવું કહેવાય છે કે ભૃગમુની નામક એક બાવો હતો, જેણે ઘણાં વર્ષો સુધી ભગવાનની તપ કરી હતી, અને તેથી તેને ઇંદ્રાસનની પ્રાપ્તિ થઇ હતી એક દિવસે વિચાર થતાં તે દરબારમાં જઇ ચઢયો દરબારમાં સઘળાઓ આ મહાન તપેશ્રી બાવાને જોઇ ઉઠયા અને નમસ્કાર કીધો; પણ બધામાં વીષ્ણુજી બેસી રહયા. આ જોઇ ભૃગમુનીને ભાસ્યુંકે હું આવો મહાન તપેશ્રી (!) અને વીષ્ણુજીએ મ્હને અપમાન કીધું એમ વિચારી ક્રોધમાં આવી જઇ વીષ્ણુંની છાતીમાં લાટ લગાવી પાડી. વીષ્ણુજી તેથી જરાએ ગાભરૂ ન બન્યા અને ઉલટું તેનો પગ વાહલથી પકડી ચાંપવા પડયા. અને કહયું "મહારાજ તમારા પગમાં ખુબ વાગ્યું હશે માટે મને ચાંપવા દો." આટલીબધી સહન શીળતા જોઇ ભૃગમુનીને તો એટલું બધુ લાગી આવ્યું કે, વિષ્ણુજીને તે પગે પડી માફી ચાહવા લાગ્યો. કબીરજીએ સત્ય કહયું છે કે:—

કામ, ક્રોધ, મદ લોભકી, જબલગ મનમેં ખાંન;
તબલગ પંડીત મુર્ખહિ, કબીર એક સમાન.
પઢ પઢ ઓર સમજાવ હીન, ખોજે આપ શરીર;
આપહિ સંશયમે પડા, યું કહે દાસ કબીર.

ચતુરાઇ પોપટ પડે, પણ સો પીંજર માંહી;
હીર પર-ગોથે ઓરદો, આપન સમજે નહિ.
હરીગુન ગાવે હરખ કે, હિરદે કપટ નવ જાય;
આપન તો સમજે નહિ, ઓરકી જ્ઞાન સુનાય,

મનુષ્યનું મન પાણી જેવું નિત્ય તે પાણી વસ્તુ પ્રતિજ પ્રેરાયછે. અમુકે, અમુક ચીજ કરી તો મ્હારે કાં નહિ કરવી! આમ દેખાદેખીથી આપણે, આપણી પાસે જે કાંઇ છે, એ પણ ગુમાવી બેસીએ છીએ, માટે મોહ થાયજ નહિ એવા ઉપાયો યોજવા જોઇએ. આપણી હાજતો જેમ બને તેમ ઓછી કરવી જરૂરી છે, એક સ્થળે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે મુકી શું દેવું; તો ઉત્તર મળ્યો કે બધું મુકી દે, મતલબ કે ત્યાગ એવો કરવો કે આપણને એવું ભાન થાય કે, દુનીઆમાં જે કાંઇ છે એ મ્હારૂં નથી—ના એટલુંજ નહિ પણ આ દેહ વગેરે મારી માલેકીનો નથી તે બધું ઇશ્વરનુંજ છે. જ્યારે તમે એકાંતમાં હો, ઘડીપળ વિચારો કે ઓ ભગવાન, મ્હારી અંદર જે કાંઇ છે એ શું મ્હારૂં છે; ના—ત્હારૂંજ છે, અને તે હું ત્હને પાછું હવાલે કરૂં, એમાં મ્હારૂં થોડું જવાનું હતું; આમ વારં વાર મનને સંબોધી કહેવાથી આપણને માલમ પડશે કે આ પાણી શરીર જેને માણસ 'હું છું' એવું સમજે છે તે અજ્ઞાનતાજ છે અને તેથીજ ત્યાગી બનવું પણ ત્યાગી એટલે શું; ત્યાગી બનવું એટલે એમ નથી કે, સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પેહેરી સંસાર છોડી વનમાં તપ સારૂં ચાલ્યા જવું! ત્યાગ એટલે એમ કે જે ચીજ કરવી. તે પ્રભુના નામે કરવી. 'હું કરૂં છું" 'મેં કર્યું" એવા અભીમાની શબ્દો મનુષ્યનો ગર્વ વધારે છે. આપણને જે કરવાનું છે તે આટલુંજ કે તમો જ્યાં હો ત્યાં, જે કાંઇ ત્હમારા લાભનું હોય તે ગ્રહણ કરો અને અયોગ્ય વાતને છોડી દો. કોઇ પણ બાબદમાં તમને તિરસ્કાર

કરવા માટે કોઇ કહેતું નથી તિરસ્કાર શા માટે કરવો, ત્હમને જે રૂચે તે સાંભળો અને પછી આચરણમાં મેળો. હંસ પક્ષી માટે કહે છે કે, તેને જો દુધ સાથ જળ ભેળી પણ આપવામાં આવ્યું હોય, તોએ તે તેમાંથી દુધજ પીશે માણસો જેમ જેમ ઇંદ્રિઓને તેનાં ઉપર ફાવવા દે છે, તેમ તેમ તે વધુજ પોષાતી જાય છે. સાંપને ગમે એટલું દુધ પાઇ ઉછેરે પણ તે મોડે વહેલે તેની જાત ઉપર જવા વિના ન રહે, કેમકે એક દિવસે મનુષ્ય તેનાં ડંખનો ભોગ થઇ પડશેજ! એજ રીતે ઇંદ્રિય જેવી છળ કપટ પદાર્થોને પોષવી એ સાપને દુધ પાઇ ઉછાર્યા બરાબરજ છે. માટેજ આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે તમારી ઇંદ્રિઓને કાબુમાં રાખો, તેહને વિખુટી ના મેળો પણ તેની લગામ પકડી રાખો. ગીતામાં બોધ દેવામાં આવ્યો છે કે માણસનું શરીર તે એક ગાડી છે. તેને જોડેલા ઘોડાઓ, તે તેની પાંચ ઇંદ્રિયો છે. તે ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો તે મન છે; અને ગાડીમાં બેઠેલો ધણી તે જીવ યાને ખરો માણસ છે. જેમ ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો ઘોડાને કાબુમાં નથી રાખતો, ત્યારે તે મસ્તાંન બની ગાડીને ગમે એ સ્થળે ઘસડી લઇ જઇ અંદર બેઠેલા માણસને નુકશાંનીમાં લાવી નાખે છે, તેવીજ હાલત મનુષ્યના શરીરના જીવની છે." આપણને મન ઘણીવાર મોઝમઝા અને બીજા એવાજ અન્ય દુર્ગુણો પ્રતિ ખેંચે છે. અને તેથી શરીર તે ચીજો ભણી આકર્ષાય છે. પરિણામમાં ક્ષણિક મઝાનો ભોગ થઇ મનુષ્યો દુઃખના ખડક સાથ અફડાઇ પડે છે.

સુખોં માની રહયો મારૂં રે, તેમાં કાંઇએ નથી ત્હારૂં;
સાત સાગર જેની ચોકી કરતા, ફરતુ નીર ખારૂં,
ચૌદ ચોકડીનું રાજ્ય ચાલ્યું ગયું, રાવણ દીકવાળુ રે.
દુઃખને તો કોઇ દેખે નહિ, ને સુખ લાગે સારૂં;

વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વળી જશે વારૂં રે,
હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો કોઉ સાંરૂ.

આશા ! હા—આશા જેવી ચીજ દુનીઆમાં બીજી કંઇ છે ? પણ આશા–તરીકે આશા કરવામાંબી ફરક છે. ક્ષણીક પળના સુખની આશા રાખવી અને મિનોધ સુખની આશા રાખવી એ બેમાં મોટો તફાવત છે. આશા કરવી–પણ તે ખાકી હોવી ન જોઇએ. સારી આશાને જન્મ આપો, અને સ્વાર્થી આશાઓ અને ઉમેદોને મારી નાખો કે જીગરમાંજ દાટી દેવ. પણ આશાને મારી કેમ શકાય ? તેને મારવાનું હથીયાર સંતોષ છે. અમુક ચીજ મેળવવાની ઇચ્છા કીધી અને તે મળી એટલે માણસને વધુને વધુજ લોભ થાય છે. પછી બીજી આશામાં નિષ્ફળ ગયાં તો નિરાશી મળે છે. ત્યારે જીવવું કેમ ? સિંધાંત આ છે કે જે કોઇ પોતાની મુળ સ્થિતીજ સંતોષ વચ્ચે ગુજારેછે તેના જેવો સુખી બીજો કોઇજ નથી. સંતોષ અને આશા એ જોડયાં ભાઇબંધ છે–તે હરિની તપ છે.–ઇશ્વરનું બીજું નામ છે. એક અંગ્રેજ કવિએ કહયું છે તેમ–

On god for all events depend;
You cannat want when God's your frieud;
Weigh well your part, and do your best;
Leave to your maker all the rest.
The hand which form'd thee in the wonb
Suides from the cradle to the tomb.

સઘળા બનાવો માટે કેવળ ઇશ્વર પરજ આધાર રાખ. તેજ તારો મિત્ર છે. એટલે ત્હને કશી હાંની પહોંચવાની નથી. અંતકરણના તખ્તા ઉપર ત્હારો ભાગ બનતાં ખુબીવંતા કાર્યોથી ભજવી બતાવ અને બાકીનું તમામ ખુદા પર છોડી દે. જે હાથે તારી માતૃશ્રીના ગર્ભમાં ત્હેરો આકાર ઘડયો તેજ હાથ ત્હારા જન્મનાં પારણામાંથી તે મૃત્ય તુલીક તારો રાહનુમાં થશે.

પ્રકરણ સાતમું.
ઉન્નતેરછાને સફળતાનું રહસ્ય.

—(૦)—

Pitch thy behaviour low, the projects high;
So shalt thou humble and magnanimous be,
Sink not in spirit; who aimeth at the sky.
Shoots higher much than he that means
a tree Herbert.

એકારી! જ્યાં ત્યાં આ પ્રશ્નજ ચર્ચાઈ રહયો છે. હજારો મનુષ્યો ધંધા વિના આમ તેમ રખડે છે. ભિન્ન પ્રકારના અનેક મોટા ધંધાઓ હાલ પડી ભાગ્યા છે, અને ઓરીસોએ દિવાળાં ફુકવાથી ઘણાંક માણસો રખડતાં થઇ ગયાં છે. એનું કારણ શું હશે? કારણ કેવળ આજ છે કે, મનુષ્યો પોતે જે કાંઇ કરે છે; તે શા માટે કરે છે તે વિચારતાં નથી અને એટલા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે કોઇ પણ કાર્યનો આરંભ કરતાં પહેલ્લાં પોતાનો ઉદેશ લક્ષ્યબિંદુ નક્કી કરી રાખવું જોઇએ તેમ કર્યા સિવાય જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તે સર્વોતમ પ્રકારે સિધ્ધ થતું નથી. દ્રાષ્ટાંત તરીકે આપણને અમુક ગામ જવું હોય તો પ્રથમ તે ગામ કયાં આવ્યું છે તે નકકી કરવું પડે છે. ગામ કયાં આવ્યું છે તે નક્કી કર્યા સિવાય કદાચ એમજ જઇએ તો રખડપટ્ટી સિવાય બીજું પરિણામ શું આવે? તેવીજ રીતે જે કાર્ય કરવું હોય તે કાર્યના સ્વરૂપને, તેનાં માર્ગ અને તેના ઉદેશને નકકી કર્યા પછીજ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ પ્રકારનો નિશ્ચય અને કાર્યનો ઉદેશ નકકી કરવાનો વખત બાલ્યવસ્થાને યુવાનવસ્થાજ છે. કારણ કે તે વખતે માણસ બાલ્ય વય પુરી થતાં શિક્ષણ પુરી કરીને સંસાર વ્યવહારમાં પ્રવેશ થવાની તઇયારીમાંજ હોય છે, પોતાનો ઉદેશ પાર પાડવાને સાંરૂ સફલતાને પ્રથમ પગ-

થીઉં આપણે સ્વિકારવું જોઇએ. જે પોતાના પુરૂષાર્થથી પોતાના જીવનનો નિર્વાહ કરે છે, તેમને માટે ખંતની શ્રેણીજ જરૂર છે. બાકી જેને પડયાં પડયાં ખાવાની ટેવ હોય તેમનું તો જીવતરજ બળી ગએલું સમજવું. કામ કરવા ઉત્સુક રહેવું મગર તેનાં પરિણામનો વિચાર કરવો નહિ. જગતમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી, જે નહિ બની શકે એવું હોઇ શકે! કેમકે અનુભવથી તે સતત ખંતથી મનુષ્યો મહાભારત કામ કરી શકે છે. માટે કાર્યમાં એક વખત નિષ્ફળતા મળતાં નિરાશ બનવું નહિ.

મનુષ્યે, જાણવું જોઇએ કે, કોઇપણ કાર્ય ઉત્સાહથી મંડયા રહયા વગર પાર પડતું નથી. પ્રાણી માત્રનું કલ્યાંણ કરવાનું સાધન થવાય એજ ઉદયનું ફળ એ વાત હંમેશ લક્ષમાં રાખવી જોઇએ. જે ઉદય પામેલાથી કોઇનું કલ્યાંણ થયું નથી તેનો ઉદય નિષ્ફળ છે. લોકોનું હિત કરવું એજ ઉદયનું સ્વરૂપ અને તત્વ છે. બાલ્યાવસ્થાથીજ લોકહિતાર્થે સર્વ યત્ન કરવા જોઇએ. આ અવનિના પદાર્થો તો અસ્થિર છેજ. ઉદય પામનાર કયાં અટકશે અને કયારે પડશે એ કોઇથી કહી શકાય નહિ. પણ એટલું તો સત્ય છે કે ચઢે તે સદા પડવાનાં ભયમાં છે. શાસ્ત્રમાં તો કહયું છે કે, धर्मस्य त्वरित्ता गाति : જે કાંઇ સારૂં કરવાનું ધાર્યું, તેને તેજ પળે કરવું.

આપણને જે વખત આપવામાં આવ્યો છે એનો રૂડો ઉપયોગ કરતાં આપણે શીખવું જોઇએ. સેકંડ પછી મિનીટ, મિનીટ પછી કલાકો, કલાકો પછી દિવસો, દિવસો પછી મહિનાઓ અને મહીનાઓ પછી વરસો આમ આપણા હાથમાંથી ઝટ ચાલી જાય છે, માટે એ બધાને નિયમસર ગોઠવવા અને એક પણ પળ જીંદગીમાંથી નકામી ન જતી રહે એ માટે કાળજી ધરાવવી જોઇએ. જીંદગી ટુંકી છે. પરંતુ કલાકો વધારે છે.

અને એ કલાકોનો સદુપયોગ કરવા, ગરીબ કે શ્રીમંત બધાંજ બંધાએલા છે. ઇંગલાંડનો મહાન રાજા આલફ્રેડ આઠ કલાક કામ કરતો, આઠ કલાક આરામ લેતો, અને આઠ કલાક જ્ઞાનની વાતોમાં ગાળતો. એક રાજા આઠ કલાક કામ કરે એ શું વિસ્મય થવા જેવું નથી? જે લોકો એમ કહે છે કે 'મને ફુરસદ નથી' તેમને અનિયમિત વર્તનનાં જાણવાં. કેમકે કામ કરનારને વખતની ખોટ નથી. વીલ્યમ કોબેટ નામક લેખક ચાર આનાના રોજે સિપાઇની નોકરી કરતો હતો. અને તે નોકરીમાં વ્યાકરણ જેવો અઘરો ને અતિ મહત્વનો વિષય તે શીખ્યો હતો. તેની સ્થિતિ એટલી ગરીબ હતી કે, જો તેનાંજ શબ્દોમાં કહીએ તો મારી પાસે મીણબત્તી કે તેલ ખરીદવાને પૈસા ન હોતા. શિઆળામાં સઘડીના અજવાળાં સિવાય રાત્રે બીજો દિવો, વાંચવા માટે મ્હને ભાગ્યેજ મળી શકતો. માબાપ કીંવા મીત્રો પ્રતિના આશ્રય કે ઉત્તેજન વિના આવી સ્થિતિમાં જયારે હું મારો અભ્યાસ આગળ વધારી શકયો ત્યારે ગમે એવો નિર્ધન, ગમે એવો કામાથું, ગમે તેવો સાધન હિન કે બીજો કોઇપણ મનુષ્ય ન શીખી શકવાનું શું કારણ આપી શકશે?"

જે મનુષ્ય માત્ર નસીબ ઉપરજ ભરુસો રાખે છે, તેને કદિએ શાંતી મળતી નથી. તે પોતાની હાલની સ્થિતિથી એક તસુ પણ આગળ વધી શકતો નથી. એવાં માણસનાં મોંમાં જો કોઈ કોળીઓ મુકે તોજ ખાય નહિંતર એમને એમજ પડયો રહે છે. તે જાતે કંઇજ કરતો નથી, તેની દશા સુકાંન વિનાના વહાણ જેવી હોય છે. જે કોઇ સમયે કોઇપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જવાનો સંભંવ રહે છે. કેમકે તેની કને હોકાયંત્ર કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી તેમ વળી તેને ખબર પણ હોતી નથી કે કયાં તેને જવું છે?

જયાં વાયુ લઇ જાય ત્યાં તે ધસડાય છે. તેનું જીવન ઘણુંજ અનિયમિત ને ઢંગધડા વિનાનું હોય છે. તેનાં મનમાં કાઇપણ સંકલ્પ થતો નથી, તેનો કાંઇ ઉદ્દેશ હોઇ શકતો નથી. એથી ઉલટું જે મનુષ્યો પોતાના બળપર વિશ્વાસ રાખે છે; તે મનુષ્યનું જીવન બહુંજ નિયમીત હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. એ ઉદ્દેશનાં માર્ગપર ધસવા પછીથી ગમે એટલી વિપત્તીઓ આવે, પરંતુ તે ધૈર્યવાન ને વિર મનુષ્ય પોતાના ઉદ્દેશથી એક ડગલું પણ પાછલ હઠતો નથી; ને નિર્બળ બની આગળ વધ્યાજ કરે છે. એવાં માણસો પોતાના ધારેલા સ્થળે કયારે પોહોંચીશું અથવા પોતાના ઉદ્દેશથી કયારે તેને લાભ થશે તેની પરવા કરતાં નથી; અને પોતાના માર્ગમાં આગળ વધ્યાજ જાય છે. આવી સતત્ મહેનત છતાં પણ જો કદિએ તેમને નિષ્ફળતા મળે તોએ, તે નિરાશ થઇ અધિર બનતાં નથી. ત્રીજો જર્યોજ રાજા એક દિવસ શિકાર માટે જતો હતો. માર્ગમાં એક સ્ત્રીને ઘાસ કાપતાં દિઠી. ત્રીજા જ્યોર્જ રાજાએ પુછયું "તારો ધણી છે કે?" સ્ત્રી બોલી "હાજી, છે સાહેબ પણ આજે કાંઇ આ ગામના રાજાની વર્ષગાંઠ છે એમ મને કહેતો હોઇ રાજાના દર્શન કરવા સારૂં એ કામ ધંધો મુકીને ગયો છે." રાજાએ અજાયબીનું ડોળ ઘાલી પુછયું "ત્યારે તું કાં નહી ગઇ?" સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો "એમાં જોવાનું શું છે? રાજા પણ એક મનુષ્યજ છેની? પ્રથમ આપણે, આપણી જરૂરીયાતો વિચારવી જોઇએ. જેઓ રાજાને મળવાને બહાંણે શહેરમાં ગયા છે, તેઓ સઘળાંએ આખા દિવસની મજુરી ખોહી છે. પણ મારે તો પાંચ બાળકોનું પોષણ કરવાનું હોઇ મહેનત વગર તો જીવાયજ નહિ" રાજા ત્રીજો જર્યોજ બાઇનું આ વિદ્વત્તા ભર્યું ભાષણ સમજી અજબ થયો તેટલો ખુશી

થયો. અને પોતાની જીંદગીમાંથી એક પણ પળને નકામી નહી જવા દેનાર આ બાઇને પોતાની એક સુંદર લોકેટ સખી અને એક સોના મહોર આપતાં કહયું" દરેકને તું કહેજે કે રાજા પોતે, અહીંદેર તને મળવા આવ્યા હતા." આ રીતે જેઓ સંસારમાં ચતુરાઇથી પોતાનો ઉદયોગ કર્યા જાય છે, તેને હંમેશાં સૌ સારૂંજ દિસે છે.

જે મનુષ્યો નિરંતર મનમાં ગરીબાઇનાજ વિચારો કર્યા કરે છે, તેને તેવાજ સંયોગો મળતા રહે છે. અને તેથી કરીને તે હંમેશ ગરીબજ રહે છે. મનુષ્યની હાલની સ્થિતિ ગમે એવી હોય, પણ જો તે પોતાના મનમાં નિત્ય વડાભાવનાજ વિચારો કર્યા કરે તો, તે વહેલો કે મોડો શ્રીમંત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છેજ! 'મારૂં નસીબ તો ઘણુંજ ખરાબ છે' કીંવા 'મ્હને આ ગમતું નથી' કે 'થઇ શકતું નથી' એમ આપણે લોકોના મોંથી વારંવાર સાંભળીએ છીએ. ખરેખર, એવા વિચાર તો પરવારતાનેજ આવી શકે? કેમકે જેનું ચિન્ત ઉદયોગ રહીત છે, તેનું ચિન્ત આખો દિવસ ભ્રમિત્ર રહે છે. તેથી તેને ગમે તેવાં સારાં કામમાંથી કરાર કે શાંતિ મળતી નથી. નિરૂપયોગી મનુષ્યના ચિન્તમાં બુરા વિચારો પ્રવેશ થયા વિના રહેતા નથી. માટે જીંદગી માટે સર્વોન્તમ સાધન આ છે કે યોગ્ય વખત સુધી ઉદયોગી શ્રમ કરવો અને પછીનો ધટીત વખત વિશ્રાંતી લેવામાં ગાળવો.

આજ મને અવકાશ ક્યાં? કરીશ કામ એ કાલ,
જે મુર્ખો આવું બકે, તેનાં જાણજો હાલ હવાલ.
એક ઘડી પર ભાવ ક્યાં? કોણે દીઠી કાલ?
કાલ, કાળ લઇ આવશે, ઉડી જશે થઇ વરાળ.
અવપાણી આવી ચડે, તરવું અતિ મુશ્કેલ,

મોઝાં ચડશે જોરશથી, સમજ વેશ્યા ખેલ.
અગવડથી સગવડ મળે, દુઃખ વેઠે સુખ હોય;
કામ કરી આરામ કર, નહિ તો પાછળ રોય.

સમયનો સદુપયોગ નહિ કરનાર પોતાનું દુર્ભાગ્ય વધારે છે પ્રત્યેક મનુષ્ય થોડા થોડા વખત બચાવી તેમાં જે કાર્ય કરવાનું નિશ્ચિંત કર્યું હોય તે કરી લેવું. વખત કેવી રીતે બચાવવો અને તેનો સદુપયોગ કેમ કરવો તેનું એક દ્રષ્ટાંત અતરે જાણવા જેવું થઇ પડશે. એક વાર સર જોન સીંકલેર તેના એક મિત્ર મી૦ કાયરેનને પુછ્યું" તમે તમારા પુત્રને 'લેટીન' શીખવશો કે ?" કાયરેને ઉત્તર નકારમાં આપ્યો. ને કહયું, "તે કરતાં કાંઇક વિશેષ સીખવવા હું ધારૂં છું." સર જોન અજાયબીથી બોલ્યો "તે શું ?" ઉત્તર આપતાં કાયરેને કહ્યું "ઠંડા પાણી અને તખ્તા વિના હજામત કરતાં શીખવીશ" વાંચકોને આ વાક્ય વાંચી હસવું આવશે કે એટલા સમયમાં તે શું વખત બચવાનો હતો ? પરંતુ આ દિશાએ જેણે પોતાનાં મનને રોક્યું છે, તેઓને વખતની કિંમતનો બરાબર અનુભવ થયો છે. એ પ્રમાણે હજામત કરનાર દસ મીનીટ, વિના કડાકુટે બચાવી શકે તો દર મહીને ખાસ્સા પાંચ કલાક એક ઓફીસરનો એક દિવસનો ટાઇમ, ને એક વિધ્યાર્થીનો શાળાનો વખત બચાવી શકાય છે. કે જે બચેલો વખત આપણે કોઇક વધુજ સારાં કામમાં ગાળી શકીએ.

એવું કહેવાય છે કે કામ અને ઉદ્યોગમાંજ સઘળું રહસ્ય અને મહત્વ સમાએલાં છે." એક માણસ મહેનત ને ઉદ્યોગ થીજ પોતાને સંપુર્ણ સ્થિતિવાળો માણસ બનાવી શકે છે. ઉધ્યોગના અચળ હાથ ડરાંમણાં ગીચ જંગલોને, ફળદ્રુપ ખેતરો અને આબાદ શહેરોમાં ફેરવી નાંખે છે. ઉધ્યોગ ને મહેનતથી

માણસ પ્રસિદ્ધતા પામે છે. મનુષ્યના પ્રત્યેક કાર્યને તરનારાની ઉપમાં આપી શકાય કેમકે દર્યાના ઉછળતા મોજાઓ પ્રત્યેક પળે જેમ તે તરનારને ગળી જવાની ધાસ્તી આપે છે; તેવીજ રીતે આ ક્ષણભંગુર સંસારના હરેક કાર્યો ધૈય અને ઉદ્યોગની ગેરહાજરીમાં આપણને જરૂરજ ખતા ખવાડે છે. સંસ્કૃતમાં એ વિષે આપણને જે બોધ દીધો છે તે અત્રે વાંચવા જેવો થઇ પડશે.

उत्साह कित्क कापि शत्करतुका विन्घौघविध्वंसीनी।
नैराश्याङ्कुरनाशिनी सफकतासांनिध्य सम्पादिनि ॥
सद्यः सिद्धिविधायिनि निरुपमानन्दौघसंस्पन्दिनी।
श्रेय: शत्किाविकाशिनि महति वा कार्ये समृत्साहिनी ॥

* *

ऊत्साहो यदि मानसे प्रथमतो मध्येवसाने तथा।
कुवैऽवश्यामिदं भवेद दृढतरश्चैवंविधो निच्यः ॥
आयान्तु प्रचुरास्तदा कृतिपथे विन्घास्तथापि स्वयं।
दीनास्ते बकाहिननामुपगता कीना भवन्ति अणात् ॥

* *

विन्घास्तसन्ति हि तावदेव वकिनः कर्त्तव्यसंरोधका।
यावद् हुबकता मनः शिथीकता कुर्तृ रुचेर्मन्दता ॥
चेद्धुत्साहविनिश्चयोभयवकं जागर्ति हृन्मन्दिरे।
किं कर्नृ प्रतिबनधनं अणभकर्त विन्घा वराका इमे ॥

અર્થઃ—

"ખરેખર! કાર્ય કરતી વખતે ઉત્પન્ન થતાં મનના ઉત્સાહમાં કોઇપણ અતુલ અલૌકિક શક્તિ રહેલી છે, કે જે શક્તિ

કર્તવ્યના માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નોના મોટા સમુહને ક્ષણ વારમાં વિખેરી નાંખે છે. નિરાશાના અંકુરને સમુળગા છેડી નાંખે છે, કાર્ય સફળ થવાની આશાનાં કિરણો ફેંકીને આશ્વાસન આપતાં કર્તવ્ય સાંધનના પરિશ્રમને દુર કરી મનને શાંતી ઉપજાવે છે; મુશકેલી ભરેલા કાર્યની પણ સત્વર સિદ્ધિ કરી આપે છે, અને તેથી અનુપમ આનંદ પ્રવાહ પ્રચલિત થાય છે; એટલુંજ નહી પણ શ્રેયસ્સાધક બીજી શકિતઓને વિકસિત બનાવવાની સાથે બીજાં મોટાં અને મુશકેલી ભરેલાં સત્કાર્યો કરવાનું માનસિક બળ અર્પી તે તરફ પ્રયાણ કરવાની પ્રેરણા કરે છે." (૩૩)

"કાર્યની શરૂઆતમાં, મધ્ય ભાગમાં અને છેવટે કાર્યના અંત પર્યન્ત જો મનનો ઉત્સાહ તેવોને તેવો કાયમ રહે છે, અને તેની સાથે "આ કાર્ય તો હું અવસ્ય કરીશ" આવા પ્રકારનો મજબુત માનસિક નિશ્ચય હોય છે, તો પછી કાર્યની અટકાયત કરનાર આડ ખીલીઓ ગમે તેટલી આવે અને વિઘ્નો પણ ગમે તેવાં જબરદસ્ત આવે પણ ઉત્સાહને દઢ નિશ્ચય સાંમે તે વિઘ્નો બળહિન થઇ દીનની માફક એક ક્ષણમાં લિન થઇ જાય છે; અને ઉભી થએલી આડ ખીલીઓ દુર થઇ જતાં કર્તવ્ય સુખે સુખે સાંધી શકાય છે." (૩૪)

"જ્યાંસુધી કર્તવ્ય બજાવવાની ઇચ્છા પ્રબળ થઇ નથી, મનમાં પણ કેટલાએક સંકલ્પ વિકલ્પો થયા કરે કે 'આ કાર્ય કેમ પાર પડશે, અરેરે! આમાં હું કયાં આવી ભરાયો ? નિર્વાહ કરવા જેટલાં કયાં મારી પાસે સાંધનો છે ?' એવી રીતે મન ઢચુપચુ થતુ હોય, અને દુર્બળતા સેવાતી હોય ત્યાં સુધી ચારે તરફથી વિઘ્નો આવવા માંડે છે, અને પ્રબળતાથી કર્તવ્ય બજાવતાં અટકાયત કરેછે. પણ જયારે તે માણસના હૃદય–

એક કારીગરે ખસખસનો હાર બનાવી પોતાના શહેરના પાદશાહ આગળ કંઇક ઇનામની આશાથી ધર્યો. પાદશાહે તે હાર જોઇને કહયુ" જો તમો વખતનો સદુપયોગ પુર્ણ કર્યો હોત તો આ હાર બનાવા કરતાં, તમે બીજાં વધારે સારાં કામો કરી શકતે. અને આ ઉપરથી તમારા હારની કીંમત એક ટોપલો ખસખસ સિવાય વધુ લાગતી નથી."

ડૉ. ગાઇગરના જણાવવા મુજબ ખબરદારી અને વહેલાં ઉઠી પોતાને કામે લાગી ઉદયોગી થવું એ પુરાતન ઇરાંનીઓનો મોટો સદગુણ ગણાતો હતો. work is worship આ કહેવત આજની સદીનો મુદ્રાલેખ ગણાવો જોઇએ. આળસ એ દુ:ખ અને દરિદ્રતાનું મુળ છે. એવાં મનુષ્યો ઉદાસ દિલના અને બેચેન દિહામાં આવે છે. દરિદ્દતા, જે મનુષ્ય જાતનો કટટો વેરી છે, તે વેરીને મારી હઠાવનાર હઠીઆર તે ઉદયોગ છે, અને દીલગીરી તેમજ ઉદાસી જે માનવ જાતનું પ્રાણઘાતક દર્દ છે; તે દર્દને દફે કરનારી દવા તે મહેનત છે. ઉદયોગ સારાં નસીબની માતા છે પૈસો ઉદયોગનો ગુલામ છે; અને ઉદયોગ એક એવું ધન છે કે જેને કોઇ છીનવી લઇ શકતું નથી. "ગોશ્તે ફ્રયાન" નામક પહેલવી ભાષામાં લખાએલી એક ચોપડીમાં પશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે" કયો ખોરાક વધારે મનપસંદ અને લહેઝતદાર છે?" ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે "ખોરાક તેજ વધારે મનપસંદ અને લહેઝતદાર છે કે જે માણસ પોતે પ્રમાણીક ઉદયોગથી મેળવીને ખાય છે.' જુના વખતમાં ઇજીપસ્યનો આળસુ માણસોને એક મોટા અપરાધી તરીકે શિક્ષા કરતા હતા. અને સોલનના કાયદા નુસાર આળસુ ને ભટકતા માણસોને મોતની સજા કરવામાં આવતી હતી. અને આ બધાં કારણોને લીધેજ ઉદયોગને વખાંણવામાં આવ્યો છે. વીરપરદ કરદા ૧૫ માં આવે છે કે,—

અવ પધો, અવ ઝસ્તે, અવ ઉપિ, દાયંદવેમ, મજદયસ્ન જરથુસ્ત્રયો! દાઇત્યનાંમ, રથ્વયનાંમ, હવર્શતનાંમ, શક્પોથનનાંમ વેરઝાઈ, પઇરિ અધાઇત્યનાંમ, અર્થ્યનાંમ, દુઝેવર્શ્તનાંમ શકયોથનનાંમ વરેઝાઇ વેરેઝપતનાંમ ઇવવોહુ વાસતય, ઉપમ્ન અનુપમ્નાઇસ દસ્તે.

અર્થ–"અએ માજદીયસ્ની જરથોસ્તીઓ! લાયક, વખત સરના અને નેક કામો કરવાને માટે તથા નાલાયક, કવખતના અને દુષ્ટ કામો નહિ કરવાને માટે તમો તમારા હાથ, પગ તથા તમારી હુસ્યારી રાખો. આ દુનીઆમાં તમો સારો ઉદ-યોગ કરો; અને તંગીમાં આવી પડેલાંઓને મદદ કરો."

એજ રીતનું ફર્માન 'ગીતા'માં આવ્યું છે કેઃ—

नावद्यं प्रचुरं न चापि भवति प्रापः परेषा अति–

यंत्र स्वकपयरिश्रमेपि बहुको कामः समासाधते ॥

उद्योगश्च तथा विद्यस्सुखकरो नैश्चिन्त्यसम्पादकः ।

संशोध्यो गृहिणा शुभाशयवता बुद्धया दशा दीर्घया ॥

અર્થ—"જે ઉદયોગમાં નિતી અને ધર્મને બાધ લાગે તેવા દોષો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ન હોય. તેમજ પોતાના કુટુંબીઓ, સંબંધીઓ, દેશબંધુઓ કે અન્ય કોઇના હકને ધકકો લાગે તેમ ન હોય, જેમાં થોડે પરિશ્રમે વધારે લાભ મળવાનો સંભવ હોય અને પોતાની શકિત ઉપરાંત નુકશાંની પહોંચવાનો પણ સંભવ ન હોય, તેવા પ્રકારનો ઉદયોગ કે જે ભવિષ્યની ચિંતા દુર કરનાર હોવાની સાથે વર્તમાનમાં પણ લાંબી ચિંતાઓમાં ઉતારનાર ન હોય અને શારિરીક તેમજ માનસિક બંન્ને પ્રકારના સુખને અર્પનાર હોય તેવો ઉદયોગ સારા અક્ષયવાળા વિચક્ષણ ગૃહસ્થોએ દીર્ઘદષ્ટિ અને વિશાળ બુદ્ધિવડે શોધી કાઢવો જોઇએ, કે જેથી પોતાને અને કુટુંબને નિશ્ચીંતપણાંની સાથે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય" (૨૧૧.)

ઉપરોકત વિવેચન પછી સર્વે સજ્જન વાંચકો જોઇ શકશે કે, કોઇપણ કાર્ય ઉત્સાહથી મંડયાં રહયા વગર પાર પડતું નથી. કીડીઓ, મધમાંખો, અને બીજાં પ્રાણી પોતાના કામમાં કેવાં મંડયા રહે છે. તે જોઇ આપણે તેમનો દાખલો ગૃહણ કરવો જોઇએ. પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરનાર રોબેટ બરૂસ નામક સ્કોટલાંડનો રાજા છ વાર પોતાના યત્નમાં નિષ્ફળ થવાથી નિરૂત્સાહી બનીને એક ઝુંપડામાં ભરાયો. અને પોતે હવે કેવાં પગલાં ભરવાં તેનાં વિચારમાં પડયો. એટલામાં તેની દષ્ટિ છાપરાં ભણી ગઇ. તો છાપરેથી એક કરોળીઓ પાટડીએ જવાને મથતો હતો. તેણે છ વાર યત્ન કીધો અને તે બધા નિષ્ફળ ગયા. પરંતુ સાતમી વાર યત્ન કરતાં તેનો વિજ્ય થયો. આથી બ્રુસને લાગ્યું કે શું હું કરોળીઆથી પણ ગયો? તે આ વિચારથી તુરતજ ઉઠયો અને સાતમીવાર પોતાના શત્રુ પર તે ચઢાઇ લઇ ગયો. અને ખરેખર તેમાં તેનીજ ફતેહ થઇ. એકવારની મુસાફરીમાં પડેલાં દુઃખથી કંટાળીને કોલમબસે જો પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું નહોત તો તે કદિ પણ અમેરિકા ખંડ શોધી શકત નહી. શિવાજીને હાર ખાવાના અનેક પ્રસંગો આવતાં છતાં તે હિમંતથી આગળ ચાલ્યો તો ભવિષ્યમાં મરાઠી રાજ્યની સ્થાપના કરી શકયો, સતત શ્રમ વગર બુધ્ધી બહુ કામ કરી શકતી નથી; તેમ વળી ઉત્સાહ વિના કામ સંપુંર્ણ પાર પડતાં નથી. એક ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રોમાં એક પ્રકારનો એવો સુદર લાલ રંગ પુરતો હતો, કે જેવો, રંગ અન્ય ચિત્રકારો બનાવી શકતાજ નહી. આખરે એ મહાન ચિત્રકાર મૃત્યવશ થયો ત્યારે એનો ભેદ અને રંગનું રહસ્ય ઉઘડી ગયું. તેનું શરીર તપાસતાં એમ માલમ પડયુ કે, તેના હૃદયમાં એક ઘા હતો; તેમાંથી તે લાલ રંગ પોતાના ચિત્રમાં પુરતો હતો. અર્થાત કહેવાની મતલબ આંમ કે જ્યાંસુધી મનુષ્ય, કોઇપણ કામ પોતાનું ચિન્ત લગાડીને અંતઃકરણ પુર્વક કરતો નથી ત્યાં

સુધી તે તેમાં પુરેપુરો-સંપુર્ણ જય પામતો નથી. માટે જે કામ લેવું, તેમાં ઉદ્યોગ અને આસક્તિથી મન, આત્માને અંતકરણ પુર્ણ મુકીને મંડયા રહેવું, એટલે તે ઉત્તમ થયા વિના રહેશે નહિજ! એક કામ ન થયું તો બીજું, અને બીજું ન થયું તે પડતું મુકીને ત્રીજું કામ હાથ ધરનાર હંમેશાં નિષ્ફળ થયા વિના રહેતો નથી. જે કામ માથે લીધું તે પાર પાડવુંજ જોઇએ; એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને, તે જયાં સુધી સિદ્ધ ન થાય ત્યાંસુધી તેની પાછળ વળગી રહેવું જોઇએ. મહાન લેખકો, કવિઓ, ચિત્રકારો અને વકતાઓ પોતાના કામમાં એકદમ ફતેહ પામતાં નથી: તેઓ ગમે એવા બુદ્ધિમાન હોય તો એ એક કામ અનેકવાર કરે છે. પરંતુ પાછળ હટતા નથી. એક દિવસે લશકરમાં એક નાના બેંડ વગાડનાર છોકરાને તેની સાઇડનું લશકર હારી જવા છતે આગલ પગલાં ભરતાં તે બેંડ વજાડતો હતો. તે જોઇ નેપોલ્યને તેને પકડી મંગાવી ધમકાવતાં કહયું "એકદમ અહિંથી ચાલી જા-હવે હું તને આગળ વધવા દઇશ નહિ. માટે પાછળ હટી જા "પેલા બેંડ વગાડનાર છોકરાએ હિંમતથી કહયું"" સાહેબ, હમને હમારા દેશે કે માબાપે કદિબી પાછળ હટતાં શીખવ્યુંજ નથી" અને આ ડહાપણનો જવાબ સમજી નેપોલ્યન બહુ ખુશ થઇ ગયો. અમુક કામ તો અઘરૂ છે માટે મારાથી ન થાય, આપણે ગરીબ તે નહિ થાય. આમ ઘણાંકો કહે છે, પરંતુ તેઓ જાણતાં નથી કે આવાં વાકયો આપણો ઉત્સાહ ગુપ્ત રીતે તોડી નાંખે છે. માટે બહેતર આજ છે કે તમો કયા દરવાજાએથી જીંદગીમાં ખુદા તાલાના બાગમાં આવ્યા છો તે ના પુછો, પણ તમને સોંપવામાં આવેલા શાંત ખુણામાં કયારાઓ બનાવવા માટી ખોદવામાં મશગુલ રહો. એવું કહેવાને કે,—

> There is no great or small,
> To the soul that maketh all.
> For where it cometh, all things are,
> And it cometh every where.

પ્રકરણ ૮ મું.

—∽∾—

દુ:ખીઓને સુખી કરવાં એ સર્વેનો ધર્મ છે.

Where'er thou meetest a humon form,
Less favoured than thy own;
Remember'tis thy neighbour waram,
Thy brother or thy son."

દુનીઆ શું સુખી છે? તમે તમારા સુખથી આખી જગતને સુખી માનતાં હો તો તેમાં તમારી ભુલ છે. દુનીઆમાં તમો ફરો; તો જણાશે કે, તમારા બીજાં ભાઇબંધ દુ:ખથી કેવાં રીબે છે? એક ધનાઢ્ય રોજીંદી ચારથી પાંચ વાનીનું મીષ્ટાંણુ ખાય છે; જ્યારે આપણા ગરીબ લોકોને સુકી રોટી ખાવાની એ મળતી નથી. શ્રીમંત મોટર કીંચીત ગાડીઓમાં ફરે છે, જ્યારે નિર્ધનોનાં તો પગ વટીક દુ:ખોથી કંતાઇ ગયા છે. એમ છતાં તમો સુખી બધાને ગણો છો; એ સર્વાંગ મુર્ખાઇ નહી તો બીજુ શું? ગરીબોને હિણવા, તેમને જોઇ દાંત કચાવવા, અને તેમનાં વસ્ત્ર જોઇ મોંએ રૂમાલ દાબવો એ શું શ્રીમંતોની અજ્ઞાનતા નથી? શું તે લોકમાં દયા જેવું છે? આપણા જરથોસ્તી મજહબે આપ સ્વાર્થવાળી ઝીંદગીને વખોડી કાઢી છે. જે આપીને ખાય છે તેનેજ માટે સ્વર્ગના દ્વાર ઉઘાડા છે. તેવાં ભલાં આત્માઓનેજ જરથુસ્ત પેગામ્બર પોતાનો હાથ આપી આપણને સ્વર્ગમાં હર્ષિત ઝીગરે લેશે; બાકી જેઓ સ્વાર્થનિ એકલપેટા છે, તેઓ પર ખુદા કયામતને દિવસે કદીએ રહેમ કરશે નહિ. દુનીઆ કેવી વિચીત્ર છે? તેનો ભરૂસો કેવોછે? છતાંએ શ્રીમંતોનો રોબ કોઇજ રીતે ઓછો નથી. પણ ધારો કે તમો તમારી મબલખ દોલત મુકીને ઓચીંતાંજ મૃત્યુ આધિન થાવ તો! અગર તો તમારી દોલત

તેજ રાત્રે ગુમ થઇ જાય તો ! અગર તમારી પર ઓચીતી કાંઇ આફ્ત આવી પડે તો ? અરેખર, ત્યારેજ તેમને ભાન થાય છે કે, આ દુનીઆંની કોઇપણ ખાકી વસ્તુ કોઇની રહી નથી તેમ મારી પણ નહોતીજ રહી. ઇશ્વરે આપ્યું છે; અને તેમાંથી દુનીઆનાં બીજા ગરીબોને મદદ કરવી જોઇએજ એમ ગણીને સહાય થવું એના જેવું બીજું કયું પરમાર્થ હોઇ શકે ? જાણીતા મહુંમ કવી શ્રીયુત બેરામજી મલબારી સત્ય વચન ઉચારી ગયા છે કે—

પ્રભુની પ્રજા સૌ સદા સંપી ચાલો—બુરે કાળ
કંગાળને માલ આલો;
પડે દામતે દેવનામે ઉધારો—ભુખ્યાં ભૂખ ભાંખી
દુઃખો સૌ નિવારો.

કહુ કારમી આય કાયા કઢંગી—મતા, માલ,
માયા મઝા સૌ પતંગી;
ભરી હોય જો માલકેરી વખારો—ભુખ્યાં ભુખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.

ખરે દુઃખીઓ સુખીઆનો હવાલો—સુખી શેઠયા
દુઃખીઆં આપ પાળો;
દુઃખી ડુબતાં હાથ આપી ઉગારો—ભુખ્યાં ભુખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.

દુઃખી આંધળાં પાંગળાંને તપાસો—પુછો જીવશું
મોકલા કેમ નાસો;
પછી દુખીઆંઓની સ્થિતિ સુધારો—ભુખ્યા ભુખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.

મળે દાનનું દામ શ્રીનાથ હાથે—પ્રભુ વાળશે
શ્રીણ સૌ વ્યાજ સાથે;
ધરો ધીરવાના હજારો પ્રકારો—ભુખ્યાં ભુખ ભાંગી
દુઃખો સૌ નિવારો.

ખરે તે પ્રતાપી ખરે ભાગ્યશાળી–ઠરાવે દુઃખીને
સદા જે દિવાળી,
દુઃખી જીવડા માનશે ઉપકારો–ભુખ્યાં ભુખ ભાંગી
દુઃખો સૌ નિવારો.

દુઃખ વિના સુખ તણી નવ કસોતી થાય એ મુજબ શ્રીમં-તોને નિર્ધનોની દરકાર નથી. પડેગી તો ખુજેગીની કહેતી મુસાર પછી જયારે તેનો તેવો વખત આવે છે, ત્યારેજ તેને શીક્ષણ મળે છે. અનુભવ એ મોટામાં મોટો શિક્ષક છે. એક પાદશાહ એક ગુલામની સાથે એક વહાંણમાં બેઠેલો હતો. પણ ગુલામે કોઇ વાર દર્યો જોયો નહોતો અને વળી વહાંણની પીડાની અજમા-એશ તેણે મેળવી નહોતી. એટલે એણે ખુબ રોવા માંડયું. અને આખા બદનમાં ધ્રુજારી થઇ રહી. તેને ગમે એટલીબી ધીરજ આપવામાં આવી પરંતુ તે છતાંએ એ અભણ ગુલાંમ શાંતી પકડેજ શાંનો ? આથી રાજા કંટાળી ગયો. અને હવે શું કરવું એ તેને સુઝયું નહી. એક કોઇ અકકલમંદ માણસ વહાંણ પર હતો તેણે કહયું "જહાંપનાહ ! જો તું હુકમ આપે તો હું એને એક રીતે મુંગો રાખી શકું" રાજાનો જવાબ મળ-તાંજ અકકલમંદે પેલા ગુલામને દર્યામાં ફેંકી દીધો. પાણીમાં ગુલામે ઘણુંાક તરફડીઆં માર્યાં. અને પછી પેલા અંકકલમંદે તેનાં બાલ પકડી લીધા, ને વહાંણ નજીક લાવી તેના સુકાંન સાથે તેના બે હાથો બાંધી ટાંગી રાખ્યો. કલાક પસાર થવા કેડે તેને છુટટો કીધો અને પછી તે ગુલામ એક ખુણાંમાં શાંત થઇ બેઠો. રાજાએ પુછયું "એ શી રીતે શાંત થયો ?" ત્યારે અકકલમંદે સમજાવ્યું કે "ડુબી જવાની આફત તેણે પ્રથમ અજમાવી નહોતી, અને વહાંણની સલામતીની કદર તેનાં જાણમાં નહોતી" એજ રીતે સુખની કદર તેજ જાણે છે કે, જે મુસીબતમાં ગીરફતાર થાય છે. શ્યાદીએ વાજબી કહયું છે કે :—

ગર હસ્ત દસ્ત–દસ્તે પ્રેમાંનદેગા બેગીર,
દરીઆઅવક્તો દાદ કરેમાંનદેગાં બેગીર.

શ્રીમંત થયાં તેથી તમારે તમારાં બીજાં બાંધવ મનુષ્યોને ધિક્કારવાના નથી. દરેક ઉપર પ્રીત રાખો હેત પ્રીત રાખવી એતો ધર્મનું શુત્ર છે. તમારી પાસે જે કાંઇ વધારાનું હોય તે ગરીબોને આપી દયો. કાંકે તમારૂ પોતાનું શું છે? તમો પોતે તમારી માલેકીના નથી, તો દુનીઆંની વસ્તુઓ તે તમારી શી રીતે હોઇ શકે? પરંતુ આપણે જોઇએ છીએ કે ગોથી ઉધોજ ક્રમ અવનિમાં ચાલ્યો જાય છે. કાં કે રણ ભૂમિપર ખુશીથી શરીરનો ત્યાગ લોકો કરશે. પરંતું દાન આપતી વેળા તેઓ એટલો બધો જીવ રાખશે નહિ. શોધવા જનારને અનેક ચીજ મળી શકશે; મગર એકાદ દાનવીર મળી આવવાની તો આશી બાગ્યેજ રહે છે. ઘણાંકો જીવતા જીવત દાન કરતા નથી, જયારે મૃત્યવશ થાય છે; ત્યારેજ પોતાની મોટી દોલત દાનમાં આપી જાય છે. પણ એ શા ખપનું? તમો જેટલું હાથે કરશો તેટલુંજ તમારી સાથે ત્યાંય આવશે. મૃત્ય પછી કરેલી સખાવતથી સ્વર્ગ મળતું નથી. પૈસાથી સ્વર્ગ જો મળતું હોત તો કુદરત ઇન્સાફી કહેવાત નહિ. કૃપણ લોકો ખરેજ ધિક્કારને પાત્ર છે. પરંતુ જેઓ ઉદાર દિલ ધરાવે છે તેઓ ગોયા ધનને શરીરનો મેલ સમજી સાંમોને આપી દેવામાં કશો વિલંબ કરતાં નથી. અને પોતે આપીનેજ આનંદ માને છે. દાનનો સંકલ્પ કરતી વખતે હાથમાં દરભર રાખવાથી ધનને તરણ સમાન ગણીને દેવાનું સુચવે છે; અને આ લોકમાં એકગણું આપીને પરલોકમાં કરોડપણું લેનારા છતાં પણ કીર્તીનેજ તેઓ પાત્ર છે; એલીઝાકુક કહે છે કે "જેઓ જીવનનાં વિકટમાં વિકટ માર્ગે ભારે દુઃખથી દબાએલા નિર્બળ બંધુઓને આનંદ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે; અને જેઓ પોતાનું

કુટુંબ બહુ વિશાળ હોવાને લીધે પોતાની સ્થિતિ જોઇએ તેટલી સારી હોતી નથી તે છતાં પણ એક નિરાધાર મનુષ્યને પોતાનું હૃદયને ભોજન આપે છે, જેઓ પોતાને અર્ધો ભુખમરો હોવા છતાં દુઃખમાં પિડાતા ભુખ્યાંને અન્ન આપે છે; જેઓ પોતાના થોડામાંથી થોડું બચાવીને જેમની પાસે થોડું પણ ન હોય તેવાંઓને આપે છે; જેઓ પોતાને જરૂર હોવા છતાં બીજાંની જરૂરીયાત વધારે જોઇને દયાથી દ્રવી ઉઠે છે તેઓજ ઉદારતાના સાચા અનુયાયી છે–દયાના સાચ્ચા પુત્રો છે–દયાના સાચા પરોપકારી અને ખરા ધાર્મિક તથા આસ્તિક છે. દયાળુ માણસ પર નસીબદેવી પ્રસન્ન થઇને જો સોનાનો વરસાદ વરસાવે છે તો તે છુટે હાથે ગરીબોને દાન આપે છે; અને નિરાધારોને પોષે છે. સ્વભાવથીજ જે સદાચારી ન્યાયીને પરોપકારી હોય છે તે એવી રીતે જીવનહેતુને સિધ્ધ કરે છે. ત્હેને સુપ્રત થએલું દ્રવ્ય સારામાં સારી રીતે વપરાય છે. તે દુઃખી માણસનું ઘર દેખીને નાસી જતો નથી. પરંતુ ત્હેને ત્હેના ઝુંપડામાંજ જઇને મળે છે. તે કેદીને કેદખાનામાં મળે છે, અને સર્વે મનુષ્યોને તે પોતાનાં સગાં માને છે. આખી પૃથ્વીને પોતાનો દેશ માને છે. ત્હમારાથી જેટલું બચાવી શકાય તેટલું આપો અને ત્હમે ખાત્રી રાખજો કે જે ગરીબને સહાય આપે છે તેજ આપણા કર્તાની ખરી સેવા ઉઠાવે છે." ડૉ૦ હાઉગે કહ્યું છે કે—

Just as a heavenly Lord is to be chosen, so is an earthly master for the sake of righteousness (to be) the giver of good thoughts and of the actions of life towards Mazda, and the dominion is for the Lord (Ahura) whom the (Mazda) has given as a protector of the poor.

સાંધા જેવાં છે, કારણ કે તેઓ એકજ મુળમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. જયારે એક સાંધો દુઃખ ભોગવે છે, ત્યારે બીજા સાંધાઓને કરાર રહેતો નથી. ત્યારે તું કે જે બીજાંઓના દુઃખથી નફકરો છે. અને તેથી તુને ઘટારત નથી કે લોકો તને 'આદમી' કહે." ભોજો ભકત નામે એક કવિના શબ્દો અત્રે વાજબી થઇ પડશે. તે કહે છે કેઃ—

મુરખો રળી રળી કમાંણોરે–માથે મેલશે મોટો પાણો;
ધાઇ ધુતીને ધન ભેળું કીધું–કોટી ધ્વજ કહે વાણો.
પુણ્યને નામે યા જૈન વાવર્યો–અધવચથી લુટાણોરે;
ભર્યા કોઠાર તારા ધર્યા રહેશે–નહિ આવે સાથે એક દાણો.
મસાંનની રાખમાં રોલઇ ગયા કંઇક–કોણ રંક ને કોણ રાણોરે
મંદિર માળીઆં મેલી કરીને–નીચે જઇ ઠેરાણો;
ભોજો ભગવત કહે મુવા પુઠે–જીવ ઘણો પસ્તાણો રે.

ખરી તંવગરી શાંમા છે? ગરીબોને ધિકકારવામાં કે પૈસો ભેગો કરવામાં નથીજ. શ્રીમંત અને અકાબર કોણુને કહેવા તેની વ્યાખ્યાજ આજે કોઇ સમજતું લાગતું નથી. એક મનુષ્ય પાસે પૈસા હોય અને સદગુણમાં ઉત્તમ ન હોય, છતે તેને 'અકાબર'માં ગણવાની આપણી મોટી ભૂલ છે. એવા ઢોંગી શ્રીમંતોની દોલતને ઠોકરે મારી આપણા માનથી તેમને ચઢાવી ન હોતા આપવા જોઇએ. શ્રીમંતો શું ફરજ બજાવે છે? પોતાની દરેક ફરજોમાં તે બેદરકાર છે. એ કરતાં તો સેવા બજાવનાર એક ગરીબ ખુદાની નજરમાં ઘણી ઉંચ પદવી ધરાવનાર વધુ પ્રિય ને શ્રીમંત લાગે છે. કારણ કે તે પોતાની ગરીબી છતાં લોક સેવા બજાવી, ભલાઇને પરોપકારીનો પાઠ આ દુનીઆના લોકોને શીખાડે છે. અને ખરેખર ત્યારેજ તે મનુષ્ય ગરીબ છતે શ્રીમંત કહેવાય છે. શ્રીમંતો ગરીબ મનુષ્યના એક શણગાર રૂપ છે. સખાવત કરીને

રૂપ છે-જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને સર્વવ્યાપક છે. દ્રવ્યને આમ સાંધન તરીકે પ્રાપ્તીમાં ભાંગ્યેજ ઇશ્વર સાથે વિરોધ દર્શાવી શકાશે. છતાંએ પૈસાનો પરમેશ્વર સાથે વિરોધ અને તે સબળ છે. આજે મનુષ્યમાં ગરીબોને ચાહવાની શકિત છે. નિર્ધનોનો મિત્ર છે-અનાથોનો બેલી અને વિનયનો ભંડાર છે. તેજ ઇનશાંન જો સદ્દગુણમાં શ્રેષ્ઠ ન હોય અને ભાગ્ય બળે બીજે દિને શ્રીમંત બન્યો તો જગતમાં શું જોવામાં આવે છે? તે પછી ગરીબાઇ તેનો શત્રુ થઇ પડે છે. અને ગરીબોને તેથી પોતાના ધિક્કાર તળે છુંદે છે; તેમને જોઇ હસે છે, મદના અવેશમાં અંધ બનીને પોતાના સમાન અન્ય શ્રીમંત છેજ નહિ એમ માને છે. માટે ગરીબો? ઇશ્વરનો તમે પાડ માનો કે તમો એક નસીબવંતા તરીકે નિર્ધન છો. ગરિબાઇમાં જેટલું સ્વાંતંત્ર્ય છે-સુખ છે-સદ્દગુણ છે તેટલુંજ શ્રીમતોમાં નથી. ગરિબાઇમાં મનુષ્યનો ટકાવ સુલભ છે; જ્યારે શ્રીમંત સ્થિતિમાં તેમ નથીજ જેની પાસે દ્રવ્ય છે, છતાં દુનીઆંની ઉન્નતિ સાંધવાને તો તે પ્રયત્ન કરતો નથી. જેની પાસે દ્રવ્ય છે છતાં સંખ્યાંબંધ કકળતાં દુઃખી આત્માઓને તો તે ટાળી શકયોજ નથી. એવાં મનુષ્ય શું દ્રવ્યવાંન કહેવાય? ના-એવાં મનુષ્યો દ્રવ્યવાંન નહિ પણ દ્રવ્યહિન છે. તેની પાસે ધન હશે ખરૂ; પણ સાંધન રૂપ દ્રવ્ય તેની પાસે હોતું નથી. અને એટલા માટે તે નિર્ધનથી પણ વિશેષ નિર્ધન છે-તે દુઃખી છે-કદરી છે-કુર છે. શા માટે? કારણ કે તે પોતાની દોલતને પથરા સમજી મેલી છાંડે છે. અને તેથી શ્રીમંતો, જેઓ હૃદયથી કંજુસ છે તેઓ સઘળા તિરસ્કાર ને પાત્ર અને નિર્ધનો વખાણને પાત્ર છે. માટે સમજો કે—

ત્રાસ ઘણો ધનવંતને, નિર્ધનને નહિ ત્રાસ;
સાગરનું મથક થયું, રત્ન હતાં જો પાસ.

સર્વ નડે શ્રીમંતને, નિર્ધનને નહિ હોય;
આંબાને પથરા હણે, જો ફળ તેમાં હોય.
ગણે ન કોઇ ગરીબને, ધનપતિને સૌ ધાય;
છીંક ખાય જો ધનપતિ, ખમા ખમા કહેવાય.
જેની પાસે ધન નહિ, તેને શેનો ત્રાસ;
જોગી બાંધીને મઢી, વનમાં કરે નિવાસ.
દેવતણું દબદબ ધરે, જો ધન રાખે પાસ;
જુઓ ઝવાહીરથી થયો, સોમનાથનો નાશ.
પૈસાનો વડી પત્નીનો, વિશેષ શો વિશ્વાસ;
રાવણ કેરી રિદ્ધિ પણ, પળમાં પામી નાશ.

"બાઈબલ"માં કહ્યું છે કેઃ ઓ દરિદ્રીઓ! તમને ધન્ય છે. કેમકે દેવોનું રાજ્ય તમારું છે. ઓ હમણાના ભુખ્યાંઓ! તમને ધન્ય છે, કેમકે તમો તૃપ્ત થશો. ઓ હમણાંનાં રડનારાઓ! તમને ધન્ય છે, કેમકે તમો હસશો. વળી સાંમો માણસ તમારી નીંદા કરે, મહેણાં મારે અને તમારું નામ ભુંડું કરે તે માટેબી તમને ધન્ય છે. તે દિવસે તમો આનંદમાં કુદો. કેમકે જુઓ! આકાશમાં તમારું ફળ ઘણું છે. પરંતુ શ્રીમંતોને તો અફસોસ છે. કેમકે તેઓ પોતાનો દિલાસો પામ્યાં છે. ઓ હમણાંના ધરાએલાંઓ! તમને અફસોસ છે કેમકે તમો ભુખ્યાં થશો. ઓ હમણાંના હસનારાઓ! તમને અફસોસ છે કેમકે ભવિષ્યમાં તમો રડશોને શોક કરશો.

શ્રીમંતોએ શું કરવાનું છે? શાથી તેઓ પોતાના સ્વર્ગ ખુલી શકે? પઇસાથી બહેસ્તના બાર કદિબી ખુલાશે નહિ. તેનો દ્વાર ઉઘાડવા માટે નમનતાઇની કુંચી શ્રીમંતોએ પોતાને હાથ કરવી જોઇએ. નમ્રતા એ સારા દહાડાની નિશાન છે. અને નમનતાઇની સાંમે થનારો ગુણ તકેબરી છે જે દુઃખી દહાડાની નિશાન સમજવી. શાએર ફીરદુસી પોતાના શાહનામાની

અંદર લખે છે કે જમશેદ જેવો કીર્તીમાન શાહ પોતાની મગરૂરીને લીધે પોતાનું ઇરાન સર જમીનનું રાજ્ય ખોહી બેઠો; અને આખરે ઝોઆક જેવા જુલ્મીના હાથ તળે કરવતથી વેરાઇ ગયો. તુરાની શાહ અફ્રાસીયાબના મગજમાં એવીજ ધુંધ ગુંમ્યા કરતી હતી કે પૃથ્વીનો રાજ્યકર્તા પોતે એકલો બને. મગર આ તેના અભીમાને તેનો કેવો દિન લાવી મેલ્યો હતો એ તવારીખ નવેશોને રોશન તો હશેજ. આવા બળવંત શાહનો એક દિવસ એવોજ આવ્યો કે જે વેળા તેને રહેવાને ઘર પણ નહોતું મલ્યું. અને તેથી તે ખુબ રખડયો. અને એ રખડપટ્ટીમાંજ અંતે કેખશરૂએ તેને જાનથી બેજાન કીધો. ઇરાની તવારીખમાં 'રોહીનતન' નામ હેઠળ મશહુર થએલો અસપંનદીયાદ પોતાની તાંબા સરીખી દેહ ઉપર મગરૂર હતો. અંતે તહેમટન જંગી રૂસ્તમ પેહલવાનના હાથ તળે તે માર્યો ગયો. તકોબરીને લીધે તો અઝાઝીલ જેવો દેવતા ઉંચી સ્થિતિ પરથી નીચે ઉંડા ગારમાં ઉતરી પડયો હતો. આદરબાદ મારેસ્પંદે પોતાના બેટાને શીખામણ આપતાંબી એમજ કહ્યું હતું કે " અભીમાનવાળુ આદમી હમેશાં મુરાદ વિનાનું રહે છે. અને એટલા માટે ઓ મારા 'સુન બેટા' તું તારી દોલત પર મગરૂર રહેતો ના. કારણ દોલત પાપનું મુળ ને આબરૂ પર કલંક લગાડનારૂ હથીઆર છે. મોટાઇ ને ઇજ્જત આબરૂ પર ગરૂરી કરતો ના. કારણ વખત આવવે તારી સ્થિતિ આથી ઉલટી પણ થઇ જાય; ને તું એક ગરીબ પણ બને" આ સુંદર વચનોને આપણ દરેક માણસેબી પોતાનો બનાવવો જોઇએ.

આ જગમાં અભિમાન તો—કદિ ન કરશો કોય;
શેર તણે માથે કહી—સવાશેર પણ હોય.

ગર્વ ન ગણ્યે ગુણુ તણો-ગર્વે ન ગણાય;
પણુ સાકરમાં વિખ ભળે-તો તે વિખસમ થાય.

પ્રકરણુ નવમું મું.

—(૦)—

"Sow an act reap a habit.
Sow a habit reap a character.
Sow a character reap a destiny."

આજની જીંદગી આગળી જીદંગીને આભારી છે.

મહાત્માઓ શીખવે છે કે મનુષ્યની આજની જીંદગી આગલાં કર્મને આધાર છે. કર્મ એટલે શું એ તમો જાણો છો? મારી અને તમો વાંચકો વચ્ચે એક 'પરડો છે એને 'માયા' કહે છે. આ માયાને લઇનેજ આપણુ બન્ને એક-મેકને જુદા સમજીએ છીએ. આપણે સધળાં એક છીએ, અને આપણા જીવનનો સંબંધ આપણા બીજા માનવ બંધુઓના જીવન સાથે એક પ્રકારે સીંકડાએલી છે. એ સત્ય આજે આપણે સમજતાં નથી. માટે માયાના ખોટા પરડાને ખસેડી નાંખો. શી રીતે ખસેડી શકશો? નીચલાં ત્રણુ મહાસુત્રોથી—

(૧) "જે કોઇ બીજાને દુઃખ દેય છે તે પોતાના અંતઃકરણમાં પોતાને દુઃખી કરવાનું બીજ રોપે છે.

(૨) "જે કોઇ બીજાને સુખ આપે છે તે પોતાના હૃદયમાં પોતાને સુખી કરવાનું બીજ રોપે છે.

(૩) "હું અને મારા માનવ બંધુઓ જુદા નથી પણુ એકજ છીએ."

મનુષ્ય જે, કંઇ વિચારે છે, બોલે છે, અને કામો કરે છે, તે તેમનું કર્મ, કહેવાય. આ જન્મમાં તેમજ આગળા અવતારોમાં

તેણે જે જે કર્મો કર્યાં હોય એ બધું એકત્ર બની તેનું નસીબ યાને સુખ દુઃખ બંધાય છે. આ જન્મમાં પુણ્ય કર્યાથી આગલા જન્મોનું પાપ ધોઇ શકાય છે. પરંતુ એ માર્ગ સરળ નથી. સંસારમાં રહી એ માર્ગ અમલમાં મેલી ન શકાય. કેમકે એ તલેસમાતીક છે. મહાત્મા નારદ મુનીએ એક વેળા પોતાના શીષ્યોને બોધ આપતાં કહયું હતું કે ?" બંધુઓ! કર્મની ગતી બહુ ગહન છે. એનો ગુઢાર્થ સમજી શકે એવું તમારૂં ગજુ નથી. તે સમજવા માટે તો ખુબ અભ્યાસની જરૂર છે. જેમ તમો અધ્યાત્મા જ્ઞાનના વિષયમાં આગળ વધ જશો, તેમ આપો-આપ તમને બધુ સમજાતું થશે. પણ હાલ તો તમને એક વાત કહું છુ તે યાદ રાખો; કે જ્યારેબી આપણે કોઇને દુઃખ દેવા તત્પર હોઇએ; તે વેળા આપણા અંતરને પુછી જોવું કે, અત્યારે કોઇ બીજુ માણસ આપણને એટલું બધું દુઃખ દેય તો તે આપણને ગમે કે? જો અંદરથી અંતર એવું કહે કે ના આગે દુઃખ તો હુ સહન ન કરી શકુ તો તમારે સાંમાને દુઃખ દેવાની વૃત્તી તુરતજ દાબી દેવી જોઇએ. અને જેમ આપણી કોઇ સેવા કરે તે આપણને ગમે, તેમ આપણે કોઇની સેવા કરીશું તો તે સાંમાનેબી ગમશે, એમ વિચારી બીજાંની સેવા કરવાનો જ્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે તેને જતો કરવો નહી. કોઇ સાથ ભલું કરેલું કંઇ નિર્થક જવાતું નથી"

कल्याणकृत् कश्चित् दुर्गति तात गच्छति,

જીવ્યો જશ લેનાર, જીવ્યો પરમાર્થમાં પુરો;
જીવ્યો દાતા દેહ, જીવ્યો જે સામદ સુરો.
જીવ્યો ભાવિક ભકત, જીવ્યો જે જગતે જાણ્યો,
જીવ્યો કીર્તીવંત, જીવ્યો કવિએજ વખાણ્યો.
જીવ્યો જન તે તો જાણવો; જેની આશ સઉ કરે;
શામળ કહે જીવ્યો તેહજન; જે સંકટ પરના હરે.

કર્મરૂપી તરવાર મનુષ્યને મારવા ધારે ત્યારે તરણાથી પણ મરાવી નાંખે છે. બચાવા ધારે ત્યારે કલાંપતથી પણ બચાવે છે. સુખ તથા દુઃખને પોતાનાજ કબજામાં રાખે છે. કોઈને શ્રીમંત દેખે તો મનમાંજ બળી મરે છે. નીંદાથી જરાએ ગુસ્સે થતું નથી. સ્તુતિથી જરા પીગળતું નથી, સાંધનને અસાંધન, અને અસાંધનને સાંધન કરની ખિલાજ છે. એજ તરવાર વળી ઉંચ નીચનો કે સદગુણ દુર્ગુણનો જરાએ હિસાબ રાખતી નથી. કિનારે પહોંચાડયા પછી પણ ડુબાડી દે છે. મહાસાગરમાં ડુબેલાંનેબી સલામત રાખે છે. હાથમાં આપ્યા પછી પણ પાછું ખુંચવી લે છે; અને પાછુ લીધા પછી પાછુંબી હાથમાં ડેસવી દે છે. આમ સર્વેની પાછલ એ દોડયાજ કરે છે. જેના હાથથી જીવન મળેલું હોય, તેનીજ કનેથી લાગ ફાવે મરાવી પણ નાંખે છે. લોકોને ચિંતારૂપ ચોકડા પર ચઢાવીને ફેરવ્યાજ કરે છે બુદ્ધિવાંન મનુષ્યોનેબી તે મુર્ખ બનાવે છે. વળી લોકોને કેદીની પેડે બળાત્કારથી બાંધીને સુખ કે દુઃખમાં ફેંકી દે છે. સ્વપનામાં પણ ન આવે એવા સંયોગો જીંદગીમાં મુકી દે છે. અને આપણી ભલી આશાઓને ભ્રસ્ટ કરી કચડઘાંન કરી નાખે છે. ટુંકામાં કહેતાં દરેકે દરેક પ્રસંગોમાં એ કર્મની તરવાર ઉલટું સુલતું આપણા વિચારથી વિરૂદ્ધજ વર્તન ચલાવે છે. અને એટલા માટે આપણાં કામો એવાં હોવાં જોઈએ કે કર્મ આપણાપર હકુમાઈ કરી શકે નહિ. જે થાય છે તે કર્મથી થાય છે. આજની આપણી સુખી કે દુઃખી જીંદગી આગલાં તેવાંજ બુરાં કે સારાં કામોથી બનેલી છે; અને એટલા માટેજ આ જીવનમાં બને તેટલાં સુકૃત્યો કરવાં જોઈએ.

એક રાજા હતો તેનો પ્રધાન બહુ વિદ્વાન હતો. કંઈબી કંઈ બનાવ બને તે વેળા "ભગવાન જે કરે છે તે સારૂજ

કરે છે " એમ બોલવાની પ્રધાનને ચાલુ ટેવ પડી ગઇ હતી. એક દિવસે રાજાની આંગળી પર જખમ થયો, અને તે ફર્યાદ રાજાએ પ્રધાન આગળ કરતાં કહ્યુ કે " જે થાય છે તે ભગવાન સારૂ કરે છે " રાજાની આંગળીનો ચચરાટ ગરમા ગરમ હતો એટલે પ્રધાનના આવા શબ્દોથી તેને ક્રોધ તો ઘણો લાગ્યો, મગર પ્રધાનની વૃધવસ્થા જોઇ અખાડા કરી ગયો. બાદ થોડા દિવસ રહી રાજાને મંદવાડ થયો. પ્રધાન તેમને જોવા આવ્યો. રાજાએ કહયું 'અરે પ્રધાનજી હું તો આ બિછાંણા પર પડયો છું.' પ્રધાને કહયુ" જે થાય છે તે ભગવાન સાંરૂજ કરે છે, આ દરમ્યાંન પણ રાજાને એટલો બધો ક્રોધ ચઢયો કે, તેને પોતાની દરબારમાંથી રૂખસદ આપવાનો વિચાર કીધો. પરંતુ વળી જવા દીધો. આ બનાવને બેચાર માસ નિકળી જવા પછી એક દિવસે રાજાએ ફરી પ્રધાનને કહયુ "પ્રધાનજી, આજે તો હું મરી જતે કાંકે ગાડી ઉંધી વળી ગઇ હતી" પ્રધાનજી કહે "ઠીક છે-ભગવાન જે કરે છે તે સાંરૂજ કરે છે." આથી રાજાનો મીજાજ હાથમાં ન રહયો અને તેને દરબારમાંથી કાઢી મેલ્યો. રાજા અભણ એટલે પ્રધાનના કહેવાનો અર્થ તે સમજી શકતો નહિ, પ્રધાનનો હેતુ એમ બોલવામાં એટલોજ કે, કોઇબી બનાવમાં આપણ મનુષ્ય જાતનું ચલણ નથી. ખુદા બધુ કરે છે-તેની મરજી વગર કંઇ થતુ નથી; અને એટલાં માટે ભલો ભુંડો બનાવ બને છે; તે માટે ભગવાન સાંરૂજ કરે છે. પરંતુ રાજા સમજે કયાંથી ? હવે એક સમયે એવું બન્યું કે, પ્રધાનજી એકાદ ગાડી તળે આવી જવાંથી હાથ પગ ખોખરા થઇ ગયા ને મરણ તોલ સ્થિતિમાં આવી ગયો. પોતાના વફાદાર એકવારના પ્રધાનની આવી ખેદયુકત ખબર રાજાના કાંને આવતાં તેને જોવા ગયો. પ્રધાનને આંળાબાંળા મારતાં જોઇ રાજાએ

તેને પજવવા કહ્યું "પ્રધાનજી, આ કેમ થયું?" પ્રધાન કહે "અરે થયું એતો ઠીકજ થયું ભગવાન કરે છે તે સારૂંજ કરે છે" આ ઉપરથી રાજા ચાંઇ પડી ગયો. કેમકે તેણે ધાર્યું હતું કે પ્રધાન પોતાનેજ આમ કહે છે. અને તેથી પોતાના દુઃખ વેળા એ, આ શબ્દ ભુલી જશે. મગર તેમ થયું નહિ. એટલે પ્રધાનના શબ્દને યાદ કરતો કરતો વિદાય થઇ ગયો આ ઉપરથી સમજી લ્યો કેઃ—

મન માયાના કરનારારે, જરી જોને તપાસી તારી કાયા;
પુછી જોને તું પંડીત પુરાણારે; કોઇના અમર છે લેખ લખાણા.
કાચી છે કાયા આ માટીની માયા; છે માટીના ખેલ બનાયા;
શાણાં તો સમજી અલગ થયા, પણ બાળક બિચારાં લપટાયાં.
લાખોની પાંખો ગઇ છે પિપ્પાઇ; જેને મુછ પર લીંબુ ઠરાયા;
કાળના કોવાડેથી કોણુ બચ્યુ, ભલે રાંક ભલે હોય મહારાયા.
સંધ્યાના જેવા રંગ સોનેરી, વંધ્યાને લાડ લડાયા;
જોબન ને તનધન તેવાં સમજવાં, પાણીમાંના પડછાયા.

મેક્સમુલરે એક ઠેકાણે સુંદર શબ્દો કહ્યા છે. તેમાં તે લખે છે કે "પૃથ્વીપર જે દુઃખ છે, તેમાનું ઘણું ખરૂં તો માનવ કૃતજ છે. માટે, માણસો જો એક બીજાંના હિતને માટે કામ કરે તો એમાનું કેટલું બધું કષ્ટ તેમનાથી દુર થઇ શકે? જો આપણા દરરોજના વ્યવહારમાં અને વાતચીતમાં આપણે આપણાં મિત્રોને છેવટની શય્યા ઉપર સુતેલા ધારતા હોઇએ તો આપણે કેટલો ભિન્ન અભિપ્રાય હેમના વિષે તે વખતે બાંધીએ અને હેમના પ્રત્યે કેવું રૂડુ વર્તન રાખીએ? તે વખતે હેની થઇ ગએલી બધી ભુલો મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે આપણા મનમાંથી વિસારે પડે છે, અને આપણી દ્રષ્ટી આગળ માત્ર તે મનુષ્યની ભલાઇ, નિસ્વાર્થતા, અને પ્રેમજ ખડાં થાય છે, અને આપણને પશ્ચાતાપ થાય છે કે, હેના

પ્રેમનો બદલો આપવાને આપણાથી કેટલું બધું વધારે કરી શકાત? મૃત્યને આપણે હરઘડીએ ભુલી જઇએ છીએ એ વિચીત્ર છે. આપણે દરરોજ મરતા જઇએ છીએ અને જેને આપણે આયુષ્ય કહીએ છીએ તે વાસ્તવિક રીતે મૃત્યજ છે. મૃત્યુ તે ઉચ્ચત્તર જીવનની શરૂઆતજ છે. અને આ બધા ઉપયોગી પ્રશ્નો પર આપણે કેટલો બધો ઓછો વિચાર કર્યે છીએ? આવા વિચારથી તો આપણી જીંદગી નિસ્તેજ નહિ પરંતુ વધારેજ સતેજ બનાવવી જોઇએ. જેને આપણે સર્વસ્વ માની બેઠા છીએ; તે બધી બાબદો કેટલી બધી નજીવી અને છેવટે જ્યાંની ત્યાં રહેવાની છે તેના વિચાર આવવા જોઇએ. જો આપણે એટલુંજ વિચાર્યે કે સવારે આપણા મિત્રોને કે આપણને, કંઇ નહિ તો થોડા વખત માટે, પણ આ જગમાંથી દુર કરવામાં આવે, તો જેને આપણે અસહ્ય દુઃખ ગણીએ છીએ તે કેટલાં બધાં સહન કરી શકીએ? તમારે મૃત્યુ સંબંધી ચિંતન કરવું જોઇએ. જેને ત્હમે તમારૂ પોતાનું ગણો છો તે તમને માત્ર ઉછીતુંજ આપવામાં આવ્યું છે એમ તમને લાગવું જોઇએ. અને આ ટુંકી સફરમાં જે ભલું કાર્ય કર્યું હોય તે તથા પ્રભુએ આપણને મહાન હેતુસર આપેલાં અને આપણા સંબંધમાં આણેલાં માણસો તરફ નિઃસ્વાર્થ સાચ્ચો સ્નેહ, એજ આપણને ખરૂં સુખ આપનાર હોઇને આપણી સાથે રહેવાનું છે."

The purpose of his life, its and & aim,
The search of hidden truth, careless of fame;
Of empty dignities end dirty pelf
learning he loved and sought her for herself.

કોઇ મનુષ્ય ભલેને આખી જગત જીતે, પરંતુ જો તે પોતાના આત્માને ન ઓળખે, પોતે કોણ અને અહીં માર

શું થશે એ વાત ન જાણે તો તેનું જીવતરજ એળે ગએલું સમજવું. લાખોને કરોડો મનુષ્યો એવા અજ્ઞાનને લીધે જીંદગીના ખરા ઉદ્દેશને ભુલી જઇ સુકાંન વિનાના વહાણની પેઠે રખડતી જીંદગીમાં ડોળા ખાતા પડયા છે. કેમકે તેઓ બિચારા આ જીંદગીનો માર્મીક ભેદને હેતુ વરીક સમજી શકતા નથી. એવા આત્માઓ ભલેને પૈસાથી પોતાને 'મોટા માને' પરંતુ ખુદ આત્મા પોતે ધન પર સરદારી ભોગવે છે. મૃત્યુ પછી તેઓ આ સ્થુળ જગત સાથે જે સંબંધ ધરાવતા હતા, તે શરીર તેમને ફેંકવું પડે છે. આ વેળા તેમની સ્થીતિ ખરેજ દયાને પાત્ર છે. કેમકે સંચીત કરેલા દ્રવ્યમાંથી તેઓ પોતાની સાથે એક ફુટી બદામ જેવી પણ સાથે લઇ જઇ શકતા નથી એટલા માટે દયાળું કાર્યો, ઉંચ ભાવનાઓ, અને આતમિક શકતિ જે ખરેખર તો જીંદગીનો ખજાનો છે તેનો સંગ્રહ કરવો જોઇએ.

હજારો વર્ષની વાત ઉપર મધુ નામક એક મહાન મહાત્માં થઇ ગયો છે. જેની સેવા વૃતિથી કોઇકજ અંજાણ હશે. એક વેળા પોતાના અનુયાયીઓને દિલાસો આપતાં મધુર કંઠમાં તેણે સમજાયું કે " ભાઇઓ! આજસુધી આપણે સદાચારમાં કાળ ગાલ્યો છે. હવે આપણામાંના કોઇકને એમ લાગવાનો સંભવ છે કે સદાચરણીથી મનુષ્ય સુખીજ થાય છે. પરંતુ ના એમ નથી કારણ અમે અમારૂં જીવન સતકર્મમાંજ ગાલ્યું છે છતાં અમારા પર આ સંકટ કેમ આવ્યું? પરંતુ મુજ ભલા મિત્રો! આ સમયે એવા વિચારનો સપર્શ પણ તમારા દિલમાં થવા દેશો નહિ. આ લોકમાં ન્યાય યુક્ત વ્યવહાર નહિ હોય છતાં પર લોકમાં આપણા કર્મોનું યોગ્ય ફળ આપણને મળવાનું છે. આ લોકમાં કોઇ દુષ્ટ માણસ પુષ્કળ સંપતિ મેળવે છે, અને કોઇ સતપુરૂષ દરિદ્રમાં દબાય છે, એટલે આ લોકમાં તો માણસને

સાચ્ચો ન્યાય મળતો નથી; એ ખુલ્લું છે. પરંતુ આપણા કર્મોથી આપણે એટલા બધા બંધનમાં આવી જઇએ છીએ કે તેને લીધે પર લોકમાં આપણો છુટકારો થવો અંત્યંત અશક્ય થઇ પડે છે. માટે આપણાજ કર્મો આપણા રક્ષક અને આપણા કર્મોજ આપણા ન્યાયાધીશ થશે; એ ખાત્રીથી સ્મરણમાં લ્યો. લોકો પર જેવો તમારો પ્રેમ છે, તેવોજ પ્રેમ તમારી ઉપર ક્રુર્યાદ અને તમને મારવાને પ્રવૃત થએલાં હોય એ સઘળાં પાર રાખો. શત્રુ, મિત્ર, તટસ્થ અને દ્વંદ, એવા ભેદો મનમાંથી કાઢી નાખી સર્વની ઉપર રસખી મૈત્રી થવા દ્યો. એક દહેના જેમ ભિન્ન ભિન્ન અંગો હોય છે, તેમ આપણે એક વિશ્વનાં અંગ છીએ, એ દોરીને ઢીલી પાડી દેશો નહિ. આજ-પર્યન્ત કરેલા સુકૃત્યોનું તમે આવા સમયે ચિંતન કરો ?"

માણસની સારી કે માઠી સ્થિતી ઘણીવાર સારા યા માઠા સંજોગો બન્યાથી પણ થાય છે, સારા સંજોગો વડે સારી સ્થિતી પામેલા માણસે તેથી પોતાથી કમનસીબ ભાઇબંધ સામે તિરસ્કાર બતાવવો નહિ. માઠી સ્થિતિ પામેલા સામે તિરસ્કાર બતાવવો એ અહંકાર કર્યા બરાબર છે. એટલે અહંકાર કરનાર માણસ ખરાબી પામ્યા વિના રહેતો નથી. એકેકથી ઉલટા ખવાસની બે ચીજો સાથે મળવાથી રસાયણ સંજોગે તેમાં ફેરફાર થઇને જેમ નવું મિશ્ર ઉત્પન કરે છે; તેમ સારી સ્થિતીવાળાનો અહંકાર અને માઠી સ્થિતિવાળાની સબુરી સાથે મલ્યાથી બંને સ્થિતિ પોતાની અવસ્થા બદલી નાંખે છે. એટલે પેલી સારી સ્થિતિવાળો માણસ પોતાના અહંકારથી પાયમાલ થાય છે; અને માઠી સ્થિતિવાળો પોતાની સબુરાઇથી મોટાઇ પામે છે. આ કારણે બંને સ્થિતીવાળા માટે યોગ્ય માર્ગ એટલોજ છે કે પરમેશ્વરે તેમને જે સ્થિતીમાં મેલ્યાં હોય, તે ઉપરજ સંતોષ માનવો. જેમ સારી સ્થિતિવાળાએ

માઠી સ્થિતીવાળાને ધિક્કારવો ન જોઇએ, તેમ માઠી સ્થિતિ-વાળાએ સારી સ્થિતિવાળાની અદેખાઇ ન હોતી કરવી જોઇએ. ગરીબ યા શ્રીમંત સ્થિતી આપણા આગળા કર્મોનુંજ ફળ છે; એમ ધ્યાંનમા લઈ આપણી હાલની સ્થિતિ ભોગવી લેવી. અને આવતા જન્મે ફરી માઠી સ્થિતિમાં જન્મ ન મળે એ માટે સારાં કૃત્યો કરવાં કે જેથી વળી આવતા જન્મે નઠારી સ્થિતી માટે બળાપો કરવાનું ન હોતું રહે.

सुख दुःखे समे कृत्वा कामालाभौ जयाजयौ ।
ततो युध्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्सं यसि ॥

અર્થ:—ગમે તો દુઃખ થાય કે સુખ થાય, ગમે તો લાભ થાય યા ગેરલાભ થાય, ગમે તો હાર થાય કે જીત થાય તોપણ હરખ કે શોક કરવો મા. શોક નહિ કરવો એ ધર્મનું સિધ્ધાત છે. પણ તે સિધ્ધાંતનો પાયો આપણાંમાં નથી ત્યારે ઇમારત ક્યાંથી હોય ? માટે જેમ અને તેમ પ્રાણી માત્ર ને વસ્તુ માત્ર, નિર્જીવ અને સંજીવ તરફનો અણગમો દુર કરવો જોઇએ.

દુઃખ યા આફતના પ્રસંગે ઇશ્વરને અન્યાય કરતાં ઘણાં મનુષ્યોને આપણે જોઇએ છીએ. મગર સત્ય જાણજો કે પ્રભુ ઇન્સાફી છે. આપણે જે કંઇ નથી કર્યું, નથી વિચાર્યું અને નથી બોલ્યાં તે આપણને સ્પર્શ પણ કરી શકતું નથી અને દુઃખ ભોગવવાનું કારણ આપણે ઉત્પન્ન કર્યું નથી, તેનું દુઃખ આવી પડતું નથી. મગર આપણે જે કાંઇ વાવ્યું છે, તે તેની મોસમ થવે પાકે છે; અને પછી તેને આપણે લણવું પડશે; અને કરેલા કુકૃત્યના ફળ ભોગવવાં પડશે. આપણને લણતી વેળા દુઃખ થાય છે; પરંતુ તે વેળા શોક શા ખપનો ? એમ છતાં જો તમો ધારો તો તુરતમાં તે ફળ ભોગવી લેવાય અને ભવિષ્ય માટે ડોળા ગુરકતુ દુઃખ દુર અને દફે કરી શકાય.

આત્મા ને કર્મ વિષે હજી જેમને જ્ઞાન થયું નથી, તેઓએ સંભારી રાખવું કે આ જન્મનું સુખદુઃખ, આગલી કોઇ જીંદગીના પાપની કે સારા કામની માઠીઉરી કે સુખદાયી સ્થિતિ છે. આ લખાણમાં કરણીને આપણે જે અર્થે વાપરીએ છીએ. તેનો અર્થ વિચાર ને કામનું એકત્ર સ્વરૂપ છે. મીસીસ બેઝાંટે "માણસ પોતાની સરજતનો માલેક છે" એ બાબદ પર ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું કે, માણસ આં જીદગીમાં જે જાતના વિચારો કરે છે તે જાતના વિચારનું એક શરીર (Thoughrt-Gody)તે પોતાને માટે તૈયારી કરે છે કે જે તેના ભલા ભુડાં વિચારોનું ફળ છે અને તેનાંજ અધારે આવતી જીંદગી બંધાયછે કબીરજીએબી એમજ કહ્યું છે કે—

પુર્વ જન્મ કે પાપસે, હરિ ચર્ચા ન સુહાય;
જયસે તપકે જોરસે, ભોજનકી રૂચી જાય.

પ્રકરણ દશમું.

તકલીફી દુનીઆંનું મિથ્યા સુખ.

..............................that so many
With low thoughted care
Confin'd and pastered in this pinfold-here
Strive to keep up a frail & feverish being,
Unmindful of the crown that virtue gives,

After this mortal change, to her true-
servants.
"—The art of noble Living"

મનુષ્યનું સ્વધામ ક્યાં છે? આ અવનિ કંઇ આપણું વતન નથી. આપણે મિનોઇ વતનમાંથી આ ક્ષણિક જગતમાં મુસાફર દાખલ આવ્યા છીએ. અને અહિં ભાડુતી વસ્તુઓ વાપડીને વખત આવવે પાછાં જતાં રહીએ છીએ. આ બધા ફેરફાર અને જગતની ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓને તમો શું તમારી પોતાની માલેકીની સમજો છો? તમારાથી એક નજીવું જેવું પીછુ થઇ શકતુ નથી, તો એ બધી વસ્તુ તમારી ક્યાંથી આવી? એ રીતની પચાવી પાડવાની વાત છોડી દયો. અને શાંત પણે જરા વિચાર કરો કે હું કોણ? શા માટે હું આવ્યો? મારી ફરજો શો છે? આમ ચાલુ ચિંતન કરશો તો સમજાશે કે, તમો દુનીઆમાં ખાલી હાડે આવ્યાં અને ખાલી હાડે પાછાં જશો. તમો જે કંઇ તમારૂં માનો છો, એ તમારૂં નથી. સઘળું માયાને લીધે અને મોહના ભાવે થાય છે. આ રીતે આ ક્ષણિક જગતની માયા અનાદિ કાળથી ચાલી આવી છે. પરંતુ એ સઘળુ નજરબંધી જેવુંજ સમજી લેવું. જેમ જાદુગર નજરબંધીથી આપણને આંજી મેલે છે, એજ રીતે આ વિશાળ જગતમાં જન્મ લેવા પછી અહીંની મોહ પમાડે એવી વસ્તુઓ જોઇ આપણે એટલાં બધાં તેનાં પર આકર્ષી ગયાં છીએ કે, આપણે આપણી ફરજો તદનજ વિસરી જઇએ છીએ. તે સમયે મનુષ્યો સમજી શકતાં નથી કે આતો જુઠું છે તો કહો કે એમાં સાર વસ્તુ શો છે? તમારે નિત્ય તમારાં મનને સમજાવતાં રહેવું જોઇએ કે, હે મન! આ જુઠડી જગતમા તું શા સારૂ પ્રિત રાખે છે? આ કાલબુદ હજારો વર્ષ તુલીકબી અહીં રહેવાનું હોય તોએ શું થયું? અરે, આખી જગતનું રાજ્ય મળ્યું તોય શું થયુ?

કારણ એ નાશવંત હોઇ અંત કાલે નાશ થવાનુંજ! માત-પિતા, ભાઇબ્હેન, સગાંસ્નેહી, આદિ અનેક ચીજો જેને તમો તમારી ગણો છો એ વખતના વહેવા સાથ નાશ પામશેજ. તમો ભલે સુખી હો. મગર એટલું તો એ બાબદમાં સત્યજ માનજો કે,—

"There are swift hours in life—
strong, rushing hours;
That do the work of tempests—
in their might."

યાને—આપણી જીંદગીનો દોર એવી તો ઝડપથી અને તેજી રીતે એકદમ નિકળી જાય છે કે તે દોર પોતાની કઉવતમાં એક ભારે તોફાનના જેટલુંખી કામ કરી શકે છે.

"ધી આર્ટ ઑફ નોબલ લીવીંગ" નામક જાણીતી ચોપડીનો કર્તા પ્રખ્યાત લેખક જેમ્સ એલન લખે છે કે "આ ક્ષણભંગુર જીંદગી, જે તેમ છતાં હમેશગી ઉપર રચાએલી છે; તે દરમ્યાન નજીવી અને તકલીદી બાબદો ઉપર મનને અતિશય રોકી રાખવામાં આવે છે; અને જે બાબદો બળવાન અને હંમેશગી સુધી ટકનારી છે તેની ઉપર કાંઇ નામનુંજ ધ્યાન આપવામાં આવે છે, શીખેલા, ભણેલા વિદ્વાન માણસો જે કેતાબો જે ઘણુંજ થોડા વખતમાં ભુલી જવાશે તે બનાવવા પાછળ દહાડા અને વર્ષો સુધી જબરી જહેમત ખેંચી રહે છે, તે છતાં તેઓ પોતાના આત્માની ખીલવણી કરવાનુ કામ વિસારી મુકતાં જણાએલા છે. ખરેખર રીતે તપાસતાં તો આત્માજ હંમેશગીની કેતાબ છે. વળી ચિતારાઓ ઘણુંજ હુન્નરમંદીના ભપકાદાર પીકચરો કેનવાસ પર ચિતારવાને ઉત્સાહી રીતે સખ્ત જંજાળ સાથે ઉઠાવે છે, તેમજ વળી પત્થરના

બાવલાં કોતરનારાઓ હુન્નરમંદીઓનું અતિશય ખેંચાણકારક રીતના આકારમાં મારબલ પર કોતરકામ કરી પોતાની શકિત રોકાએલી રાખે છે, જ્યારે તેમના માનસઇપણાંની હાલત તો આગળ વધારો કરવાથી અટકી પડેલી અને બદસુરત જણાએલી છે...... આપણે આપણી જીદંગીના ધણી છીએ; તેને જેમ મરજી પડે તેમ વળાંણ આપી શકવાની હાલતમાં છીએ, તેનું બાંધકામ આપણી નેમ અને કલ્પનાના પ્રમાણમાં ઉભુ કરવાને માટે જે કાચી વસ્તુઓ જોઇએ તેતો આપણી આજુબાજુ તઇયારજ છે. તેથી હવે ઉજમ ધરીને એક ઝુપડું તો નહિ પણ એક સુંદર રચનાવાળુ દેવળ ઉભુ કરવું જોઇએ. ફકત અચાનક સંજોગોને આધિન થઇને અલ્લઇ ટીપે ઉભુ કીધેલું એક બાંધકામ તઇયાર કરવાનું નથી. પણ એક એવી રચનાવાળી ઇમારતી ઉભી કરવી જોઇએ કે જે ભપકો, ધાટધટમ, અને ખુબસુરતી ધરાવી શકે.

"હવે જે કાચી વસ્તુ ઉપર આપણે જે બાંધકામ ઉભુ કરવા માંગીએ છીએ તે ગમે તો એક સાધારણ પત્થર જેવું હલકી કીંમતનું કાં નહિ હોય? તેને જો આપણે પાંખ આપીએ છીએ, એટલે તે વતી એક ઉંચે જતું બાંધકામ ઉભુ કરીએ છીએ, જેથી તે બાદશાહી ઠેકેરાવાળો ગુંબજ કીંચીત ઝાલરઝુલર સાથના કગુરાના આકારમાં તે ઉચે આકાશમાં ચઢતો જણાય છે...... અરે ઓ, માનસિક દુનીઆંની ખુબસુરતી, તે તાલ સુરની બંધ બેસ્તી આવતી મધુર રચાએલી સ્થિતિ અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની લાગણીઓનું સ્વરૂપ તો જુઓ? તેનામાંથી દુઃખના પડતાં આંસુ છતે તેને બહેસ્તના સ્વરૂપમાં જુઓ! પણ એ રીતે જીદંગી બહેસ્તની હાલતમાં ફેરવી નાંખવા સારૂ શાંની જરૂર છે? ફકત ભલી જીદંગી ગુજારવાનીજ કોટાઇ છે." અને એટલા માટે;

અએ બેરાદર ચો આકેબત ખાકસત:
ખાક શવ પીશ અજાં કે ખાક શવી.

ઓ ભાઇ, અંતે તું ફના થનાર છે તો તું પોતે તારો અસવાબ ઉઠાવી જાય તે આગમચ ખાક થઇ જા, યાને. ઓ ભાઇ! તારી જીદંગીમાં નરમાસ તથા ભલમણુ સાઇ સર્વે કોઇ સંગાથ રાખ અને મગરૂરી-મોહટાઇ દુર કર. એટલે આ પાંચ દિનની જીંદગીના મુસાફર ખાનામાં તેં પોતે આવીને સારાં બીજ વાવેલાં ગણાશે અને તે મહાન બાપે બક્ષેલી જીદગીનો સારો ઉપયોગ કરેલો લેખાશે.

એક વેળા ત્રણ ધનાઢય મિત્રો ફરતા ફરતા ગામ ભણી આવી પહોંચ્યા માર્ગમાં એક રગટપીટવાળા દરદીને મોટે મોટે બુમો પાડતાં તેઓએ જોયો. તેઓ ત્રણે આ જોઇ દર્દી આગળ ગયા અને પુછ્યુ "અહયા, તને શું થાય છે વારૂ?" જવાબમાં તે દુઃખી જન બોલ્યો "ઓ દયાળુ ભાઇઓ, જુઓ આપ કે મને હાડમે રકટપીટ થયો છે. અને પગમાં ફોલ્લા હોઇ સાંમી ભણી ગામ જતાં મને હાક ચઢવાથી અને બળતરા ખુબ થવાથી અહીં હું બેસી પડયો છુ દુઃખ અને ચાલુ અગનથી હું દિવાનો બની ગયો છુ, માટે કૃપા કરી મને કંઇબી મદદ કરો; ભગવાન તમારૂં ભલું કરશે" આ ત્રણમાંનો એક કોઇ જ્ઞાની પુરૂષ હતો તેણે કહયું" જોને ભાઇ! તું આમ આટલાં નજીવાં દુઃખમાં બુમ બરાડા મારશે તો ભવિષ્યનાં ભિન્તરમાં છુપાએલાં બીજાં દુઃખ સહન કેમ કરી શકાશે? દુનીઆ થઇ, અને તેમાં તું આવ્યો એટલે સુખદુઃખની ચકકીમાં તો તને નિત્ય ફરવાનુંજ રહયું. દુઃખ વેળા હાય અફસોસ કરવાથી તેમાં વધારો થાય છે; માટે તારો જીવ શાંત રાખ તો આપોઆપ બળતરા નરમ પડી જઇ તને સુખ થશે" ગરીબ બિચારો દરદી! તેને આવા મધુર વચન ગમે શાંના?

એટલે તેણે કહયું "અરે ભાઇઓ! અત્યારે દુઃખ વેળા તમો આમ ભાષણ કરશો તેથી મારૂ દુઃખ થોડુ ઓછું થવાનું હતું? મને તમારી વકતાબાજી જોઇતી નથી. કંઇબી મદદ કરો." એક બીજા મિત્રે ગજવામાંથી પાંચ રૂપીઆની નોટ કાઢી આપતાં કહયુ" ઠીક ત્યારે લે આ પાંચની નોટનો કકડો છે. એમાંથી કોઇ સારા વઇદનું અઉષધ કરજે" પરંતુ પૈસાથી તુરત વેળા દુઃખ શી રીતે જંપ વળવા દે? એટલે દરદી તો ખુબ રોવા લાગ્યો. એટલે પૈસા આપનારે પાછુ પુછ્યુ કે "અલ્યા તું તો હજી રડયાજ કરે છે?" દરદી બોલ્યો "શેઠજી તમારા પૈસા મને હાલ શું સુખ આપી શકે છે? આપજ જુઓને કે મારાથી જરાએ ચલાતુ નથી અને સખત બળતરા થાય છે." એટલામાં ત્રીજો કોઇ દયાળુ મિત્ર વચ્ચે પડયો. તેણે કહ્યું "ભલા મિતરો! એ બિચારો સખત તડકામાં લાંબો સમય સુધી બેસી રહેશે એટલે એના દુઃખમાં ઓરબી વધારેજ થશે. માટે મને એવો વિચાર થાય છે કે મારાં અંગરખાની એક ઝોળી બનાવી એને ગામમાં લઇ જઇએ" પેલા બે મિતરોએ તેમ કરવાની ના પાડી. આવો નિરાશાજનક ઉત્તર સમજી પેલો દયાળુ માણસ ખેદ પામ્યો છતે પોતાનું અંગરખુના કકડા કરી તેને પાણીમાં પલાલી પેલા દરદીના દુઃખી ભાગ ભર મુકયા. પોતાને હાડે તે ભાગો પાણીથી સાફ કર્યાં. અને તેને થોડુક ઠંડુ પાણી પાયુ અને દર્દી જરા ટટાર થયો અને પોતાની જોડે તેને શહેરમાં પછી લઇ ગયો, મતલબ કે જે લોકોને ભલાઇ સરજી છે, અને ભલું કરવાની ઉમેદ છે, તેઓને ભલાંઇ કરવાના અનેક માર્ગ અને સંજોગો અને બનાવો પડેલા છે જે ઉપર મનુષ્યો લક્ષ આપે તો ધીમે ધીમે ભલી જીદંગી ગાળવાનું પજરણ પડતું જાય. સઉથી પ્રથમ ભલાં કામો ઘરથી શરૂ થવાં જોઇએ. કુંટુંબમાં શુધ્ધ વર્તન

રખાય તોજ બહારના કામમાં જશ મળે. માણસ ભલે ભણેલો કે પંડીત હોય, મગર તેનામાં દિલદાઝ દયા, ક્ષમા ઇત્યાદી સદ્દગુણો ન હોય તો તેની જીંદગી શા ખપની? ખાવું, પીવું અને મઝા ઉડાવવી એતો પક્ષીપશુ વગેરે જાણે છે પણ તમે ઇનશાંન થએલા શા ખપના? ત્યારે તો તેઓમાં અને તમારા વચ્ચે અંતર જરાએ ગણાય નહિ. "કર્તવ્ય કઉમુદિ" નામક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કેઃ—

सौजन्यं यदि किं गुणैः सुमहिमा यद्यस्ति किंमण्डनैः ।
सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥

અર્થાત—" જો એક માણસ સુજ્ન્ય હોય તો પછી તેનામાં બીજાં ગુણો હોય કીંવા ન હોય તોપણ તેથી શું? જો સત્કીર્તી હોય તો પછી ઘરેણાં પહેરે તોપણ શું અને ન પહેરે તોપણ શું? સુવિદ્યા હોય તો પછી ધન હોએ તોએ શું અને ન હોય તોએ શું? અને જો અપયશ પ્રાપ્ત થાય તો પછી મૃત્યુ શું? તાત્પર્ય એ છે કે બાહ્યના જે કાંઇ ગુણો દેખાતા હોય તે ઉપરથી સુજનતાનું માપ થઇ શકાતુ નથી, પરંતુ આંતર સદ્દગુણોથીજ થાય છે."

ખુદાએ તમને બક્ષેલી જીંદગી અને સુખનો આયંદે અંજામ શું છે એ તમો જાણો છો? શું તમોં એમ માનો છો કે, તમારા પૈસા ટકા હંમેશ રહેશે? વિચાર કરો કે તમારી દબદબા ભરેલી સ્થિતિ મૃત્યુ સુધી રહેવા પામશે કે? ખચ્ચીતજ નહિ અને ત્યારે જે ચીજ અમર્ગ હસ્તિ ધરાવતી ન હોય તે શા ખપની? મનુષ્ય પોતાની ચાહેલી ચીજો માટે જરાએ ગર્વ ન હતો કરવો જોઇએ. કાંકે કાલેજ આપણું મૃત્યુ હોય તો તેનું શું થાય? આપણી જીંદગી ઘણીજ ટુંકી છે–તે એટલી બધી ટુંકી છે કે, આપણાથી કહી

શકાતું નથી કે એક પળ પછી આપણી હાલત કેવી થનાર છે.? હમણા તમે ફરવા જાઓ છો; અને રસ્તામાંજ ઠોકરનું અફાણું થઇ તમારૂ હાર્ટ, ફેલ્યોર થાય તો? તો પછી તમો ક્યાં, તમારી દોલત ને સગાંસ્નેહી ક્યાં? અને એટલા માટે આપણે સમજવું જોઇએ કે, આપણી જીંદગી એક સ્વપન સમાન છે. ઉંઘમાં સ્વપના દરા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દેખાવો દિસે છે; અને જાગ્રુત થતાંજ તેમાનું કાંઇએ મળે નહિ. એજ રીતની તમે તમારી જીંદગી માટે ધારી લ્યો કાં કે તમોબી હાલ છો, અને પળમાં નાશ પણ પામશો.

તમે કોઇ દિવસેબી તમારી ઉમરનું સરવાળુ કાઢ્યુ છે? નહિ કાઢ્યુ હોય તો ચાલો આપણે ગણીએ. ખુદાએ આપણને ૧૦૦ વર્ષ સુધી હઇયાતી ભોગવવાની સનંદ ચોક્કસ લખી આપી છે. તેમાંનાં પહેલ્લાંથી પંદરથી પચ્ચીસ સુધીમાં મનુષ્યનું બચપણ, બિમારી અને અભ્યાસમાં જાય છે; તે કેડેના બીજા વીસ વર્ષોમાં સંસાર જોડી દુનીઆંની ફરતી ચકરીમાં પિલાય છે; અને પેટનું સાંધન થાય છે. તે પછી સંસાર પરથી માયા ઉતરવા માંડે છે; અને શરીર મંદ બને છે. અને તેથી સુસ્તીને આળસાઇ શરીરમાં વાસો કરવાથી એકાંત બેસી રહે છે. તે પછીના બીજાં છેલ્લાં વર્ષોમાં તો આંખે મોતીઆ, બુઢાપો, દાંત ન હોવાના સબબે ખાવાની પિડા, બાલ સફેદ, ચાંમડીનો ઢગલો પુંજો અને બીજાં એવાંજ દુઃખોથી માણસ કંટાલવા માંડે છે અને મૃત્યુ અગાઉ મોત માંગે છે. આ આપણી જીંદગીનો હીસાબ! હવે કહો કે, આ બધાં વર્ષોમાં તમે તમારી મનુષ્ય તરીકેની ફરજો શી અને કેટલી બજાવી? શાંની ફરજ? એજ પશ્ન પ્રથમ તો ઘણાંકોના મનમાં ન હશે અરે! જીંદગી કેવી કીંમતી છે? કલાકો અને તે પછી આવતી મીનીટોને સેંકડોં કેટલી મુલ્યવાન છે? તમો જાણો છો કે મીની-

ટના કલાક અને તેના દિવસો ઝટ પસાર થઇ જાય છે ? અને તે વહેતા ઝડપી વખતમાં તમે શું કીધું ? એના જવાબો થોડાંજ આપી શકશો. ક્ષણિક મોઝમઝા માટે તમે કેવાં ફાંફાં માર્યાં હશે ? તે માટે જીંદગીના કેટલા બધાં વર્ષ ગુજાર્યાં હશે? પરંતુ તે આશા શું પાર પડી હતી, આશા ત્યાં નિરાશા. એજ રીતે તમારૂં જીવન ગયું હશે તો ! જો તમને જીંદગી વાહલી હોય-તેની કદર હોય અને તેને શુધ્ધ રીતે જીવન બનાવા માંગતા હો તો જાઓ એક મરણતોલ માણસના બિછાણાં ભણી (!) અને તપાસો કે, તે પોતાની પસ્તાવા રૂપ ગાળેલી જીંદગી માટે કેવી ચિંતા મૃત્યુના પલંગ પર કરે છે ? તમે તેને પસ્તાવા રૂપ શબ્દોમાં બબડતાં સમજશો કેઃ—

"O ! that I could go back that I could live over again the years that are gone by, that I might spend them differently and to better purpose than they have been spent."

યાનેઃ—ઓ અફસોસ ! હવે કંઇ એવો સંજોગ બનો કે મારી જીંદગીના ગુજારેલા બધા દિવસો પાછા આવે ! જો મને પાછી જીંદગી બક્ષવામાં આવે તો મેં મારી જીંદગીના બધા વર્ષો જે મેં ફોકટ ને ગેરલાભમાં ગુમાવી છે; તે બદલ નિતી નેકીમાં અને રૂડે માર્ગે ખરચું.

કોઇ એક માણસ ઘણોજ દુષ્ટ હતો. છાકટ, જુગારી, સ્વછંદી અને દરેક રીતમાં એની જોડ મળવી મુશ્કેલ હતી. જંગલમાં એ ફરતો, રાહદારીના રસ્તા એ ઘેરતો અને કોઇક જતાં આવતાંને લુટીને ઘણીક સમયે તો તેમનાં ગળાંથી ફાંસી નાંખતો એક સમયે એ ઉભો હતો એક રસ્તાપર અને પોતાંના

જીવન માટે વિચાર કરતો હતો " લોકો તો મુર્ખાં છે,–અરે દુનીઆંજ મુર્ખી છે તે બધડયો, બધાંએ સત્યવાન જીંદગી ગાળવા ફાંફાં મારે છે; પરંતુ પ્રમાણીક જીંદગી ગાળવાથી ભલું કોણનું થયું છે ? મારોજ દ્રષ્ટાંત લ્યો ને કે, પાપી જીંદગીમાં હું કેવી મઝા કરૂ છુ પેલા ઢોંગીઓએ લખેલાં ધર્મ શાસ્ત્ર (!) ધુળ અરે! બધુ ઉંધુચતું ગીતરી માર્યું છે. કોઇ કહે કે મૃત્યુ પછી પાપીઓને સજા થાય છે. પણ એ બધું ખોટું છે." એમ કહી ખડખડ હસવા પડી ગયો. એટલામાં યમદુત એક કંગાળ માણસના સ્વરૂપમાં ત્યાં આવી ઉભો ને કહ્યું " મને તું ઓળખે છે કે ?" પેલા સ્વછંદી માણસે તેનાં અંગ પર ધસી જતાં કહ્યું " હા, હમણાંજ હું તને મારી ઓળખ આપુ છું અને પછી તારી ઓળખ હું પુછીશ એમ કહી એક કટારી કાઢી તેને જેવો મારવા જાય છે. કે સાંમે તો કંઇ મળે નહિ, હરણફાર થઇ પેલાએ આજુબાજુ જોયું તો સાંમી ભણી યમદુતને હસતો ઉભેલો દિઠો " કેમરે નાસી કાં ગએલો; પેલાએ પુછ્યું યમદુત કહે " ભાઇ તું મ્હને હજી પિછાણતો નથી આજે હું તને લેવા આવ્યો છું માટે ચાલ, અબ ઘડી તઇયાર થઇ જા." પેલો માણસ જરા ગભરાયે અને તે શું બોલતો હતો તે ઉપર બરાબર લક્ષ આપ્યું તેણે કહ્યું ઓ સા'બ ! આપ કોણ છો તે કહો " યમદુતે જવાબ આપતાં કહયું " હું તારૂં મોત છું તારી જીંદગી હવે ખતમ થઇ છે." પેલા પાપીએ કહયું " ઓ યમદુત આટલી વાર મ્હને જવા દયો હજી મને વધારે કામ કરવાનાં છે." યમદુતે કહયું " ઠીક છે–હાલ તો તને હું જવા દઉંછું હવે જ્યારે તારૂં મૃત્ય હશે ત્યારે હું તારાં બિછાણાએ નજરે પડીશ. આમ કહી એ વિદાય થઇ ગયો. પરંતુ કુતરાંની પુછડી વાંકી તે વાંકીજ ! એટલે એ સુધરે શાંનો ? પાછું પોતાના કુકૃત્યો

તરફ એતો મંડી ગયો આવી રીતે બે વર્ષ પાછાં વહી ગયાં અને એક દિવસે એ સખ્ત માંદો પડયો મરણ તોલ થઇ ગયો અને પેલી મોતની મુન્તી" દેખાવા લાગી જે બાજુ માથુ હોય ત્યાં તે દિસતી આ ઉપરથી તે બીજી બાજુ માથુ કરતો, તો ત્યાંબી તે દિસતી હવે કરવું કેમ? પેલા પાપીએ માન્યું કે હવે તો એજલનો ફીરેસ્તો મને છોડનાર નથી આથી કરગરીને કહયું "હવે આટલી વાર જો યમદુત મહારાજ આપ મને જીવતદાન બક્ષો તો હું તમને વચન આપુ છું કે, હવે મારાથી બનતી ભલાઇ કરીશ." "એમ છે તો ફરી એકવાર તને હું જીંદગી બક્ષુ છુ" આમ કહી તે વિદાય થઇ ગયો. હવે કહેવાની કંઇ વિશેષ જરૂર નથી. કાં કે, એકવારનો પાપી આ માણસ હવે એક સદગ્રહસ્થ થઈ ગયો. અને આબરૂ દરકારથી પોતાની આજીવિકા કરવા લાગ્યો.

લોકોને સુધારવા માટે ઉપદેશ કરવાના બે રસ્તા છે. એક રસ્તો આ છે કે, દુર્ગુણોનાં વર્ણનો કરી તેનાથી થતી ખરાબી બતાવીને લોકોને ચેતાવવાં, દહેસ્ત આપવી અને ઉશેકરવાં. અને તેમ કરી તેઓને ઠેકાણે લાવવાં. બીજો રસ્તો એ છે કે, તેઓને ગમે ત્યા તેઓ કુદ્રતી રીતે આકર્ષાય તેમજ તેઓથી બની શકે તેવા સદગુણોના ઉત્તમાં ઉત્તમ નમુનાઓ તેમને બતાવવા આવી રીતે બે રસ્તા લોકોને સુધારવા સારૂ છે. દુર્ગુણોના ખરાબ વર્ણન કરી માણસને ધાસ્તી આપવી એ રીતનો જ્ઞાનનો માર્ગ ઝાઝો પસંદ કરવા જોગ નથી. એ કરતાં ઇંદ્રિઓને, મંનને અને બુદ્ધિને ગમે તેવાં આત્મીક બળનાં અને આત્માના સઉંદર્યના ચીત્રો બતાવી મનુષ્યોમાં રહેલી ઉંચ લાગણીને સ્વાર્થ, ભય કે ઠપકો આપીઆ વગર એને મેળે જગાડવી અને પ્રગટીકરણમાં આગળ વધવાના માર્ગ બતાવી આપવું સારૂ છે. આપણા ઘરમાં આપણો ભાઇ બાઇબલ વાંચતો હોય,

પ્રકરણ અગીઆર મું.

જગતમાં જન્મ લીધો મેં શું કામ ?

I live for those who love me.
For those I know are true;
For the heaven that smiles above me
And awaits my spirits, too;
For all haman ties that bind me,
For the task my God assigned me.

G. Linnoeus.

મોરીસ સેઇન્ટની દાસર્સીદ નામક એક જાણીતા અંગ્રેજ બાનુ લેખક પોતાના એક લેખમાં વિવેચન કરતાં જણાવે છે કે—"રસ્તાની પેલી મેર આવેલા પર્વતની ડળી બાજુ સામે ખાસ પ્રકાશ ચળકી રહ્યો હતો. મુસાફરોને માર્ગ દર્શાવવા સારૂ એક નોકર તેની સાથે મસાલ લઇને ચાલતો હતો. જેમ જેમ તે તેજ આગળ ચાલ્યું તેમ તેમ તે આગિયાની માફક ચળકતા અને ઉંચું નીચું થઇ નૃત્ય કરવા લાગ્યું. પછી તે વાંકે માર્ગે ચળતાં અદ્રશ્ય થઇ ગયું. અને નજરે પડ્યું નહિ

ગીરીના દેવતાએ મારી પાસે આવીને ધીમેથી કાનમાં કહ્યું કે 'જીવન પણ પેલી મસાલના જેવુંજ છે. માનવદેહમાં તે થોડા સમય સુધી પ્રકાશે છે. પછી ઇશ્વરની પરિચારિકા ભાગ્ય દેવી તેને ઉપાડી લઇ પર્વતની પેલી બાજુએ લઇ જાય છે અને અદૃશય થઇ જાય છે. પરંતુ એટલું તો યાદ રાખ કે, મૃત્યુ એ જીવનને વળવાના માર્ગ સિવાય અન્ય કંઇજ નથી. જીવનનો અગ્નિ તો પહેલ્લાંની માફક બળ્યાજ કરે છે: પરંતુ મત્યુ રૂપી પર્વત આપણી દૃષ્ટિથી તેના પ્રકાશને ઢાંકી દે છે, અને આપણે ભુલથી તેને નષ્ટ થએલો માનીએ છીએ. રસ્તો લાંબો અને વિકટ છે, તે ગોળ ને ગોળ ચક્રાવો લે છે, અને સર્વના સૃષ્ટા ઇશ્વરના નિવાસ સ્થાને ધીમે ધીમે પહોંચી જાય છે. આપણે જો સબુરી રાખી શકીએ તો આપણને સમજાશે કે નસીબ દેવી પછી આત્માના તે પ્રકાશને પ્રથમની માફકજ ઝળકતો રાખી ટેકરીની આ બાજુએ ઉંચ શીખર પર ઝુલે છે; અને જેવી રીતે પરિચારક અન્ય મનુષ્યોની પરિચર્યા કરવાને દિવો લઇ આગળ ચાલે છે, તેવી રીતે ઇશ્વર આપણા જીવન અગ્નિને ભાગ્ય દેવીના હાથમાં સોંપે છે, સેવા માટેજ આપણને જન્મ આપ્યો છે- સેવા અર્થેજ સચેત પ્રાણીઓની સાથે આપણને રાખવામાં આવ્યા છે. જો આપણું જીવન આપણે પવિત્ર અને તેજસ્વી રાખેલું હોય છે તો તે વિશ્વની ભુલભુલામણીમાં ગુચવાતા ઘણાક જીવોને માટે માર્ગ દર્શક થાય છે; પરંતુ જો આપણે તેને સ્વચ્છ ને ચકચકિત રાખવામાં તેમાં આધ્યાત્મિક તેલ પૂરવામાં અને તેની બત્તી સાફ કરવામાં બેદરકાર રહશું તો આપણા જીવનની ચીમની વિકારો રૂપી ધુમાડાથી ઝાંખી પડશે અને તેની જીવનની જ્યોતી પવનના સપાટાથી અસ્થિર બની બુઝાઇ જશે, અને અન્યને માર્ગ દર્શક બનાવાનું જે કાર્ય આપણને સોંપવામાં આવેલું છે.

તેમાં આપણે નિષ્ફળ નિવડીશું, એટલુંજ નહિ પણ આપણે પોતેજ અવળે માર્ગે ચઢી જઇશું; અને સુકાં હાંડકાંના ખીણમાં સત્વ વિનાના નિર્થક કચરાની પેઠે નાશ પામીશું; એક કવિએ સત્ય રીતે ખળાપો કરતાં કહ્યું છે કેઃ—

I deem the man a nobleman.
Yea noblest of his kind,
Who shows by moral excellence
His purity of mind;
Who is alike through good & ill,
A firm, unflinching man;
Who loves the cause of (brotherhood,)
And aids it all he can.
I deem the man a nobleman,
Who acts a noble part,
Who shows alike by word and deed,
He hath a true man's heart.
Who lives not for himself alone,
Nor joins the selfish few;
But the prizes more than all things else
The good that he can do.

યાને—ઓ માનવ ! ઇશ્વરે તને મનુષ્યનો અવતાર આપ્યો તે શાને માટે ? ફક્ત તે મહાન પિતાને ભજવા અને પીછાંણવાજ ? ત્યારે તું તો એ બદલે આ ક્ષણભંગુર જગતની નાસવંત વસ્તુઓ પ્રતિ કાં ધસડાઇ ગયો ? આ ફાની અવનિની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા તેં રંજ તો ઉઠાવી, પરંતુ તેમાં તું ક્યાં છે ફતેહ પામ્યો ? ખરી રીતે જોતાં એ બધાં

વર્ષ તેં વિના ફોગટના ગુમાવ્યા છે. પ્રભુએ મનુષ્યને બુદ્ધિ અને મનશકિત આપેલી છે. આ બે ભેગી શકિતઓથી આપણા પેદા કરનારને આપણે પીછાંણવાનું છે. ત્યારે તું તો એથી વિરૂધ્ધ રીતે આ જગત્‌ની માયા પર મોહી પડી કેવળ તારી ખાકી ઇંદ્રિઓને આનંદ મળે એવા હેતુથી તેનેજ પુજે છે અને પોષે છે. પરંતુ તેના પરીમાણ તેં દુઃખ સિવાય કશું અનુભવ્યું છે; ખરો માણસ હું તેનેજ માનું છુ કે, જે નિત્ય સદાચરણથી સ્વચ્છ, મનની મોહતાઇ દેખાડે અને ભાઇબંધી થી સર્વે સાથ ચાલે.

એક બાહોશ ચોર રાજાના મહેલમાં ચોરી કરવાના ઇરાદાથી પ્રવેશ થયો; અને એકાદ ખુણામાં કોઇ ન જુએ તેમ ભરાઇ બેઠો. રાજાને સંતાન નહોતાં અને તેવીજ સ્થિતિમાં તે હવે વૃદ્ધ પણ થવા આવ્યો. પોતાનું મૃત્યુ પછી તેનું બહોલું રાજ્ય કોણ લેશે તેની ચિંતા રાજાને થવા લાગી. આથી તેણે વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે કોઇએકને પુત્ર તરીકે દત્તક લઇ લેવો. અને તે રાત્રીએ બિછાણાં પર જતાં રાજાએ, રાણીને કહ્યું કે આજે મેં દઢ નિર્શ્ચય કીધો છેકે, આવતી કાલે પ્રભાતમાં ઝઝકળુ થતાંજ જે કોઇ માણસ આપણા મહેલમાં પ્રવેશ થાય તેને આપણા પુત્ર બનાવી લેવો. આ વિચાર સાથે રાણી બી મળતી થઇ. રાજા--રાણીનો આ વિચાર પેલો ચોર, જે ત્યાંજ છુપાઇ રહ્યો હતો તેણે સમજ્યો. તેનાં મનમાં આવ્યું કે ચોરી કરી ગુજરાંન કરવા કરતાં રાજા બની માન મેળવવું એ વધારે સારૂં છે; અને તેથી ચોરીનો વિચાર માંડીવાળી પ્રભાત થતાં સુધી ત્યાંજ પડયા રહેવાનો વિચાર કીધો. બીજે દીવસે પ્રભાત થતાંજ મહેલના બારણાં ઉઘાડયાં અને રાજા રાણી પુત્રની રાહ જોવા લાગ્યાં. પરંતુ તેટલાંજ ચોર મામા બહાર નિકળી જઇ જાણે રસ્તા પરથીજ આવતો હોય તેમ

તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યો. અને રાજાએ તેને બોલાવ્યો. પોતાની
આશા ફળીભુત થયલી જોઇ રાજા રાણીના ઉગર ખુશાલ
થયાં, અને તેને આદરથી વધાવી લીધો. બન્નેએ તેને એક
પુત્રનીજ મહોબતથી ચુંબન કીધું. અને પોતાના એક પુત્ર
દાખલજ તેને બોલવા લાગ્યાં. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં શોભિત
વસ્ત્રો તેને સજવામાં આવ્યા, અને ઘરેણાં ગાંઠાંનો ખુબ ઠઠેરો
કરી એક ઉંચા આશાન પર બેસાડી રાજા રાણી ઉમરાવોને
ખબર કરવાં ગયાં. તેઓના જવાપછી પુત્રના સ્વરૂપમાં બીરા-
જેલા ચોરને લાગ્યું કે: અહો ! હું આટલો બધો પાપી છું,
છતાંએ જયારે આટલું બધું માન મને ખુદ રાજા તરફથી
મળે છે અને મ્હને પુંજે છે તો જો હું ખરેખરજ પવિત્રને
સદગુણી હોત તો મને આખી જગત પુંજે એમાં કંઇ નવાઇ
છે ?" આ એક સત્યરૂપ વિચારથી ચોરને પોતાના ખરાં જીવ-
નનું ભાન થયું. અને પોતે ગુમાવેલાં ઘણાં વર્ષો માટે તે
પસતાવા લાગ્યો. તેણે તુરતજ પાદશાહી ડ્રેસ કાઢી નાંખ્યો અને
કેવળ લંગોટી ઉપરજ પાછલા પગે મહેલની બહાર છાંની
રીતે નાસી જઇ એકાદ જંગલમાં ગયો. એટલામાં રાજારાણી
પોતાના ઉમરાવો સાથે ત્યાંય આવ્યાં. પરંતુ તેમનું હસવું
દલગીરીમાં ફેરવાઇ ગયું. કારણ કે પુત્ર ત્યાં નહોતો. અને કપડાં
ત્યાંજ વારવીખેર પડેલાં હતાં. આથી તેઓના જીવ બાકુળ
વ્યાકુળ થવા લાગ્યાં. અનેક પ્રયોગો રાજાએ તેની ભાળ કઢાવી
અને અંતે ચારેક માસ પછી તેને એક શાંત જંગલમાં સમા-
ધિમાં જોયો. રાજા ઘેલછો થઇ તેની આગળ દોડી ગયો
અને તેને ચુંબન કરી આમ સંતના વસ્ત્રોમાં જોઇ વિસ્મય
પામી તેનું કારણ પુછ્યું. પુત્રે તેમની માફી માંગતાં કહ્યું કે
પિતાજી ! મને ક્ષમા કરો. હું આપના પુત્ર તેમ રાજ્ય ચલા-
વાનેથી લાયક નથી. હું તો એક પાપી છું. અને મારાં પાપનાં

પરતાવા માટે મને અહીંજ રહેવા દ્યો. આ ઉપરથી રાજા નિરાશ થઇ ચાલ્યો ગયો. પરંતુ એ પછી ચોર ઘણોજ સુધરી ગયો. અને એજ રાજાના રાજ્યમાં એક મહાત્મા દાખલ પંકાઇ ગયો. આ બધુ શાથી થયુ એ તમો જાણો છો? કારણ એજ કે ચોરે પાછળથી પોતાના હૃદયમાં ઉચ્ચ વિચારોને સ્થાન આપ્યુ હતું. અને આ રીતે પ્રત્યેક બીજા માણસોબી પોતાનું ગમે એવું પાપી જીવનબી મહાત્મા પેઠે બનાવી શકે તેમ છે.

પ્રખ્યાત લેખક જેમ્સ ઍલન આવી રીતની અપોઇથી ગુજારવામાં આવતી જીંદગી માટે પોતાની "The Life Triumphant" કેતાબમાં નીચે મુજબ જણાવે છે કે:—

"And what is permanent in life! what is essential? Virtue alone is permanent; character is essential. So simple is life when it is free from all superfluities and rightly understood and lived, that it can be reduced to a few unmistakably easy to be understood though hard to pratise principles; and all great minds have simplified life. Buddha reduced it go eight virtues in the pratice of which he declared that men would acsquire perfect, enlightenment, and these eight virtues he reduce to one which he called Compassion. Confucius taught that the perfection of knowledge was contained in five virtues and these he experssed in one which he call Reciprocity, or Sympathy; Jejus reduced the whole of

life to the principle of love. Compassion, sympathy and love, these three are identical. How simple they are too ! Yet I can not find a man who fully understands the depths and heights of these virtues, for who so fully undeastood them in practice, he would be complete perfect divine. There will be nothing lacking in him, of know ledge and virtue and wisd'om.

Wise men govern their lives by a few simple rules A life governed by the central principle of love will be found to be divinely consistent, in all its details. Every thought, word, and act will fall in to its proper place and there will be no conflict and confusion."

આપણા જીવનમાં સર્વે પ્રકારના ક્લેશ, કંકાશ, શંકાઓ, વ્યધિઓ, દુઃખ, ભય. ચિંતા અને હાડમારીઓ સરજાવેલી છે. જેનું મુખ્ય કારણ એ કે આપણે ઇશ્વરી જીવન ગાળતાં નથી. ધારો કે તમો ગરિબ હો, તો અલગતાં તમારે, તમારાં પેટની પુજા સાંરૂ આખો દિવસ રળવું પડે. અને જો એજ પ્રમાણે આપણે આખી જીદંગીનું તેલ પુરૂ કરી દઇએ તો પછી આપણું કર્તવ્ય કોણ બજાવશે ? એવા એવા ગરીબ અવતારો તો ઘણાંએ આવશે તો શું એ દરેક વેળા આમ ચલાવ્યા કરશો ? શાળામાં એક વિદયાર્થી કામના બહાણાં તળે લેશન કર્યા વગર એક દહાડો આવે પંદર દહાડા આવે, પણ; બધા દિવસ કંઇ એમ ચલાવાય ? એટલે મેહીપાક શિક્ષકના હાથનો

પડયા વિના ન હોનો રહેય એજ રીતે તમને ફરજ નહિ બજાવાની શિક્ષા અવશ્ય થશે. યાદ રાખજો કે જ્યાંસુધી હાલની પેઠે જો આપનું જીવન ચાલુ રાખીશું તો પછી તમને દુઃખો અવશ્ય નડશે. માટે આપણે, આપની સ્થિતિનો વિચાર નહિ કરતાં જેમ બને તેમ અને ગમે તેવા આડકત્રા સંજોગો છતાંએ પ્રગટી કારણમાં આગળ વધવું જોઇએ. જીવન કાંટારૂપ ન થાય એ માટેનો આ એકજ માર્ગ છે; એમ જયારે ગુપ્ત નાદ એક દિવસે તમારા કાંનમાંથી નિકળશે ત્યારેજ તમને તમારા સાચ્ચાં જીવનનું ભાન થશે, અને શા માટે તમોએ જગતમાં જન્મ લીધો છે. તેનું આપ મેળે જ્ઞાન થશે. અને તે પછીજ રૂડા વિચારો આપણા જીગરમાં પોતાનું સ્થાંન કરશે. આપણું જીવન કાંઇ આપણા એકલા માટે નથી. બીજાંની સેવામાં પોતાના જીવનનો ભોગ આપવામાંજ આપણને ખરાં જીવનનો ભાસ થાય છે. બાકી જે મનુષ્ય સ્વાર્થી જીવન ગાળે છે તે નિરસ જીવન ગાળે છે. તેઓને આ વિશાળ જગત અને તેમાં અગણિત વસ્તા માણસોના જીવનનો કશો ખ્યાલજ હોતો નથી. જે મનુષ્ય બીજાંની સેવામાં પોતાને ભુલી જાય છે; તેજ સાચું જીવન ગાળે છે. જુઓ, એક કવિ કેવા મધુર શબ્દોમાં એ બાબદ આપણને સમજાવે છે? આ રહયાં તે મધુર વચન—

"વ્હો પાણી ઢલ ગયા તું દેખ ઝરા પાહોડસે,—
અય મસ્તે નાઝ! તેરીબી એ જવાની કબતક?
ફુલ મરઝાયગા આખેરબી ખુશબો છોડકર;—
માલી! કરતા રહેગા તું—પાસબાની કબતક?
દમમે દમ ઉડ જાયગા "મહોબત"સે મીલ ઝરા,—
મહોત દર પેશ હય હાય! ઝીદંગાંની કબતક?

અર્થ—"ઓ અફસોસ! આ તકલીફી નાસવંત જવાની પર મુસ્તાદ રહી કામ કરનારાઓ! જરા જુઓ. પેલા ઉંચા

પહાડો ઉપરથી કેવું પાણી ઝટ વારમાં ઢલી જાય છે. ભાઈ એજ મિસાલ તમારી ઉછળતી જવાંનીનું જોર—દોર જોતજોતામાં ઢળી જશે. માટે આવા જુવાંનીના એંમામમાં—કે જે આ જગતમાં કદિ પાછો ફરશે નહિ તમારી ગફલત ભરી મસ્તાની ને તુંડાઈ છોડી કાંઈક ભલાં કાર્યો કરી લ્યો. કોઈ દુઃખીઆંની સેવા કરી પુન્ય હાંસલ કરો ! કેમકે તમારે માટે બુઢાપો-વૃદ્ધાવસ્થા નજીક છે.

"આ તમારી જીંદગીનું ખીલતું-ખીલેલું ફુલ. આખેર તો કરમાઈ જશે. અને કેવળ તમારી નેકી કે બદીનો ખુસબો ઔર બદબો પાછળ રહી જશે. તો જીંદગીના ઝાડને તકોબરીના પાણીથી ઉછેરનાર માળીઓ ક્યાંસુધી એ છોડવાની એવા ગંધીલા પાણીથી પાસબાંની કરતા રહેશો ? માટે સ્વાર્થ છોડો પરમાર્થ કરો; કે જીવ જતો રહે. પરંતુ તમારા શુભ કાર્યોની કીર્તીની ખુશબો આ જગતમાં રહી જાય.

"આખેર નસીઅતના બે બોલ ! કોઈ પળમાં આ તારો ચંદરોઝા મહેમાન થઈ રહેલો દમ, તને છોડી ઉડી જશે. અરે ? તારા સોનેરી શરીરના પીંજરામાંથી તેનો સ્વામી શુડો પોપટ રવાના થઈ જશે. ને પાંજરૂ કેવળ ખાલી પડશે. માટે દુનીઆંનાં નાનાં મોટાં સાથે જે પળ જાય છે, તેમાં "મહોબતથી મેળાપ રાખી લે. દીલ સાફ રાખી પ્યારને દયાથી વર્તી લે. કેમકે મોત નજીકજ છે."

રૂબસે ડરના એ જુદી જહાંમે જો હો તર નાં;
નેકી હરદમ જગમે કરનાં એ જુદી જહાંમે જોહોતરના.
દેનાં નહિ તુ રંજ કીસીકો મતલબસે તુ ડરનાં;
રખ દિલકો પાક કરકે યાદ કર દાતારકી.
આજ હયે ઔર કલ નહિ એ જીંદગી હરબારકી;
ઘડી ઘડી સુખ પાવે નહિ નર કામ સફળ સબ કરનાં.

ભલા કર લે ફાંની જગમેં દુનીઆં હુએ દો દિનકી;
રખ ભરૂસા મત તું જગમેં ખબર નહિ એક પલકી.
નેકી હરદમ જગમેં કરનાં એ જુદી જહાંગે જો હોતરનાં;

પ્રકરણ બારમું

મન શક્તિ અને તેની ખીલવણી *

Our Wills are ours, we Know,
not how;
Our Wills are ours, to make
them Thine.

Tennyson.

કોઇ પણ અતિ ઉપયોગી કે ખેંચાણ કારક કૃતીનું મુળ મનજ છે; પછી તે એક સુંદર કાવ્ય હોય, મનોહર ચિત્ર હોય, લાભદાઇ ધંધો હોય, કે અટલક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરાવે તેવી નવિન શોધ હોય. મનનો પુરેપુરો વિકાસ કરો અને તમો જરૂર સારા સારા સુંદર લાભો મેળવી શકશો. મનને ઉંચ બનાવી તેની કર્તૃત્વ શક્તિ વધારવી એ સ્વાર્થ કૃતી નથી. તેમ કરવું એ તો તમારા પોતા પ્રત્યે અને આખા રાષ્ટ્ર પ્રત્યે તમારી ફરજ છે. પરિપૂર્ણ રીતે કેળવેલું તથા વિકસાવેલું મનજ માત્ર સમસ્ત જગતને ઉત્તમ રીતે ઉપકારક નિવડે છે; એ વાત બહુ થોડા માણસોજ સમજી શકે છે. દ્રવ્ય પણ તેની હરીફાઇ કરી શકતું નથી. મનની શક્તિ વિના દ્રવ્ય પણ તદન નિરૂપયોગી બને

---

* મી૦ એમ૦ એમ૦ પોટા B. A. એ બાળબોધમાં લખેલા એક લેખમાંથી થોડાક સુધારા સાથે.

છે. પ્રત્યેક દેશ, પ્રત્યેક ધંધો, પ્રત્યેક વેપાર હંમેશા આવાં સુંદર તથા ઉત્તમ પ્રકારના મનને આવકાર આપવા એટલે તેનો ઉપયોગ કરવા તઇયાર હોય છે. ઉંચ સમાજમાં પ્રવેશ કરાવનારૂં તે મુખ્ય દ્વાર છે. તેને કોઇ પણ વસ્તુ અસાધ્ય નથી.

પરંતુ આ રીતે મનને કેમ કેળવાય ? તમારે અવલોકન કરતાં શીખવું જોઇએ. પરંતુ અવલોકન શી રીતે કરાય? એ માટે ઇંદ્રિઓને યોગ્ય રીતે કેમ કેળવવી ?; અને ખાસ કરીને આંખ તથા કાનનો ઉપયોગ કેમ કરવો, કર્તૃત્વ શકિત તથા આત્મવિશ્વાસ કેવી રીતે ખીલવવા, વિચાર શકિતનું તત્વ કેવી રીતે સમજવું, તથા ઉપયોગમાં લેવું એ તમારે સમજતા શીખવું જોઇએ. વળી પૃથક્કરણ તથા સંયોજન કેમ કરવું, કોઇ પણ કઠીણ વિષયને સાદામાં સાદું રૂપ કેમ આપવું, નવા વિચારો ખીલવી જુના વિચારો શી રીતે એકઠા કરી તેનું યોગ્ય સંમિશ્રણ કરવું, મનની એકાગ્રતા તથા ઇચ્છાબળની દૃઢતા કેવી રીતે કરવી; પરપ્રેરણા તથા આત્મ પ્રેરણાથી સુચવાએલાં કૃત્યો કેવી રીતે અમલમાં મેળવાં અને તમારી પરિસ્થિતિને અનુકુળ યોજના માટે કોઇ પણ વિષયનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબદને બારીકાઇથી સમજવી જોઇએ.

જીંદગીમાં ઉત્તમ પરિણામો પ્રાપ્ત કરવા માટે બે સરતો પાળવાની જરૂર છે; અને તેનો સમાવેશ 'આત્મવિશ્વાસ' અને 'ઉદ્યમ' એ બે શબ્દોમાંજ થઇ જાય છે. વિજય પ્રાપ્ત દુર હઠાવવા માટે સંશય તથા પોતાના અણવિશ્વાસ સમાન બીજી કોઇ ખરાબ વસ્તુઓ નથી. ગમે તેવી સીદ્ધી તથા મુશકેલી ભરી સીડી ઉપર ચઢવાનું કાર્ય આત્મવિશ્વાસથી સરળ બની જાય છે. પરંતુ તેમ કરવામાં તમને તમારી શકિત વિષે જરા પણ શંકા આવશે કે તુરત તમને તે સીડી ચઢતાં ચક્કરો આવવા માંડશે અને કદાચ તમે છેક નીચે પણ ગબડી પડો. ખરા દુનીઆમાં

પ્રયત્નનો વડેજ આગળ વધી શકાય છે કોઇ પણ મહત્વના કાર્યમાં વિજય મેળવવા માટે આત્મ વિશ્વાસ કરતાં પણ વિશેષ જરૂરની એક બીજી વસ્તુ તે "મહેનત" છે મહેનતનો અર્થ આ સ્થળે " પ્રયત્ન એમ કરવો આગળ વધવા માટે સતત પ્રયત્નરૂપી કીંમત જરૂર આપવી પડશે. પ્રત્યેક વિજયવંત કાર્યની શરૂઆતમાં પ્રથમ તો વિચારજ હોય છે. પ્રત્યક્ષ વિજયવંત કાર્ય શરૂઆતમાં પરોક્ષ વિચાર રૂપે ઉદ્ભવે છે. માટે સત્ય વિચારને આપણે યોગ્ય કર્મ કરી શકીએ માટેજ મનની નિપૂણતા તથા ઉત્તમતાના પાયારૂપ ગણાય છે.

તમને ફુરસદની વેળા વધારે છે કે ઓછી એ તો તમે બરાબર પોતેજ જાણો છો. જો ફુરસદની વેળા ઓછી હોય તો દર્શાવેલા સમય પત્રક પ્રમાણે કામ કરવાની વિશેષ આવશ્યકતા છે, જ્યારે કંઇપણ ખાસ કામ ન હોય ત્યારે તેવી ફુરસદની વેળાનો શી રીતે યોગ્ય ઉપયોગ કરવો એ વાત જેઓ જાણતાં હોય છે, તેઓમાં ઘણો જબરો ફેરફાર થઇ જાય છે. એવાં ઘણાં માણસો આપણે જોયાં છે તથા સાંભળ્યાં છે. કામ છતે ફુરસદ મેળવવા તમારે શું કરવું જોઇએ? તમાનમાં ઉત્સાહ જોઇએ. પરંતુ આપણામાં ઉત્સાહ રેડે તથા કામ કરવા પ્રેરે તેવી શક્તિ છે કે કેમ તે આપણે ચોક્કસપણે કેવી રીતે કહી શકીએ? ફક્ત શાંત ચિત્તે આત્મ પૃથક્કરણ કરવાથી તેમ વળી તમને બાળપણાથી અમુક પ્રકારની વિચાર શ્રેણી પ્રત્યે અથવા અમુક પ્રકારના કામ માટે ખાસ વળાણ હતું કે કેમ અને હાલ તમો જે કામ હાલ કરો છો; તે કામ માટે આગળથી તમારી ઇચ્છા હતી કે કેમ? તમારું ધ્યેય શું છે? બીજાં લોકો જગતમાં આવી જે કાંઇ કરી જાય છે તેનાથી વિશેષ તમો કરી જશો કે કેમ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર શી રીતે મેળવાય? આ પ્રશ્નોનાં ઉત્તર અનેક રીતે આપી શકાય. પરંતુ અમુકજ વિષય તરફ તમારા વિચારોનું

વખાણ હંમેશ માટે છે અને તેમાંજ તમને વિશેષ રસ પડે છે એમ જો તમે ચૌકસ પણે કહી શકો તો તેજ દિશામાં તમારી શક્તિ વિશેષજ ખીલી નીકળે.

માનસિક નિપૂણતાનું એક બીજુ મુળતત્વ આપણા મગજની શક્તિઓ છે. વેપારની અદ્દભુત ખીલવણી કરવાની શક્તિ, ગણિતના મોટા મોટા ગુંચવણ ભરેલા દાખલાઓ ગણવાની શક્તિ, અથવા તો ગુરૂત્વકર્ષણ જેવા મહાન નિયમની શોધક વિગેરે સર્વ શક્તિનું ઉગમસ્થાંન–મુળસ્થાંન વિચારજ છે છે. સર્વે મહાન કાર્યો વિચારમાંથીજ ઉદ્દવે છે. એટલે કે વિચાર એ કર્યોનો પિતા છે. પરંતુ દરેક વિચારને વિજયવંત રીતે પરિણામવામાં બે વસ્તુઓની અપેક્ષા છે. એક તો કાર્ય કરવા માટે અંદરનું પ્રેરટ બળ, બીજી સતત્ મહેનત આપણે એવાં ઘણાં માણસો જોઇએ છીએ કે તેઓની મગજ શક્તિની બરોબરી કરી શકે તેવા બીજાં માણસો મળી શકતાં નથી. પરંતુ તેઓમાં અમુક ખાસ કાર્ય કરવા માટે ઉત્સાહનો અભાવ હોય છે, એટલે કે તેઓ જન્મથીજ આળસુ હોય છે. એચ્છિત વિજય પ્રાપ્ત કરવા સારૂ તમારી સર્વ શક્તિઓને એકત્રિત કરી તેઓને એક મેળમાં લાવવાની જરૂરીયાત છે.

બીજાં તત્વને આપણે 'ઉદ્યમ' એવું નામ આપી આગળ ઉપર વાંચી ગયાં છીએ. ઉત્સાહથી પ્રેરાઇને જે વિચારો તમારા મનમાં બંધાયા હોય તે વિચારોને અમલમાં મુકવાનો પ્રયત્ન કરવો તેનું નામ જ "ઉદ્યમ" અનુભવવુ અને વિચારવુ એ કોઇપણ કૃતીનો બે તૃતિયાંશ ભાગ છે. અને પછી તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા કરવી તે બાકીનો ભાગ છે. ઇચ્છાનુ સંપુર્ણ સ્વરૂપ એટલે તે પુર્ણ થએલી કૃતી હવે આ ત્રણે વસ્તુને એક સાથે મુકીને જોઇએ તો તેઓ તેનાં મુળ સ્વરૂ-

પમાં આપણને બહુ સાદી દેખાય છે. સાધારણ રીતે કહીએ તો માનસિક શક્તિના ત્રણ વિભાગો પાડી શકાય:—

૧—આગળ વધારનારી શક્તિ,

૨—સતત્ મહેનત અને ખંત (તથા)

૩—એનજીન તરીકે બુધ્ધિ.

ઘણી વેળા બહુ હુશ્યાર માણસો જગત્‌માં પાછા પડતા આપણે જોઇએ છીએ. તેનું કારણ આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે. તેઓની બુદ્ધિ અપુર્વ હોય છે. પરંતુ આગળ વધારનારી શક્તિ, ખંત તથા સતત્ મહેનતનો તેઓમાં અભાવ હોય છે. ત્યારે બીજાં માણસોમાં બુધ્ધિની અપુર્વતા અથવા તો શક્તિ હોય છે ખરી; મગર આગળ વધારનારૂં પ્રેરક બળ (પેટ્રોલ) અને વિજયપ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હંમેશ જોવામાં આવે છે. તેથી તેઓ પોતાનાથી વિશેષ શક્તિવાળા તથા હુશીયાર પુરૂષોથી આગળ નીકળી જાય છે.

ઉત્તમોત્તમ વિજય મેળવવા માટે તમને તમારા આત્માની પુરેપુરી ઓળખ થવાની જરૂર છે. જગત જયારથી રચાયું ત્યારથી તે આજસુધી કોઇ બે પુરૂષો કે કોઇ બે સ્ત્રીઓ એકજ સરખી શક્તિઓ ધરાવનારા થયાંજ નથી એમ કહેવામાં હરકત જેવું કશુંએ નથી. તમો પોતેબી એક અપૂર્વ વ્યક્તિ છો, અને તેમાંજ સમાજમાં તમારી ખરેખરી કિંમત રહેલી છે. જગતના સઘળા વ્યવહારમાં, વિદ્વાન સૃષ્ટિમાં, વિચાર સૃષ્ટિમાં અથવા જગતની અનેક પ્રકારનાં સુખસાધનો વાળી આનંદસૃષ્ટિમાં, હંમેશાં ચારે તરફથી એકજ વસ્તુની માંગણી થયા કરે છે; અને તે કોઇપણ સ્વતંત્ર વિચાર કરનાર અપૂર્વ અરોમર સાંભળી શકતા હો તો તમને જણાશે કે આખું જગત તમને સાદ કરી રહ્યું છે. કદાચ તમારી જાણ બહાર તમારામાં કોઇ એવી શક્તિ અથવા તો કોઇ એવા ગુણો

છુપાઈ રહેલા છે કે તે તમારા સિવાય બીજી કોઇ પણ વ્યક્તિમાં ન હોય; અને જગત્ પોતાના ઉદ્ધાર માટે તમારી એ શક્તિ અને તમારા એ ગુણો વાપરવાનું તમને મોટે અવાજે કહી રહ્યું છે. તમે એકજ જરૂરીયાત પુરી કરી શકો એમ છો અને જગત્ તમને તેનો બદલો જરૂર બહુ મોટી ઉદારતાથી વાળી આપશે, પરંતુ તમો જો તમારી એ ખાસ શક્તિને નિંદ્રાંત અવસ્થામાંજ રહેવા દેશો તો તેનો કંઇ પણ ઉપયોગ થશે નહિ અને તેનો બદલો તો જરા પણ તમને મળશે નહિજ. જગતમાં વસ્તી વધારે પડતી થઇ નથી; અને સૈકાઓ સુધી તેમ થવાનો સંભવ પણ નથી પરંતુ જગતમાં ઉંધણસીઓની સંખ્યા બહુ મોટી છે. અને તેઓ માટે પૂરતી જગ્યા જગત આપી શકે તેમ નથી માટે તમો જાગ્રુત થાઓ અને તમારી જે ઉચ્ચસ્થતિ તમને હાંક મારી બોલાવી રહી છે, તે પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય બનો એ પ્રમાણે પુરતી તૈયારી કરવા પછી તમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકશોજ એવી અચળ શ્રધ્ધા સાથે બહાર પડો પરંતુ તેમ કરવા આગમચથી આટલું તો યાદજ રાખજો કે—:

(૧) ધીરજ પૂર્વક કામ કરજો.

(૨) તમારી ઇચ્છા શક્તિનો ઉપયોગ હમણાંથીજ કરવા માંડો.

(૩) તમારાં વ્યક્તિત્વ ઉપર પૂરેપુરો ભાર આપો અને જગતમાં તમારૂં અમુક ધ્યેય છે અને ખાસ ઉદેશ છે, તથા તે પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એ વાત તમે તમારાં મનને બરાબર સમજાવો.

(૪) " મારૂં ભવિષ્ય ઘણું ઉજળું છે " એ વાક્ય તમારાં માનસિક ચક્ષુ પાસે હંમેશાં ધરી રાખો આ સુત્રની સત્યતા

તો ઘણાં લોકો સ્વીકારે છે. પરંતુ તમો તો તે વાત બરાબર સમજી લ્યો એવી મારી અંતરની આગ્રહ પુર્વક વિનંતી છે.

પ્રકરણ તેરમું.

જેવું મન તેવું માણસ.

Happiness is the natural and the normal; it is one of the concomitants of righteousness ighꞏt cous ness in its and lysis is living right relations with the laws of our own being. If we are making even jousness descent effort to know and to observe these laws happiness in the main will be our portion.

James Allen.

એક કોઇક માણસે, સામાં માણસને નીચલા સવાલ પુછ્યા—

(૧) આપણો ખરો શત્રુ કોણ છે ?

(૨) આપણો સાચ્ચો મિત્ર કોણ હોઇ શકે ?

(૩) મીઠામાં મીઠી ચીજ તમો કોણને કહોછો ?

(૪) કડવામાં કડવું શું હોઇ શકે ?

(૫) સૌથી વાહલી ચીજ જગતમાં કંઇ ?

(૬) પ્યારના પરિમાણો શી હોઇ શકે ?

(૭) અવનિમાં ખાલી શુ છે; અને ભરેલું શુ છે ?

(૮) જગતમાં અમ્મર શું છે ?

(૯) દુનીઆમાં સસ્તી વસ્તુ કંઇ છે વારૂં ?

(૧૦) ભલુ અને ભલાઇ કરવી એને આપ શું કહો છો ?

દુનીઆમાં આપણો ખરો શત્રુ કોણ છે? એનો જવાબ આપ વાંચકો શી રીતે આપશો? તમારી નિંદા કરનાર, તમને શીખાંમણ આપનાર, અને તમારૂ ભલું થએલું જોઇ બળનાર માણસ કંઇ તમારો શતરૂ નથી. ખરો શતરૂ તેજ છે કે જે તમારાં સુખ દુઃખમાં અગત્યનો ભાગ ભજવતો તમારો સારો-બુરો સ્વભાવ છે. તમારાંમાંજ તે પ્રવેશ થઇ એક દિવસે એ તમારોજ નાશ કરી નાંખશે. એક સાંપને અને એક બુરા સ્વભાવને ઉછેરવું એ સરખી ચીજ છે. તમારામાં જે બુરીખાસયતો છે એ પણ શું તમારા શતરૂ ન ગણાય? ખરાબ ટેવોએ આજે કોણને નથી ખુહાર કર્યા? વળી તમારૂ મન જો તમારી વિરૂદ્ધ વર્તન રાખે, તો એ પણ દુશમનજ ગણાય. તેમ ગુસ્સાનો દેવ, આંખોની અંતશ, ઝેરી ઝબાન, બુરી ચશ્મ, લોભ ને લાલચ, પાપી હઇડુ, કુકૃત્યો આ બધાજ મનુષ્યના કટા શત્રુ છે આપણા દિલમાં આ રીતનાં અસંખ્ય શત્રુઓ જડ ઘાલી પોતાનું સ્થાન કરી બેઠા છે; તેને કાઢી મેળવાનું છોડી દઇ મનુષ્યો બહાર પોતાની આસપાસ પોતાના શતરૂઓને શોધે છે. જીવતાં શત્રુઓને પકડવા કરતાં તમારા શરીરમાં રહેલા ગુપ્ત દુશમનોને તમારે પકડવા જોઇએ. શી રીતે? તમારે શાંતીથી શરીર રૂપી ગુપ્ત ઓરડામાં પ્રવેશ થવું જોઇએ, અને પછીથી એ ચોરોની પુંઠ પકડી અકેક પછી એક આમ બધાંનો નાશ કરી દેવો જોઇએ. જરાએ ન ઉશકે શાઇ જતાં એક ચિંતેજ પાછળથી તેની મુંડી છુંદવી જોઇએ. મનુષ્યોના આ બળવાન શતરૂઓ શરીરમાં વાસો કરી રહયા છે, છતાં મનુષ્યો તેને પીછાંનતાં નથી એ શું નવાઇ નહિ ગણાય? તમો તમારા શરીરમાંથી ગરૂરી રૂપી બળવાન દુશમન કાઢી નાંખો; અને નહિતર એ જીવલેણ શતરૂનાજ તમે આખેર ભોગ થશો. ત્યારેજ તમો દુનીઆને સારી રીતે

પીછાણી શકશો અને જોઇ શકશો કે સંસારમાં સાર વસ્તુ કઇંજ નથી.

"નિરખ્યું જગમેં કરી લક્ષ, ભાખ્યુ વિક્રાળ કરે એ ભક્ષ,
દેખાવે એ રૂપે અનુપમ, પણ સેવનમાં છે અગ્ની સમ.
જુઠા છે પ્યાર સહોદરના, ખારાં જેમ નિર સાગરના;
જુઠી માયા, ખોટી કાયા, ખેલ ખલક જેમ વાંદળી છાયા.
કામ, ક્રોધ, લોભ ભષ્મ કરૂં, એ ભસ્મની અંગે વિભુત ધરૂં,
અલખનો ભેખ લગાવીને, શ્રેય નિજ શોધતો હું ફરૂં."

આપણો બીજો પ્રશ્ન આ છે કે, દુનીઆમાં સાચ્ચો મિત્ર કોણ? આજે મિત્રો થનાર ઘણાંએ મળે છે. જરા સાથે ફર્યા હર્યા, કલબમાં મદિરાનો ઉપયોગ કરાવ્યો, ફરવા હરવા મુફ્ત ટીકીટ કરાવી, ઘરમાં ભોજન સારૂં લઇ ગયા, જુગારમાં પૈસાબી આપ્યા, તો તે માણસ આપણો મિત્ર સાધારણ રીતે ગણાય છે. પણ આ મિત્રો શું તમારા સાચ્ચા મિત્રો છે? અંતકાળ અને મૃત્ય પછીની જીંદગીમાં પણ એ આવી શકે અને મદદ કરી શકે? કદિબી નહિજ. ત્યારે ખરા મિત્રો કોણ ગણવા જોઇએ? અરે! તમો તેને નથીજ પિછાણતાં? તમારા જેટલાં સારાં કામો, અને સારા ગુણો છે એ તમારા ખરા મિત્ર અને રાહબરજ ગણાય. આપણો સાચ્ચો મિત્ર તે આપનો પિતા તુલ્ય ઇશ્વર છે. આપણી દરેક આશાઓ, તરસો અને ઉમેદો પાર ઉતારનાર કેવળ આ એકજ સાચ્ચો મિત્ર છે; કે જે આ અને પેલી બન્ને અવનિમાં આપણને એક સરખી રીતે સહયાયરૂપ થઇ પડે છે. ભલે તમારા મિત્રો નહિ હોય તો ચિંતા નહિ. તમારી કીર્તી એજ તમારો સાચ્ચો મિત્ર છે; તમારી અક્કલ અને સત્યતા એજ તમારા જીવે જહાંનના દોસ્તો સમજવા કે જેઓ બન્ને અવનિમાં કામ આવશે. ઘણીકવાર મિત્રો દગલબાજ નિકળે છે. પરંતુ આ

આપણો બીજો સવાલ આ છે કે બીડીમાં બીડું શું છે? શું તમે તહેવાર બીડીઓને બીડું સમજો છો? ના એમ સમજવામાં તમારી ભૂલ છે. બીડી બીજાને કંઈજ નહી પણ જાહેરાત છે કે જેઓ પ્રથમ ધુમાડા કરી પાછળથી આપણી જીંદગીનો ઘાત આણે છે. બીડી જંગ્યાંનથી આજ કોણ નથી ખોવાયું? દુનીઆમાં બીડી જગાને જેટલું ઝેર પ્રવેશ કર્યું છે; તેટલું ભાગ્યેજ ઝેરે ફેલાવ્યું હોય? એક દરજીને મોચી સાથે થોડી મિત્રાચારી હતી. મોચી કરતાં દરજીની કમાણી ખુબ હોઇ મોચી તેનો મિત્ર છતે મનમાં બળ્યા કરતો અને કોઇ રીતે તેના જીવનનો ઘાત લાવવા એ નિત્ય મંડ્યો રહેતો, પણ વળે શાનું? એક દિવસે મોચીએ કહ્યું "ભાઇબા! આ ગામમાં આપણો ધંધો કંઇ બરાબર ચાલતો નથી, માટે ચાલ પેલા પાસેના શહેરમાં જઇએ. ભોળો દરજી, મોચીની

ગત સમજયો નહિ, એટલે જવા તઈયાર થઇ ગયો. એક સવારે તેઓ નિકલ્યા. દરજીએ બેચાર દહાડા જોગુ ભાતુ લઇ લીધું હતું. જયારે મોચાએ એક અઠવાડીઉ ચાલે એટલો ખોરાક બાંધી લીધો હતો. હવે શહેરમાં જવાના બે માર્ગ હતા એક લાંબો બીજો ટુંકો. મોચીએ કહ્યું 'ભાઇ, આ લાંબે રસ્તેથી જઇએ તો કાંઇ અડચણ છે?" દરજીએ કહયું "ના ભાઇ અડચણુ જેવું કશુંએ નથી પરંતુ મારૂં ભાતુ થોડું છે તેથી મને જરા વિચાર થાય છે." મોચીએ કહયું "એ તું બોલે છે શું? તારો ખોરાક ખુંટી જશે તો હું કાંઇ મરી ગયો છુ શું? તેં મારા પર ઘણાં ઉપકાર કીધા છે, તો શું મને તારા જોગું મળશે નહિ એમ?" આથી દરજી પોતાના મનમાંજ એ ભલા મિત્ર માટે વખાંણુ ગાવા લાગ્યો, પરંતુ શહેરમાં જવાને દિવસ બાકી હતા, તેમ દરજીનું ભાતુ પુરૂ થઇ ગયુ. હવે કરવુ કેમ? તેણે અર્ધો દિવસ તો જેમ તેમ કાઢયો પરંતુ પછી તેનાથી ભુખુ ન રહેવાવાથી મોચી પાસે થોડુંક ખુકળચાક ખાવાનું માંગ્યું. મોચી, દરજીનો મિત્ર હતો, છતાં તેનું સારૂ જોવા રાજી ન હોતો. આથી તેણે વિચાર્યું કે દરજી પર વેર લેવાની આ સારી ટક છે. અને તેથી તેણે કહયું "અલ્યા, તને હું રોટી તો આપુ. પરંતુ તારી એક આંખ મ્હને ફોડવા દેય તોજ!" દરજી આ સાંભળી મનમાં ઘણો ખેદ પામ્યો. કાંકે મોચી પ્રતિ તેણે જે ભલાઇ વાપડી હતી તેનો આવો ભૂંડો બદલો મળશે એમ તેણે ધાર્યું ન હોતું. તેણે, મોચીના ઘણાં કાલાવાલા કીધા. પણ એ માને શાંનો? આથી દરજીએ પેટને સાંરૂ એક રોટી લઇ પોતાની એક કીંમતી આંખ ગુમાવી. હવે બીજે દિવસે પણ એજ રીતે દરજી ભુખ્યો થવાથી અરધીજ રોટી માટે મોચીના કાલાવાલા કીધા. મોચીએ કહયું "ભાઇ; મારા કાલાવાલા કરવાની જરૂર નથી. હું તને રોટી

આપવા ના કહેતો નથી અને કહ્યું પણ નથી. મગર સરત એટલીજ કે તારી બીજી આંખની ફોડાવી નાંખે તો તને એક રોટી મળશે" આ સનાનના સમાચાર સમજી દરજી તો રડવાજ પડી ગયો. પોતે વિશેષ કમાંણી સારૂ જતો હતો; અને કમાંણી થાય તેટલાં તો તે અંધ બની જતો હતો એ વીચારે તેનું કાળજુ ચિરાઇ જતું હતું. હવે કરવું કેમ ? અંતે વિચાર કરીને તેણે લાચારી સાથે બીજી પણ આંખ ફોડાવી એક રોટી ખાધી. બંન્ને આંખ્યોએ દરજી અપંગ બન્યો. અને હવે મોચીએ માન્યું કે, તે એકલોજ કમાઇ શકશે. આવા હેતુથી દરજીને મેલી તે ચાલ્યો ગયો અને કોઇએક શ્રીમંતને ત્યાં જોડા સીવવા મોટા પગારે રહી પણ ગયો. ગરીબ બિચારો દરજી ! તેનાં આ શી હાલ થઇ ગયા, એ વિચાર ઉપર બળાપો કરતો હતો તેટલાં કોઇએક સંન્યાસી જેવો ત્યાં ચઢી આવ્યો. દરજીને અંધ જોઇ સંન્યાસીએ પુછ્યું "બેટા, તેં તારી આંખોનું નુર કેવી રીતે ગુમાવ્યુ" દરજી લગભગ રોઇ પડી બોલ્યો "મારા અંધાપાનું કારણ સંતાપજનક છે" આમ કહી પોતાની તમામ વાત તેને વાકેફ કીધો. સંન્યાસી કોઇ ઇશ્વરનો સાચ્ચો ભક્ત હતો. તેણે માયાથી દરજીને કહ્યું "બેટા; તું ગાભરૂ નહોતો બનીશ. હું અત્યારેજ તને દેખતો કરૂં છું" આમ કહી સન્યાસીએ કાંઇ પાણી જેવું તેની આંખ પર મંત્ર ભણી છાંટ્યુ અને દરજી જોતો થઇ ગયો. અને પેલા કોઇ સંન્યાસીનો આભાર માનવા જાય તેટલાં તો કોણ જાણે તે કયાંય ગુમ પણ થઈ ગયો. દરજીને બે દહાડાનો ઉપવાસ હતો એટલે ઝડપથી શહેરમાં ગયો. બન્યું એમ કે, જયાં મોચો રહો હતો ત્યાંજ દરજી પણ રહ્યો. ટુંકજ સમયમાં તે મોચી કરતાં આગળ વધી ગયો. અને બધાંનો માનીતો થઇ પડયો. એટલે મોચાને લાગી પાડ્યો અદેખાઇ. તેણે એક રીવોલ્વર લીધી અને દરજીને જીવથી

મારવા વિચાર કીધો. એક રાત્રે તે રીવોલ્વર ભરી દરજીના ઘરમાં જતો હતો, તેટલાં અચાનક રીવૉલ્વર ફુટી જઇ પોતેજ તેનો ભોગ થઇ ગયો.

એટલા માટે ઓ ભાઇબંધો ! આ દુનીઆંના મિઠાસ પર તમે જરાએ લોભાશો નહિ. પ્રથમ તો તમને મિઠાસ કડવું ન લાગશે, પરંતુ; જયારે એજ મીઠાસનો તમને અનુભવ થશે ત્યારે તેની અરાસે પણ જવા તમો માંગશો નહિ. અને એટલા મારે જેઓની સંગતથી તમો અમીરી ખાસીયતના થાઓ, જે તમારાંમાં માલમ પડતી એબને મારે તમોને શરમાવીને તે બદીથી તમને છોડવે, જે જયારે નીતીની જમીન ઉપર તમારા પગો મુકતાં તે પગો ઠરતા નથી, ત્યારે તમારો નીતીનો પાયો મજબુત બનાવી તમો તે ઉપર ઓસ્તવાર રીતે ઉભા રહો એવા તમુને ઠરેલ બનાવે, જે તમોને નીરૂપી વાતાવર્ણનો વધારે સ્વચ્છ દમ લેવાને ઉંચકી ધરે છે. વળી તમો નીતી તરફ વધારે માનથી જોતા શીખો એવી બુલંદ ખાસ્યતવાળા તમોને બનાવી દે, અને જે ફરજનું કરજ અદા કરવામાં કેવો બુલંદ મરતબો છે તે બાબે તમારી આંખો ખોલે; આવાજ એક માણસની દોસ્તી તમારે કરવી જોઇએ. એક સાચ્ચા મિત્રનું ખરૂ સ્વરૂપ બતાવતાં કવિ ટેનીશન લખે છે કે:—

On thee the loyal hearted hang;
The proud were half disarmed of pride,
Norcared the serpent at thy side;
To flicker with his double tongue.
The stern were milb when thou wert by.
The flippant put himself to school;
And heard thee, and the brazen fool.
Was softend and he knew not why.

જયારે પ્રભુના ક્રોધનો કે આગલાં કર્મનો કોઇ ભોગ થઇ પડે છે, ત્યારે પૃથ્વીનાં સર્વ લોકો પોતાના પગ તેના માથાં ઉપર મુકવા મંડી જાય છે. પરંતુ જયારે તેનું પ્રારબ્ધ તેના હાઠ પકડે છે અને નસીએ જોખી તેની પારી કરવા માંડી કે તુરત તેજ લોકો તેની સ્તુતિ કરવાને તેની હજુરમાં ખીદમતગાર હોય તેમ હાથ જોડીને ઉભાં રહે છે. માટે ગરીબ માણસે પોતાના મનને મગ્ન અને દિલને અમન ચમન કરતુ રાખવું જોઇએ; અને તેમ કરવાના કારણો છે. તે સુકકો ટુકડો ખાય છે. પણ તે સલાહ સંપજ અને શાંત પણે, કાંકે તેનાં ખાણાં ઉપર કોઇ ખુશામતી ખોળીઆં અથવા ટુકડાખોર તપલીઆં મ્હોં પર મીઠુ અને પીઠ પર કડવું 'પીરસવાને બીલકુલ હોતાં નથી. જે રોટીનું એક શ્રીમંત કે ખુશામત્યો નીયામત ગણે છે તે શું તેને થોડી મીઠી લાગે છે? જે પાણી તે પીએ છે તે શું નિર્ધનની તરસ મીટાડવાને થોડી લહેઝત આપે છે.? ના ના–તેમ કોણ કહે છે? ખુશામત્યા મોજીલાઓ કરતાં પેલા ગરીબ બાપડાને ઠંડા પાણીનો સાદો ગોટ વધારે મધુર અને અમૃત સરીખો લાગે છે. અને ત્યાંજ કદાચ સ્વર્ગનું વિમાન તેઓ માટે ઉભેલું કાં નહિ હોય? અને એટલા માટે અમીરી અને પુરાણી ઓલાદથી જન્મવા કરતાં નેક અને પરહેજગાર માબાપને પેટે જન્મ લેવો એ વધારે પસંદ કરવા જોગ છે. "A man's a man for a' that—"ગમે તે હો, છતાં પણ તે આદમી તો ખરોજ ને!

અચ્છાભી આદમીહી કહતા અએ નઝીર:
ઔર સબમેં જો બુરા હય, સો હય વોહભી આદમી.

હવે ચોથો પશ્ન કડવામાં કડવું શું છે તે ઉપર વિવેચન કર્યે. કડવું એટલે શું? તમે કદાચ કોઇ એસીડને ઝેર માનતાં હશો. પરંતુ ખરૂં વિષ–ઝેર શું છે તે તમો જાણો

છો? સાૈથી પહેલ્લાં તો માંદગી વેળા ઔષધ પીવાનું આપણને કડવું લાગે છે. મહા મહેનતે એક ડોઝ આપણે પીએ છીએ. તે શાંને માટે? એટલા સારૂં કે આપણે જલદી સાંજા થઇએ તો ઠીક વળી બીજુ કડવું સારાં કામ માટેનું છે. હમણા કાંઇ ચોરવું હશે તો ચપળ મન ઝટ તૈયાર થશે, પણ એ બદલ તે ચોરેલી ચીજ તેના મુળ ધણીને આપવા કહોની (!) તો મન બે પરવા થઇ બેસશે. હંમેશાં સારાં કામ કરવા માટે આપણને આળસાઇ લાગે છે. એમજ કહોની કે ઔષધ કરતાંએ ભારે ઝેર લાગે છે. તેમ વળી કોઇએ નસીયતના બે શબ્દો કહ્યા તો બસ થઇ ચુકયું. જાણે તે શત્રુજ એનો થઇ ગયો. પણ હંમેશાં સારાજ શબ્દો પાછલથી મધ જેવા લાગે છે એ તમારે ભુલવું નહોતુ જોઇએ. જેઓ આપણને ચહાય છે તેઓજ શીખાંમણ આપે છે. દુનીઆમાં ખુશામતીઆ અને મોં પર વડાઇ મારનારા અસંખ્ય છે, પરંતુ શીખાંમણ આપનારા ઘણાંજ થોડા છે. જગતમાં અસત્ય રીતે વર્તવાનું જેટલું સરળ છે, તેટલુંજ સરળ સત્ય માર્ગમાં નથી. કેમકે ઘણું કરીને સત્ય દુશ્મન ઉભા કરે છે. વળી સત્યમાં કડવાસ છે, અને તે ખરીદવું પણ મોંઘુ પડે છે. જ્યારે અસત્ય મિત્રો મેળવે છે. તે મીઠાસ આપી શકે છે, અને ખરીદવામાં સસ્તુએ છે. પરંતુ શું આ ખરૂં છે? દેખાવમાં ખરૂં છે, નહિતર ખરી રીતે જોતાં સત્યમાં કડવાસ છે ખરો! પણ સત્ય કુદ્રતી કાંઇ કડવું નથી કવિનાઇનમાં કડવાસ છે. મગર તે કડવું તો નથીજ. કોણ કહે છે કે કવીનાઇન કડવું છે? જો કડવું હોય તો પૈસા ખર્ચી તે શા માટે તમો ખરીદો છો? કવીનાઇન તમને મીઠું લાગે છે તોજ તમે તેનાં કડવાસને ન લેખતાં ખરીદો છો. એજ રીતે સત્યમાં પણ કડવાસ સમાએલું છે; પરંતુ સત્ય જાતે કડવું તો નથીજ. અને તેથીજ

લાભની દૃષ્ટિએ સત્યજ ઉત્તમ પગલું લેખવામાં આવે છે. કાંકે "There is no religiyn more heige rthan tell the truth." सत्यानास्ति परोधर्म.

Shine on, O star ! It is ordained
Vanquisbed thou shalt never be
But to the and of time shalt stand,
Aou even through etermity. !

યાને—

સત્યના તારલા વાહલા પ્રકાશી રહે ત્રિભુવને,
નહિ અદ્રશ્ય તું થાતો, કદાપિ કૃષ્ણ વાદળે !
ધવલ મહીમા તારો, શાંતીને સૌખ્યા દાયક,
અવિચળ સદા રહેજો, યાવચ્ચંદ્ર દિવા કરૌ.

પ્યારમાં પ્યારૂ આપણને કંઇ ચીજ છે ? એ આપણો પાંચમો પક્ષ ! તમો વાંચકોને શી ચીજ પ્યારી છે ? એનો જેવા જેના વિચાર ! પરંતુ વાહલી ચીજ શું છે તે આપણે સમજી શકતાં નથી. એક ચીજ આપણને સૌથી જોતાંને વાર ગમી જાય છે; પરંતુ પાછળથી તેજ વાહલી ચીજ પ્રતિ આપણો અભાવ થાય છે. ત્યારે તેના પર તે કંઇ પ્યાર કરેલો ન હોતો ગણાય. દુનીઆમાં કાંઇ કરોડો ચીજો હસ્તિ ભોગવે છે. એમાંથી કંઇને ચાહવી એ આપણે સમજી શકતાં નથી કોઇક માતપિતાને તો કોઇક દોલતને ચાહે છે. પરંતુ વખતના વહેવા સાથે આ દરેક પ્રતિનો પ્યાર નરમ પડી જાય છે. પણ ત્યારે પ્યાર શું છે ? પ્યારી ચીજ તે આપણો પ્રાણ છે. બધી વસ્તુ ગુમ થઇ જાય તો પરવા નહિ; પરંતુ પ્રાણ જો ગયો તો—બસ થઇ ચુક્યું. જીંદગી બસ ખતમ થઇ ગએલીજ સમજવી. કોઇપણ એવો આદમી ન હશે કે જેનો પોતાના જીવ ઉપર પ્યાર ન હોય ?

ધર્મીષ્ઠને પોતાનો ધર્મ અને પાપીઓને તેઓનાં કુકર્મોજ પ્યારાં હોય છે. તેમ વળી લોભીને પોતાનો માલ અને ધન પ્યારાં છે. અને સાધુ સંન્યાસીઓને એકાંતવાસ વાંહલાં છે. રાજાને તેનું રાજ, અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને તેમની આબરૂ વાહલી હોય છે; જ્યારે ભક્તને તેનું ભક્તિભજન પ્યારૂં છે. આ રિતે જેવું મન તેવું વિચાર અને વિચાર તેવું માણસ બને છે. કબીરજી જુદાં જુદાં ગુણોનું વર્ણન કરતાં બરાબરજ લખે છે કે—

> કામ, ક્રોધી, લાલચી—ઇનસે ભક્તિ ન હોય;
> ભક્તિ કરે કોઇ સુરવા—જો જાત વરન કુલ ખોય.
> પંડીત ઓર મસાલચી—દોનો સુજે નાંહિ;
> ઓરનકો કરે ચાંદના—આપ અંધેરા માંહી.
> નીર્પક્ષકો ભક્તિ હય—નીર્મોહીકો જ્ઞાન;
> નીર્દ્વંન્દીકો મુક્તિ હય—નિર્લોભી નીર્વાંન.

પ્યારના પરિણામો શાં હોઇ શકે? એ આપણો છઠો પ્રશ્ન છે. કોઇપણ ચીજનો ગુણ અનુભવ્યા વગર એકદમ તેના ઉપર પ્યાર નહોતો કરી દેવો જોઇએ. પ્યાર સુખી પણ કરે છે અને દુઃખી પણ કરે છે. અપવાદ તરીકે એવી રીતના પ્યારના માઠા બનાવો પરણુતાં જુવાન ભાઇબંધોમાં બનતાં વારંવાર જોવામાં આવે છે. એક સ્ત્રી, એક પુરૂષને પોતાની ઝીંદગીમાં સહુથી પહેલ્લીજ મળે, અને પછી તે તેને ચાહ્ય છે આમ વિચારી લગ્ન કરી દે છે. લગ્ન પછીના બેચાર મહિના પછીજ તેઓનો સાચ્ચો પ્યાર બરફ મિસાલ ઠંડોગાર થઇ જાય છે અને તેઓ વચ્ચે જંગ જાગે છે. જેથી ઘણાને છુટા છેડાનો આશરો શોધવો પડ્યો છે. એક બીજાની પુરતી પસંદગી પામીને લગ્ન કરવા છતાં માતી બેધર વચ્ચે કેમ ઝઘડા ચાલતા હશે એ વાત સમજવા જેવી છે. આપણા સંતે-

ગમાં આવતાં ઘણાંક ભાઇઅંધોમાંના કોઇક પ્રતિ ધિક્કાર તો કોઇક પ્રતિ પ્યાર ઉભરી આવે છે જેનું કારણ આ છે કે, આગલા કોઇ જન્મમાં તેવાં મનુષ્યો આપણા સ્નેહી, મિત્ર કે શત્રુ હતાં. હવે એક જન્મમાં આવી ગએલો એક સ્નેહી પુરૂષ અને એક સ્નેહી સ્ત્રી એક બીજાના સમાગમમાં જો આવે તો અંદરનો Spirit તુરત તેમને ઓળખે છે, અને તેથી તે અંજાણી વ્યક્તિ ઉપર એકદમ પ્યાર ઉભાઇ આવે છે. એજ રીતે આગલા જન્મોના શતરૂઓ પણ આ જન્મે મળતા એક બીજા સામે ગુરકાગુરકી કરે છે. અને તેઓ એક બીજા તરફ તિરસ્કાર બતાવે છે. પ્યારની બાબદમાં સ્ત્રી પુરૂષ ભેગાં મળતાં પ્રથમ બારીમાં તેઓ બન્ને એમજ સમજે છે કે તેઓ એક બીજાને જીગરથી-નહિ છુટી શકે એવા પ્રેમથી ચાહય છે. આ પહેલ્લી નજરના પ્યારથી તેઓ પછી એકત્ર થાય છે. પરંતુ પછીથી આ પ્રેમ એકાએક ઠંડો થઇ જતાં જોઇ તેઓ બંન્ને અજાયબ થઇ જાય છે. એટલા માટે પહેલ્લી નજરના પ્યારને 'પવિત્ર પ્યાર' સમજવા ભુલ નહિ કરશો. એક અપવાદ તમને કહુ. થોડા વખતની વાત ઉપર એક ફ્રેંચ છોકરીએ પોતાના આશકનું રીવોલ્વરથી ખુન કીધું અને પછી પોતેબી રીવોલ્વર મારી મરી ગઇ, કાંકે, તે છોકરી એક છોકરાને ચાહતી હતી, મગર છોકરો તેણીને ચાહવા બદલ કોઇ બીજીને ચાહતો હતો. પરંતુ એ છોકરી જો કોઇ કાયદાની બાબત જાણતે તો પછી તે તેને એક ભાઇના પ્યારથી ચાહી જીવતી રહી શકતે. પ્યારમાં નિષ્ફળ જવાથી આપઘાત કરવાના હજારો દાખલાઓ સંખ્યાબંધ વર્તમાનપત્રોમાં આવે છે. ત્યારે તમોજ કહો કે પ્યાર સુખી કરે છે ખરો કે? પ્યારથી આદમી પાપી બી બને છે અને સારી પણ બને છે. પ્યારથી માણસો ઘણીવાર હેવાન બને છે, અને તેમાંજ પોતાનો પ્રિય જાન પણ

ખોહી દે છે. પ્યાર ઘણીવાર બેવફા થઇ જાય છે. પ્યારથીજ માણસ દુનીઆમાં ટકી શકે એવું નથી. ઘણીવેળા અતિશય પ્યારથી દિવાનાપણું પણ લાગે છે. હદમાં જો પ્યાર હોય તો તેનાં પરિણામ સારાં આવે છે. પ્યાર વગર દુનીઆ નથી. ખુદ ઇશ્વર પ્યાર રૂપ છે. God is Love and Love is God.

Perfect Love casteth out fear.
Perfect Love is Perfect patience.
Perfect Love is perfect Trust.
Perfect Love is perfect Power.
Perfect Love is perfect Wisdom
Perfect Love is perfect Peace,"

પ્રેમ એ આત્માને અને પરમાત્મનિ જોડનારી કડીછે. કેમકે પ્રેમ એ ઇશ્વરનું મધ્યબિંદુ છે. જગતમાં પ્રત્યેક એક બીજાના સ્નેહમાં વસવાનું છે; છતાંએ આપણે પ્રેમના મુળમાંજ કુહાડાના ઘા કર્યે તો કેવું ખેદજનક? પ્રેમ વિષે ખ્યાલ કરતાં સમજાય છે કે જો જગતમાંથી પ્રેમજ નાબુદ થઇ જાય, તો જરૂરજ જગત નાસ થાય; સમુદ્ર સુકાઇ જાય, ને તેથી જેટલું અહિત થાય તે કરતાં વધારે નુકશાન મનુષ્યમાંથી પ્રેમ ઓછો થાય તો છે. જગત પ્રેમને લીધે ટકી રહી છે. અને પ્રેમ વિના માણસ જીવી શકે નહિ. પરંતુ એ પ્રેમ શુદ્ધ હોવો જોઇએ. જુદી જુદી વ્યકિતઓ પ્રતિ મહોબત કેટલી હોવી જોઇએ. તેનું એક કોષ્ટક નીચે મુજબ મળી આવે છેઃ—

૧—બે દોસ્તો વચ્ચે ૨૦ ગણી મહોબત હોય છે.
૨—બે ભાગ્યાઓ વચ્ચે ૩૦ ગણી મહોબત હોય છે.
૩—બે પાડોશીઓ વચ્ચે ૪૦ ગણી " "

૪—ધણીધણીઆંની વચ્ચે ૫૦ ગણી " "
૫—બે નિશાલીઆઓ વચ્ચે ૬૦ ગણી " "
૬—ગુરૂ ચેલા વચ્ચે ૭૦ ગણી " "
૭—સસરા જમાઇની વચ્ચે ૮૦ ગણી " "
૮—બે ભાઇઓની વચ્ચે ૯૦ ગણી " "
૯—બાપ દિકરા વચ્ચે ૧૦૦ ગણી " "
૧૦—બે દેશોની વચ્ચે ૧૦૦૦ ગણી "
૧૧—પ્યારા જરથોસ્તી મઝહબ પ્રતિ ૧૦૦૦૦ ગણી મહોબત ગણવામાં આવી છે.

જગતમાં ખાલી શું અને ભરેલું શું ? એ પ્રશ્ન સાતમો છે. ઘણે ભાગે એના ઉતર એમ આપી શકાય કે જેની પાસે સુખનાં સાંધનો છે તે ભરેલો છે, અને જેની પાસે કંઇજ નથી–સગાં સંબંધી પણ નથી તેઓ ખાલી છે. પણ ના–એમ નથી. જે મનુષ્ય અધર્મી છે, અસંતોષી છે, અને જેનામાં અંહકાર છે તે માણસ અવશ્ય ખાલી છે. જે માણસ ક્રોધી અને અદેખો છે તે ખાલી છે. બીજાં નહિ. દુર્વાસા મુનીએ અંબરિષ રાજા ઉપર ગુસ્સે થઇ તેને મારી નાંખવા વટીક વિચાર કર્યો, પરંતુ પરિણામમાં અંતે દુર્વાસાનેજ ખમવું પડયું હતું. અંબરિષરાજા વિષ્ણુના મોટા ભક્ત હતા. તેવણ એકાદશીનું વ્રત કરતા હતા એટલામાં એક વખત દુર્વાસા મુનિ બારસને દહાડે સવારમાં તેને ત્યાં આવી ચઢયા, દુર્વાસા મુનિ નદિ ઉપર સ્નાન કરવા બેસ. ઘણો વખત સ્નાન સંધ્યા કીધા એટલે બારસને દહાડે એકાદશીના (પારણા) ભોજન કરવાનો વખત પુરો થયો. તે વખત પુરો થતાં પહેલાં પારણું ન કરે તો એકાદશીનું વ્રત ભંગ થાય; તેટલા માટે અંબરિષ રાજાએ દુર્વાસા મુનીને જમાડવા પ્રથમ ભોજન નહિ કરતાં માત્ર તુલશીનું પાંદડું ખાધું અને આચમની ભરી પાણી પીધું. પણ

એટલામાં દુર્વાસા મુનિ સ્નાન કરીને આવ્યા અને અંબરિષે તુળશી પત્રથી પણ તેનાં પહેલાં ભોજન કર્યું તેટલા માટે ક્રોધે ભરાયા અને અંબરિષ રાજાને બાળી નાખવા સારૂં અગ્ની પણ કરી દીધો. એમ છતાં અંબરિષ રાજા તો હાથ પગ જોડી છાનામાના ઉભા રહી ગયા. એટલામાં વિષ્ણુજીનું શુદર્શન ચક્ર આવ્યું અને તેણે એ અગ્નિને ભસ્મ કરી નાખ્યો. ચક્ર પાછું ફરતાં દુર્વાસાને લાગ્યું કેમે કરી એ નિકળે નહિ. અતે અંબરિષ રાજાએજ વિષ્ણુ અને મહાદેવના કાલાવાલા કરવાથી દુર્વાસા મુની બચી શકયા. પાછળથી દુર્વાસાને બહુ પસ્તાવો લાગ્યો અને તેણે અંબરિષ રાજાની માફી ચાહી. ખરેખર! જયારે માણસ મગરૂરી કરવાનું યાને મોહટાઇ દેખાડવાનું મુકી દેય ત્યારેજ મનુષ્ય "ભરેલો" ગણાય છે. કબીરજી એક સ્થળે કહે છે કે અગર ઇશ્વર તને તાજને તખ્ત આપી રાજાબી કરે તોબી તું તારા દિલમાં જરાએ ગરૂરી કીંવા 'હુંપણું' કરતો ના. જો તું નમનતાઇ રાખશે તો ખુદા તને પોતાનો કરી લેશે. કાં કે જયાં પોતાનો વિચાર નથી, ત્યાં પ્રભુનું સ્થાન છે. અભીમાની ઘરમાં ઇશ્વર નથી. અન્ન પાણી સમાન દાન, દ્વાદશી સમાન તિથી, પ્રાપત્રી સમાન બીજો કોઇ મંત્ર, માતા સમાન બીજો દેવતા અને નમનતાઇ જેવું ધારદાર શસ્ત્ર બીજું છેજ નહિ. સ્હેજ નમનતાઇમાં વાંધો પડવાથી ટેક અને મગરૂરીને લીધે ટેલ્સ જેવા મહા પુરૂષ ઉપર દુઃખના ઝાડ પુછી પુછીને પડયાં હતાં. જેસ્સલર ગવર્નરે પુહી શહેરના બજારમાં એક લાકડી ઉપર ટોપી મુકી તેને નીચાં વળીને સલામ કરવાનો લોકોને હુકમ કર્યો હતો. જેઓ તે ટોપી આગળ નીચાં પડયાં તેઓ તો વિઘ્નમાંથી છુટયા, પણ ટૅલ્સ તો ખુદાની ખુંદાવંદીને પણ તુચ્છકારીને જરા નીચો પડવામાં પણ મોહતાઇ

ખોહી દેવાનાં અમસ્થા ખોટાં અભીમાનથી દુઃખોના બોજા ખમવા પામ્યો હતો.

મર જાવેગા મુરખા, કયું ન ભજે ભગવાન ?
જુઠી માયા જગતકી, મત કરના અભીમાન.
મત કરના અભીમાન, બેદ શાસ્ત્ર યું કહેવે,
તજ મમતા ભજ રામ, નામસેં અમ્મર રહેવે.
કહે દીન દરવેશ, ફેર અવસર કબ પાવે ?
ભજયા નહિ ભગવાન, અરે મુર્ખ મર જાવે.

દુનીઆમાં અમ્મર કોણ છે એ આપણો નવમો સવાલ છે. અમર્ગ મરે નહિ એવી ચીજ ખોલવા જતાં ઘણી નિકળશે. સૌથી પહેલ્લા અમંગ હસ્તી તે પ્રભુની છે. હજારો બલકે લાખો વર્ષોનો તે છે, અને હજી પછી પણ રહેશેજ. તેજ રીતે આપણા ભલાં કામ પણ અમર્ગ રહે છે. આપણા મૃત્યુ પછી આપણું બદન અને હસ્તિ નાશ પામશે પણ જે રીતે એક પુષ્પની કળી પોતે કરમાવા અગાઉ પોતાનો સુગંધ આપણને આપી જાય છે, તેજ રીતે આપણાબી એવાં કામો હોવાં જોઇએ કે જેથી મૃત્યુ પછી આપણું નામ દુનીઆના લોક વહાલથી યાદ કરે.

જૈસી કરણી આપકી, તૈસા હી ફળ લે;
કુડે કરમ કમાય કે, સાંઇયા દોષ ન દે.
રામ જરૂખે બેઠકે, સબકા મુજરા લેત,
જીનકી જેસી ચાકરી, તીનકો તૈસા દેત;
સાહેબ કે દરબારમેં સાચો કો સીરપાવ,
જુઠા તમાચા ખાયગા, કયા રંક કયા રાવ.

દસમો સવાલ આ છે કે, જગતમાં સસ્તુ શું છે ? સસ્તુ શું છે તે તમો જાણો છો ? તો સમજો—પાપ મીઠઠું ખરૂ, પણ ઘણું સસ્તું મળે છે. શિકારીઓ એક મંછીને પકડવા

મમરા કે જાળ નાખી પાંથરે છે. મચ્છી તે જાળ જોતું નથી અને ચોખા ખાવાને સારૂ હમેશની જાળમાં ઝટ પકડાઇ જાય છે. એજ રીતે પાપીઓનોબી ફેજ સમજવો. લાલચ, સાકરના પડ પર ચઢાવેલી ઝેરની ગોળી છે, જે મોંમાં મુકતાં મીઠ્ઠી લાગે છે ખરી પણ ગળે ઉતરવા કેડે જીવનનો ઘાત આણે છે. લાલચ સુગંધી આપનારા ફુલોના બાગમાં છુપાએલા એક ઝેરી અઝદાહની માફક છે; જે માણસને સુગંધની લપેટમાં લઇ તેનાં જીવનનો ઘાત આણે છે. લાલચ એક બહોલા દર્યામાં છુપાયેલા ખડકની મિસાલ છે? જે તેની ઉપરની લિલોત્રીને લીધે ઘણો સુંદર દેખાય છે, અને સ્ટીમરમાં બેઠેલા મુસાફરોને તેના ભણી આવવા લલચાવે છે. મગર સ્ટીમરમાં બેઠેલાં મુસાફરો ત્યાં જઇ પુગતાંજ તેનાં ટુકડે ટુકડા ખડક સાથ અફડાવાથી થાય છે. દુનીઆમાં લાલચ માણસને અનેક રીતે લલચાવે છે. આપણને તે કોઇક વાર કંઇ મેળવવાની ઉમેદ આપીને કીંવા કંઇ ખોહવાની ધાસ્તી દેખાડીને લલચાવે છે જેઓ તેને તાબે થતાં નથી અને દૃઢ મને તેની સાંમે બાળાત્કારથી લડે છે તેઓ સુખી થાય છે,

હવે અગીઆરમો પશ્ન પાને છેલ્લો સવાલ લઇએ. દુનીઆમાં ભલું શું છે? ભલું તેજ છે કે જેમાં સારા કામો, વિચારો અને વચનો સમાઇ જાય છે. કોઇક ભિક્ષુકને દાન આપવું, ગુણવાનનું હેશાંન ગાવું, ધર્મનું ફર્માન પાળવું, ખુદરતની પીછાંણ આપણા આત્મા સાથ કરાવવી, દોસ્તો પર ફીદાગીરી રાખવી, શત્રુઓને માન આપવું, આ બધાં કામો ભલાઇના છે. એક ભલી મહેરદાર, ભલાં માબાપ, અને ભલાં સ્નેહી અવશ્ય ભલામાં ગણાય છે. કોઇની પણ વિરૂધ્ધ વર્તન કરશો નહિ તમો જેવું તમારા પોતા માટે ભલું ચાહો

તેજ રીતનું તમારા બીજાં માનવ બંધુનું ચાહે નિત્ય સાફ નજરથી સમાન્તર દરેકને જોવું, અને સંકટ સમયે સંતોષ રાખવો એ કામ ભલાં મન્નિ તો બીજું શું ? હંમેશાં જાણતાં હોઇએ છતાં થોડુ બોલવું એ આપના લાભનું છે. ખુદાએ જે સ્થિતિમાં આપણને જન્મ આપ્યો છે, તે ઉપરજ સંતોષ માની તમો પર પડતા સુખ દુઃખ સહેવી લેતાં શીખવું જોઇએ તોજ તમો પોતે અને તમારાં કામ ભલામાં દુનીઆની દૃષ્ટિએ આપો આપ જણાશે તો પછી તમો માનશો કે દુઃખથી તમા-મારાંકોવત ને શુદ્ધતા આવે છે. ઇશ્વરનીજ તરફદારી કરવાથી તેનાંજ ફર્માનને માન આપવાથી આપણે સુખી થઇ શકીએ છીએ અને જ્યારે આપણે મૃત્યની અવનિમાં જઇશું, ત્યારે મોટાં તખ્ત પર ઇશ્વર બેસી ફેરેસ્તાઓની દરબારમાંજ તે આપ-ણને એવું કહી પોતાનો હાથ આપશે કે "ઓ મારા ભલા અને વફાદાર સેવક ! દુનીઆંની બદીની બાહી વિતાવી તું ભલે અમારે આંગણે પધાર્યો ! માટે હવે ચાલ, અને તું અહિંજ ખુશીથી આરામ લે '

"Greatly begin ! thou, thou have time;
But for a line, be that sublime—
Not failure, but low aim is crime

પ્રકરણ ચૌદમું.

અમ્મર સુખ—યકીન અને આશા.

And look-a thousand Blossoms with the day,

Woke-and thousand scaltered in to clay;
And this first summer month that brings the Rose;
Shall take Jamshed and Kaikobad away
John Logan.

દુઃખનું ઔષધ શું ? ફક્ત યકીન અને આશા છે. યકીન અને આશાને નિકટનો સંબંધ છે. યકિનમાંથી આશા ફુટે છે, અને જીંદગીમાં આશા એ જીંદગી પોતે છે. કિંવા જીંદગી એજ આશા છે.—તે જીંદગીનું લંગર છે—ના એટલુંજ નહિ પણ સાહાસીક કામો ઉઠાવી લેવા માટે તેમજ દેશહિતકારિક કાર્યો કરવા સારૂં જે હિંમત (energy) ની જરૂર છે તેનું મુળ સ્થાંન અને ઝરો કેવળ યકીન જ છે. યકીન વિના આશા પ્રાપ્ત થઇજ કેમ શકે ? આશા વિના દુઃખદર્દો મટે કેમ ? અને હિંમત શી રીતે આવી શકે ? આજે આપણે ઘણીવાર જોઇએ છીએ કે કોઇક મનુષ્ય કાંઇ સાહસીક કામ આરંભે છે, તો શરૂઆતમાં ઠીક ઉમંગ બતાવે છે, પણ પાછળથી ઠંડાગાર થઇ જાય છે. તો શું એ માટે આપણને યકીન, આશા અને હિંમતની જરૂર નથી ? ઘણીક વેળા વળી આંમ પણ બનવા પામ્યું છે કે ઉલટ હોય છતાંએ કાર્ય પાર પડી શકતું નથી. અને તેથી આપણને નિરાશીનો ઝટકો ઝબુન રીતે લાગે છે. આવા પ્રસંગે આશા ઉપરાંત હિમંત જો હોય તો તે નિષ્ફળતાથી ડરી જતો નથી પરંતુ નવિન લોહી, નવિન સાહસ અને નવિન આશાને તે જન્મ આપ્યોજ જાય છે. હાથ પગ જોડી બેસી રહેવા કરતાં આશામાં જીદંગી વહેતી રહે એ અધિક સારૂં છે. મહાન

મનુષ્યો આમજ શ્રેષ્ઠ પંક્તિએ ચઢ્યા છે. જો તેમનામાં આશા જેવું કાંઇ ન જ હોત તો આજે જે જે મહાભારત શોધો આ અવનિમાં થાય છે તે કદિઓ થાતજ નહિ. જેમનામાં યકીન નથી, તેના વિચારો નિત્ય ખરાબ રહે છે. અને તેવા કુ-વિચારોમાંથી વખતના વહેવા સાથે ફુલડાઇ, એકલ પેટાપણું કુરતા અદિ અનેક શાખાઓ નિકળી કુકૃત્યો કરાવે છે. આજે દુનીઆમાં કુસંપ, લડાઇ ને કાપાકાપી જે ચાલુ થયા કરે છે. એ મોટે ભાગે અવિશ્વાસનેજ આભારી છે. જાણીતો લખનાર વૉલ્ટરનાં અસરકારક પણ નાસ્તિક માર્ગ પર દોરવનારાં લખાંણ પછી લોકો બેધડક નાસ્તિક વિચારના થઇ જવાથી આખાં ફ્રાન્સમાં લોહીની ધારા વહી ખુન રેજી ચાલી રહી હતી. આખો યુરોપ તે વેળા ફ્રાન્સના હેવાન્યતથી ધ્રુજતો અને કાંપતો હતો એજ પ્રમાણે વળી વાહલાં માદર વતન ઇરાંનમાં પણ સ્મર્દિસ અને ગોમેતીસ નામક બે શખ્સોએ જુદા જુદા વખત દરમ્યાંન ઘણી ખાનાં ખરાબીઓ કરી હતી; જે દાબી દેવાને દારાં-એ-દારાં અને નૌશીરવાન અદિલે મોટો ભોગ આપ્યો હતો. આજેબી આપણે જોઇશું તો એવાજ રંગઢંગ પૃથ્વીના દરેક ભાગોમાં જણાશે જરાએ ટંટો થયો તો બસ સામાંનો વિશ્વાસ ઉડી જાય છે. પરંતુ તેજ વેળા "આશા"ની આશા રાખવામાં આવે તો બધાંને લાભ થાય. આશાઓ તો બધાંએ કરે છે; પણ તે કંરવામાં મનુષ્યો મોટી ભુલ કરે છે. ખોટી આશાઓ કરી કલ્પનાથીજ બાંધેલો હવાઇ કિલ્લો દુઃખના પવન સાથ અઠડાઇ પડે છે; જયારે જનસેવા અને કલ્યાંણકારિક આશાઓથી ચણેલી ઇમારત હજારો જન્મો સુધી જેવી ને તેવી ખડી રહે છે. આશા આપણી જીંદગી ટકવે છે. તે બળવાન છે અને તેની શક્તિ ઉમદા છે. "આશા"ના આંશન ઉપર આરામ

લેનાર મનુષ્ય પોતાનાં દુઃખનો દર્યાવ સહેલથી તરીને શાંતીના કિનારે આવી ઉતારે છે.

આશા જાણો અમ્મર છે, અખંડ ને અવિનાશ;
બિછાને મરતો માનવી, પણ રાખે જીવ્યાની આશ.

દુઃખની લાગણી પ્રદશીત કયારે થાય છે? ત્યારેજ કે જયારે આપણામાંથી વિશ્વાસ જતો રહે છે. આપણામાંથી અધિરાઇ જતી રહે છે, એટલે અવિશ્વાસી થઇ જઈએ છીએ. આપણે જે જન્મમાં મેલાયાં છીએ; જે કંઇ ભગવાને આપ્યું છે તે ઉપર સંતોષ નહિ મેળવતાં આખી જગતજ સ્વાધીનમાં લેવા જતાં દુઃખ ન આવે તો શું આવી શકે? તમને એક

દ્રષ્ટાંત કહું તે સાંભળો: આગલા વખતમાં એક રાજા હતો. કરોડોની તેને આવક છતાં એ હંમેશ પોતાની સુખી રઇયતને જોઇ મનમાં બળીને ખાખ થતો—અદેખી બનતો. બીજાં રાજયની જરાએ ચઢતી થતાં સાંભળી એનું કાળજુ અગ્ની પેઠે તપી જતું અને નિત્ય હાય અફસોસ કરતો. રોજ એ બેચેન રહેતો. અને બીજા અમાર ઉમરાવો જયારે તેનું કારણ પુછતાં ત્યારે તે પોતાનું અંગત કારણ બેધડક જણાવી પણ દેતો. હવે કરવું કેમ? વજીરે રચી એક બાજી. તેણે સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેર્યાં અને રાજાને લઇ બહારગામ નીકળી ગયો. રાજા આથી જુદાં જુદાં ગામના લોકોના સમાગામમાં આવ્યો. અને ગાંમડાંના લોકો કંગાળ અને નિર્ધન છતાં કેવાં સુખથી ફરતાં હતાં તેનો એને હવે અનુભવ મળતો ગયો. એક વેળા તેઓ એકાદ નાના ગામડાંમાં પ્રવેશ થયા. ત્યાંય ઝુંપડામાં રહેતો હતો એક ખેડુત. સાથે તેની સ્ત્રીને છોકરાંએ હતાં. પરંતુ એ બધાંએ અતિસારના દુઃખથી પીડાતાં હતાં. એમ છતાંએ રાજાની સારી બરદાસ્ત તેઓએ કરી. રાજાએ ક્ષણિક પળમાં જોઇ લીધું કે આ કુટું-

અમ ફેગાળને દુઃખી અને સુખી કરે છે તેનું કારણ સમજ્યો. સંતોષ અને ફરી રાજ્ય પર પુગવાની તેમની આશા દેખાતી નહોતી. રાજાએ ખેડુતને થોડાક સવાલ પુછ્યા. જેના ઉત્તરમાં તેણે કહ્યું "બાપજી! અમે બધાં આ દુઃખથી આજે લાંબો વખત થયાં ટેવાઇએ છીએ. મને સંતાન સાત છે, અને નોકરી વગર ગુજરાન કરવું ઘણું મુશ્કેલ થઇ પડ્યું છે." આ સમજી રાજાએ બે ગીની તેને કાઢી આપી. પરંતુ ખેડુતે પાછું કરી તે પાછી આપી કે "માફ કરજો. તમારી આ ઉદાર બક્ષીસ હું માન સહીત ના પાડું છું. મને જે ઇશ્વરે આપ્યું છે; તેજ મને મોટો સંતોષ છે—એટલુંજ મને પુરતું છે." રાજાના એ સાંભળી જ્ઞાન ચક્ષુના દ્વાર ઉઘડ્યા. "અરે પણ મારી કને તો કરોડો રૂપીઆ છે ને હું મારા બીજા બંધુઓની અદેખાઇ કરૂં છું; અને આ ભિક્ષુક ખેડુત નીર્ધન છતે સુખથી જીવન ગાળે છે? ના આમ કદી ન હોવું બનશે. બસ તેજ ઘડીએ રાજાને પુરતો પશ્ચાતાપ ને અનુભવ થઇ ગયો તેઓ બાદ દરબારમાં ગયા રાજાએ પ્રધાનની ચતુરાઇ માટે મોટી ભેટ આપી અને પછી પોતે પોતાની બાકીની જીંદગી પુરતાં સુખ સંતોષથી ગુજારવા લાગ્યો. માટે સમજો કે—

લોભ કરાવે ,પાપ કપટ પડાવે વેર,
લોભ કરે બદહાલ અંતે કરાવે હાર.

એક લખનારે મનુષ્યને સંતોષ વિષે ઉમદા બોધ આપ્યો છે. તે જણાવે છે કે " દુઃખના દર્યામાં ડોળા ખવાડી દિલગીરીના દસ્તમાં આપણને નાંખીને આપણા ખુશાલ જીગરોને નાખુશ કરી નાંખે (!) એવા ગએલા દિવસો ઉપર બળાપાની નજરથી ઓ ભાઇબંધો, તમે જોશો મા. મોતના દુતને શરણ થઇ તમો સમક્ષથી સદાના વિદાય થએલાં કેળ કરતાંએ કુમળાં જવાનો અને રમકડાં જેવાં નાનાં બાળકોનો કબ્જતનો ભગ

તમો હૃદયમાં જરાએ રાખશો નહિ. આફ્તોના મેઘથી પસાર થતાં દુઃખોના ઝાંપટાંઓને તાબેદારીથી નમતાં જે કડવા અનુભવો તમને મલ્યા હોય તે ઉપર વિચાર કરશો મા. નિર્ધન અવસ્થામાં અલેત્યાં બાદ સુખ મેળવવાની આશા મનમાંજ રાખી ચાલ્યાં ગએલાં તમારા પ્રિય સ્નેહીઓની ગમખ્વાર યાદને જીગરમાંથી બહાર કાઢી ખિન્ન થશો નહિ. દુઃખોનું ઔષદ શાંતી અને સબુરી છે. એ ઔષદ ગળામાં ઉતર્યા વિના મનુષ્યોને કંઇ બીજો છુટકજ નથી. પસાર થઇ ગએલા વખતને જવા દયો, જયાં તે પડયો હોય ત્યાંજ તેને રહેવા દયો. એ બદલ પસાર થઇ ગએલા વખતની પુંઠ પકડી આવતો ભવિષ્યકાળ અને કાળની પાછળ છુપાઇ રહેલા ઇશ્વરના નિર્માણ કરેલા કાયદાઓનો અભ્યાસ કરી સંસાર રૂપી અદાલતમાં ઇન્સાફના ન્યાયાધીશ સમક્ષ દુઃખરૂપી દઇત્યોને ઉભા કરો. અને તમારા દુન્યાઇ માર્ગના રસ્તાઓને તેમની બીકથી મોકળા કરી પ્રકાશ પાંથરો, ઇશ્વરનો આ સદાનો ઉપદેશ છે કેઃ દુન્યાઈ સાગરમાં સંસાર રૂપી નાવમાં મુસાફરી કરતાં આફ્તોના ખડકમાં જન્મ પામતાં દુઃખ રૂપી મોજાંઓની સાંમે તકકર જીલવા માટે આવતા વખતને સંભાળથી નિહાળજો. સંસારી દુઃખમાં અને સુખમાં ખરૂં રહસ્ય શી છે એ શોધી કાઢી આવતા વખતની જીંદગી સંભાળજો. પરંતુ આ કેવળ જે સબુરી અખત્યાર કરશે તેનેજ પ્રાપ્ત થશે, પરમાત્માનો પ્રેમ પાંમવા શ્રમ ખેડતાં નિષ્ફળ નિવડેલાં જીવડાંઓ તમે તમારી નિષ્ફળતાને સંભારશો નહિંજ. કેવળ એકજ વેળા તેને બોધ તરીકે સ્વીકારી લઇ વધુ ખડતળ મહેનતના માર્ગમાં રખડજો. તો ખચ્ચીતજ તમારી તે રખડપટ્ટી સુખના છેડામાં આવી અટકશે. આ ફાંની અવનિની લાલચોના મીઠા પણ પાછલથી

પણ શું ત્યારે આપણે આપણી મરજી પ્રમાણે કરી ન શકીએ? આપણે જે કાંઇ કર્યે છીએ તે આપણી મરજીનું છે કે યા કોઇ તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડે છે? જો ઇશ્વર ન હોય, અંતકરણ ન હોય, ઇચ્છા જેવું ન હોય તો નિતિની જવાબદારી અને નિતીને લગતો ભંગ જેવું કશુંએ ન હોય. જો આપણે ચાહીએ તે કરી શકીએ અને આપણે કોઇ અણદીઠ હાથોમાં રમકડું નથી કે જેથી પોતાના ખ્યાલો પ્રમાણે આપણને ચલાવે. આપણી મરજી પોતે છુટ્ટાપણું ધરાવે છે અને તેનાં ઉપર જો કોઇનો હાથ હોય તો તે ફક્ત અંતકરણ છે. કોઇપણ ચીજમાં મન મક્કમ રાખવું જોઇએ પ્રથમ જો મન સ્થિર હોય તો આસ્થા પોતાની મેળે આવશે. આપણામાંના ઘણાંને ઇશ્વર ઉપર અસ્થા નથી. પર જાતિના દેવ દેહરાં ને પુજન કરવાનું ચેતક ઘણાંને હશે અને એટલા માટે જો આપણું યકીન ઇશ્વરમાં દ્દઢ હોય તો જરૂર આપણે તેના નિયમ મુજબ ચાલી શકીએ અને તેને આનંદમાં રાખવા તેની સેવા કરી શકીએ, આપણે સઘળાં કહીએ છીએ કે, ઇશ્વર છે. પરંતુ એ માન્યતા મુજબ આપણે ચાલીએ છે ખરાં કે? શું એ માટેનું આપણું યકીન નબળું અને ઠંડુ નથી? શું આપણે દહાડાઓ અને દહાડાઓ તુલીક તેનીજ હાજરી ભુલી જતાં નથી? આપણે શું કોઇક વેળા એવી પતરાજી ન હોતી કરી કે આ જીંદગીની તમામ સારી વસ્તુઓ તે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરની મહેરબાંની કરતાં આપણીજ મહેનતનું પરિણામ છે? આપણે શું આ જગત વિષે વિચીત્ર વિચારો ધરાવી તેની હસ્તીને ભુલી જઇ શકતાં નથી?

નાની યા મોટી ચીજોમાં આપણે યકીન રાખીએ છીએ. જે ચીજ આપણે જોઇ નથી તે ઉપર આપણે વિશ્વાસ

રાખીએ છીએ. અને તે ઉપર વર્તન રાખીએ છીએ. હવે બીજીજ બાજુ જે ચીજ આપણે જોઇએ છે તેની હસ્તિ સ્વાકારી છે; તે ઉપર મનુષ્યનું યકીન નથી. ના એટલુંજ નહિ પણ તેમાં સત્ય શું છે તેની તપાસ કર્યા સિવાય તે માટે જુઠી વાણીઓ આપણે ઉચારેં છીએ. અપવાદ તરીકે આપણે ઇગ્લાંડ દેશને માનીએ છીએ. નકશા ઉપર આપણે તેના કૃતી જોઇએ છે. તે દેશ માટે તમોએ વાંચ્યુ છે અને સમજ્યું છે. અને તે દેશના વતનીઓ સાથ તમોએ વાતચીત પણ કરી છે. અને તેથી તમોએ ઇગ્લાંડ જોયુ' નથી છતાંય ખાત્રી થાય છે કે જગતમાં ઇગ્લાંડ જેવો દેશ છે. એજ રીતે કુદરતની દરેક સાચ્ચી વાતો તમો કાં નહિ સ્વિકારતાં; ? ભુત ભમારા અને કહેવાતા મહાત્માઓના પરિચયની લાંબી લાંબી વાતો કરનારા એકલા ઇશ્વરનેજ ભજે—તેનેજ રાજી રાખવાને પ્રયત્ન કરે તો શું તેથી તમને લાભ ન થશે ? જેટલા પ્રમાણમાં આપણે ઇશ્વરનો વિચાર કરીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણું યકીન પણ મજબુત અને તેના માટે સ્થિર થતું જશે. જો આપણે તેને આપણી નજરે આગળ જોવાનો ખ્યાલ કરશું તો ગોયા તેમ કરવાની પછી આપણને ટેવ પડી જશે. પરંતુ તેમ આપણે કરી નથી શકતાં. જે ચીજ સસ્તી છે તે તરફ લોકો વધુ આકર્ષાય છે. અને આથી આપણા ધર્મ તરફ નિષ્ફળતાની દૃષ્ટીથી જોતાં આવ્યાં છીએ, અને એટલા માટે કોઇબી ચીજ કબુલવા અગાઉ આપણું યકીન મજબુત રાખવું જરૂરી છે. એ માટે આપણે જોન લોગનના કીંમતી શબ્દો સાથ મળતાં થઇ ઇશ્વરને કહીશું કે—

Through each perplexing path of life,
Our wandering foot steps guide.
Give us each day our daily bread,

And raiment fit provide,
Oh ! spread thy covering wings around,
Till all our wanderings cease,
And all our Father's loved abode,
Our Souls arrive in peace.

યાને—એ ખુદા ! જીંદગીના પ્રત્યેક ગુંચવણ ભર્યા માર્ગમાં તું અમારાં રખડતાં પગલાંની રાહબરી કરજે. દરરોજનો ખોરાક અને કપડાં તું પુરાં પાડજે; જ્યાં તુલીક અમારો આત્મા શાંતીમાં તુંજ પ્રિય પિતાના ચરણે આવે અને અમારી આ જીંદગીની મુસાફરી ખતમ થાય ત્યાંસુધી તારાં રક્ષણનો હાક અમારા ઉપર કાયમ રાખજે.

જાણીતો ચિતારો વોશીંગ્ટન ઓલ્સટોનના દુઃખની વાત કદાચ તમે સમજ્યી હશે. એ બિચારાનો એક વખત એવો આવી લાગ્યો કે તેને અને તેની સ્ત્રી બચ્ચાંને રોટી પણ ખાવાની નહોતી મળી. તેની સઘળી આશા કચડાઇ ગઇ હતી, પરંતુ એકજ ચીજ તેનાં હ્રદયમાં હતી અને તે આકે, ઇશ્વર-પર તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એક સમયે એ ભૂખથી તવળતાં બાળક માટે ચિંતાતુર હતો તેટલામાં કોઇએક ગૃહસ્થ આવ્યો અને પુછ્યું કે "તમારી પાસે "The angel uriel" નું ચિત્ર છે કે ?" એકાદ ખુણે પડેલું તે ચિત્ર વાશીંગ્ટને તેને દેખાડયું." આ ચિત્ર તમે ૬૦૦૦ રૂપીએ મને આપો ખરા કે ?" પેલાએપુછ્યું. વોશીંગ્ટને કહ્યું" મેં તો એની અડધી બી રકમ ધારી ન હોતી." તુરતજ તે આવનારે તે ચિત્ર ખરીદી લીધું. પાછલથી વોશીંગ્ટનને જણાયું કે પોતાનું ચિત્ર ખરીદી કરનાર કોઇજ નહિ પરંતુ માર્કવીસ ઑફ સ્ટેફર્ડ હતો. આ રીતે પ્રથમ જેઓ પોતાને મદદ કરે છે; તેઓને પછી ખુદા મદદ કરે છે. "God helps those who

અહીં જેવું સુખ પ્રાપ્ત થશે તેવું કોઈ તને ન મળશે, માટે અહીંજ થોભી જા" આમ કહી ભલાં મનુષ્યોને તે સમજાવે છે. ભોલાં મનુષ્યો ત્યાંજ પોતાનું સ્વર્ગ સમજે છે. પરંતુ એને તમો સ્વર્ગ માની ત્યાં તમારૂં સ્થાન બનાવશો નહિ. બહારથી સુખને મઝા આપનારી તમામ ચીજોમાં મુર્ખાઇને ઘેલાપણું છે; જેનો અનુભવ તમને પાછલથીજ મળશે. આરંભમાં તો તેઓ પોતાની પાંખડી સાથે વળગાડી આપણને ચોદિસ ફેરવે છે; અને પછી એક દિવસે ખરાબીના ખડક સાથ આપણને અફડાવી જાય છે. મનુષ્યને તે ચોબાજુથી ઘેરી લે છે; અને હવે તેમને પાતાળમાં ગરકાવ કરી નાંખવાની તઇયારી તેઓ કરે છે. અને તેજ સમયે પેલા ભાનભુલા માણસને લોભી વસ્તુનો ખ્યાલ આવે છે. તુરતજ તે ઉઠે છે અને પોતાને નાશ કરનારી લોભી બાઇથી દુર ભાગવા માંડે છે. હવે મનુષ્યે કેમ માર્ગ લેવો? સબુર! ચીંતાની જરૂર નથી. જુઓ, હવે પેલી ભણી શાંત માર્ગ છે. દુઃખીઓનો ત્યાં વસવાટ છે. પરંતુ એમ છતાં તેઓ સંતોષીને ખુશાલ છે. હા બંધુઓ! દુનીઆમાં બે વિભાગ છે. એક બાજુ લોભ્યા અને બીજી બાજુ સંતોષ્યાં મનુષ્યો વસે છે. અને એટલા માટે તમારે લોભી જગા પરથી એવાં ધીમાં કદમે સંતોષી જગા ઉપર આવી જવું જોઇએ કે જેથી લોભ્યણ બાઇ તમને મધુર વચન પર દોરવાવે નહિ. સંતોષી સ્થળ પ્રથમ અંધકાર જેવું તમને લાગશે, પરંતુ પછીથી જેમ જેમ તમારી આશાઓ જન્મ લેતી જશે, તેમ તેમ તે અંધકાર દુર થતો જઇ પ્રકાશના કિરણો તમારા ઉપર પડશે. વિદ્વાન માજી વાઇસરોય લોર્ડ લીટને એક સ્થળે કહયું છે કે,—

"O youth! begin not thy career too soon, and let one passion succeed in its due course another, so that every season

of life may have its appropriate pleasure and charm"

તમો જેવી કાંઇ કાર્ય કરો તે શુભ આશાથી કરો. એક કામમાં નિરાશા મળી તો પછી તે કામ છોડી દેવું એમાં તમારી ભુલ છે. "Try again"ની કહેતીનુસાર એક કાર્ય હજાર વખત કરતાંએ શરમાવું ન હોવું જોઇએ.

આશાનું ક્ષેત્ર મોટું રાખનારને ઘણે ભાગે નિષ્ફળતા ઓછી મળે છે. એક પ્રિય વસ્તુ મેળવવા સતત્ મહેનત કર્યા પછી તે ન મળે એટલે તે માણસને બસ જીવવા ગમતુંજ નથી. અને દુનીઆં પર તિરસ્કાર ને શ્રાપ નાંખે છે. અને અંતે દુઃખીજ બને છે. પરંતુ આશાને ફરી કાર્યમાં મુકનારને એ વિચારથી નવિનજ અનુભવ મળે છે. કાંકે પછી તેની એક આશા પાર ન પડી તો બીજી, અને બીજી નહિં તો ત્રીજી ! અને નહિંતો પાંચમી કે પંદરમી વેળાબી પાર પડે છેજ. અને તેથી તેને પછી સંતુષ્ટ થાય છે. માટે આશાનું ક્ષેત્ર જેટલું મોટું હોય તેટલું સારૂં. આજનો જે વિચાર આશામાં છે તે આવતી કાલે કાર્યના રૂપમાં બનશે. તો નિરાશીમાં શાંતિનો સ્પર્શ તમો કાં નહિ કરતાં?

Trauquility is a certain equality of mind which no condition of fortune can lither exalt or depress nothing can make it less' for it is the state of haman perfection...Instead of those Flashly pleasures, (which even at the best are both vain and hurtful to gether) we shall find ourselves possessed of our excellent Joy assured and a continual peace and repose of soul.

યાને—શાંતિ, એ મનની ચોકકસ સરખાંપણાંની હાલત (સમ-સ્થીતિ) છે કે જેને નસીબની કોઇપણ હાલત જેમ ઉંચ તેમ નિંચ પંકિતએ લાવી શકિત નથી. કોઇપણ ચીજથી એમાં ઘટાડો થતો નથી; કારણ કે માણસાઇ સંપુર્ણતાની એ હાલત છે...ક્ષણિક પળમાં નાશ થઈ જતાં સુખો (કે જે ગમે એવાં સારા લેખાતાં પણ ઠાલી અને હાંનીકારક હોય છે તેઓ) ને બદલે આપણે ટકાઉ ઉત્તમ ખુશાલી અને હંમેશની શાંતિ અને જીવનનો આરામ કીંવા આશાએશ ધરાવતાં માલમ પડીશું

Faith એક એવો ઉત્તમ સદ્ગુણ છે કે જે સુરત ચક્ષુઓને ચળકાટ આપે છે. કેમકે Faith એટલે શ્રધ્ધા આપણા શરીર માહે રહેલા spirit સાથે ધાડો સંબંધ ધરાવે છે. અને એટલા માટે માનવની પહેલ્લી ફરજ ફીલસુફ હરબર્ટ સ્પેનસરના કહેવા મુજબ એવી હોવી જોઇએ કે "To know the unknowable." આજની વિદ્યા એવું માને છે કે આપણા શરીરને લગતી જીવનમુળ કીંવા જીવનશકિત એક બીજી શકિત ઉત્પન કરે એવી શકિતનું પરિણામ છે. આ જીવનમુળને "Protoplasm" કહેવામાં આવે છે. એટલે કે સ્થુળ દેહને લગતાં માંસ, હાડકાં, ચરબી, નસો, ભેજાં આદિ વસ્તુ માટે આ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. મૃત્યુ પછી આ "Protoplasm"નો નાશ થાય છે. પરંતુ આપણે મૃત્ય અગાઉ આ બધી વસ્તુઓને જીવતી મારી નાંખવી જોઇએ. ભગવદ ગીતામાં જણાવે છે કે મનુષ્યે બાકી ચીજોપર જાણે તે આંધળો હોય એવી રીતે જોવું જોઇએ. જાણે તે સાંભળતા ન હોય એવી રીતે અવાજો સાંભળવા જોઇએ અને પોતાના શરીરને જાણે તે લાકડાંનો એક કકડો હોય એમ ગણવું

જોઇએ." મનના જુસ્સાથી આપણે આકંપાઇ જવું ન હોતું જોઇએ. જે મનુષ્ય સાંભળવાથી, જોવાથી લાગવાથી, કે સ્વાદ લેવાથી ખુશી તેમ દુઃખી થતો નથી તેજ માનવી પોતાની ઇંદ્રિઓ અને મનના જુસ્સા ઉપર ફાવી શકે છે. અને ત્યારેજ તે ઇન્શાંન મનુષ્ય પરથી મહાત્મા થઇ શકે છે. ત્યારેજ 'અવસ્તા' અને 'બાઇબલ' માં જણાવ્યા મુંજબ અહુરમજદની ખુશાલી પ્રાપ્ત થશે.

મહ મિનોઇ અહુર ક્ષા ઉર્વાં જેમ મજદાઓ.

Enter tnou into tne joy of lord

ઉપરોકત ધર્મિક વચનોને જ્યારે આપણા પોતીકા કરીશું: એ રીતે જ્યારે અહુરમજદની ખુશાલી આપણા હ્રદયમાં પ્રવેશ કરી શું ત્યારેજ આ દુન્યાની તમામ જંજાળોમાંથી આપણે મુક્ત થઇ કેવળ સંતોષમાં સુખ માનીશું જ્યાં સુધી આપણા હ્રદયમાંથી ખરાબ દુગુણો રૂપી મલિનતા તજી જશે નહિ ત્યાં સુધી આપણા જીગરમાં સંતોષ કદિ સ્થાંન કરશે નહિ. અને એટલા માટે, હે માનવ બંધુઓ.

કરજે એવું કામ ખુશી જ્યાં જીવો થશે;
હરતું ધરતાં નામ જગતમાં તેને જ ગાશે."

પ્રકરણ પંદરમું.

મહાન્ મનુષ્ય કેમ થવાય?

Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing, leave behind us
Foot prints, on the sands of time,
Foot prints, that perhaps another.

Sailing over life's solemn main,
A forlorn and ship wrecked brother
Seeing, shall take heart again.

Longfellow.

દુનીઆની તવારીખમાં જુલીઅસ સીઝર, નેપોલ્યન બોનાં પાર્ટ, શેકશીપીએર અથવા મીલ્ટન સરખા મહાજ્ઞાની અને અસાધારણ બુદ્ધિના વીર મનુષ્યો ફકત આંગળી ઉપર ગણાય તેટલા થોડાજ છે. ઘણાં વર્ષોના વહેવા પછીજ એ કીસમે કોઇ વિર પુરૂષ દુનીઆના રક્ષણ સારૂ નિકળી આવે છે. કોઇ વીદયા હુન્નરમાં અતિ ઝડપથી અને ઘણી નાની વયમાં કુશળતા મેળવે છે. કોઇ રાજદ્વારી કાર્યોમાં; અને કોઇ બીજાં મોટાં કામોમાં જોઇએ તે કરતાં વધુ હુશીઆરી બતાવે છે. એવાં મહાન માણ સોની સફમાં ગણવાને સર્વે કોઇને જીજ્ઞાસા થાય છે. મુખ્યત્વે કરીને તો નબળાં અને છાંલકાં મનનાં માણસો તે વર્ગમાં બીરાજવાનું પસંદ કરે છે; કે જે વેળા તે જ્ઞાનીઓ, તેઓની ઉપર દયા ખાતા જણાએલા છે અને તેમની હસીમાં આવી પડે છે. કોઇક મહાન્ વ્યકિતને જોઈ તેની સાથ ઓળખ કરી દેવાનો પવન આજે ખુબ બધામાં પ્રસરી રહ્યો છે. પરંતુ એથી સામાંનું સ્વમાંન કેટલું ઓછું થઇ જાય છે એ બાબતતેઓ સમજતાં લાગતાં નથી.

જેમ કવિ, જન્મથીજ કવિ હોય છે, તેમ હુસ્યાર માણસો અને સ્ત્રીઓ જન્મથીજ કુદ્રતની બક્ષેશ લઇ જન્મ લે છે. મહાન આત્માઓ જગતમાં શી રીતે જન્મતા હશે તેનાં કારણો જો તમારે શોધવાં હોય તો છેક ત્રીજી અને ચોથી પહેડી સુધીના વંશપરંપરાની તવારીખ વાંચી તેમનાં ભેજાંનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. પરંતુ તેમ આપણે શોધી શકતાં નથી. કાંકે, આપણા પુર્વજો કોણ હતા; તેથી આપણે બીન વાકેફ છીએ.

મહાન પુરૂષો કંઇ આમ ગમે તેમ જન્મતા નથી; પરંતુ કુદ્રતના ચોક્કસ કાયદાના આધારેજ તેઓ અવતરે છે. જે જે ચંચળ બુધ્ધીના ચોડાક નરો પોતાની કાબેલ્યતથી આ જગતમાં પોતાનુ નામ જીવતુ રાખી ગયા છે કીંવા નામોશીથી અમ્મર કરી ગયા છે તેઓ બધાં કુદ્રતના કોઇ અચળ નીયમ ઉપરજ હતા. સીધ્ધાંત સારૂ એકાદ જંગલી માણુસનો દાખલો લઇએ. ધારો કે તેઓ જાનવરી ખચાસના, મનના કીંચીત ગંધે ઉતરતા કુટાથી નાગાળાં અને કુદ્રતની પેદાએશની આરંભનીજ હાલતના મનુષ્યો છે. પોતાનું આજીવિકા ચલાવવા તેઓ મંછી મારે છે અથવા તો તીરકામઠાંથી જંગલી પ્રાણીઓનો શીકાર કરે છે તો ચાલુ ટેવથી તેઓ આ કામમાં મોટી હુસ્યારી બતાવશે. મહેનતની વહેંચણી અને તેવીજ બીજી સારી ચીજો, અને અર્થ વિદ્યાની બારીકીઓ તેના મગજમાં ઉતરશે નહિ એ બદલ સંરક્ષણ કેમ કરવું એ તેઓ બધાંજ સમજી શકે છે. અને એ કામ સારી પેઠે કરી જાણે છે. તેનાં આગલા પુર્વજો કરતાં આ કામોમાં તે ચપળાઇથી સારી બતાવે છે તેનું કારણ એજ છે કે તેની મા તથા બાપનાં અને આગળા પૂર્વજોના ભેંજા ત્યા તંતુઓ તેઓમાં ઉતરી આવે છે. પોતાના પૂર્વજોથી ચાલતી આવેલી શીકારની તાલીમ તેનામાં પુરજોશથી ઉભરાઇ આવે છે. તેમનાં સાધારણ કામોમાં નજર શક્તિ અને હાડ ચાલાકી અને ભેજા તંતુઓના કામેમાં તે જેટલું સંપુર્ણ દેખાડી શકે છે; તે તેનાં પૂર્વજોના ખ્યાલમાં પણ ન હોતું છતાંએ તે કાર્યમાં તેમનો કોઇ કુળીન જવાન હુસ્યારી બતાવે છે તેનું ત્યારે કારણ શું હશે? તેનાં કારણો બે છે. પહેલું તે આ કે, માબાપ તરફના તેનાં સઘળાં પુર્વજોનાં આ કામ માટેનાં મનબળ અને અંગબળ તેનામાં ઉતરે છે. બીજું કારણ આ કે, બાલ્યાવસ્થા તે વુધ્ધાવસ્થા આવે ત્યાં

તુલીક એ કાર્યો તે અજાણ્યે જાય છે. અને તેથી પૂર્વજો તરફથી વારસા તરીકે મળેલી આછતી શક્તિ (Gift) ને વધારે બુધ્ધી ને ખીલવણી મળતી રહે છે. આ રીતે જંગલી પ્રજા પણ અ સાધારણ ચતુરાઇ બતાવે છે; એ આપણુને આશ્ચર્યજનક છે.

જેમ સુધરેલા માનવીઓમાં સીઝર, શેકશપીઅર, જસ્ટીશ રાંનાડે, મરહુમ ગોખલે, હિંદના દાદા, સર ફીરોઝશાહ મહેતા મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉ. એની બીઝાંટ જેવા મહાંન માણસો હોય છે; તેજ રીતે જંગલી પ્રજામાં એવો કોઇ બલવાન પુરૂષ મહાનમાંજ લેખાવો જોઇએ કાંકે જંગલી પ્રજામાં તે અંગબળનો સેન્ડો કે શેકશપીઅર જેવોજ છે. પણુ તે શા માટે ? એટલાજ માટે કે તેનામાં તેનાં આગળા થઇ ગએલા પુર્વજોની તમામ શક્તિ ઉતરી આવી છે. એ લોકો જાહેરમાં નથી પડતા તેનું કારણુ એટલુંજ કે તે જંગલી કાબેલ માણસ અને તેની બીજી પ્રજાની શક્તિ સાંકડી હદમાંજ કામ કરે છે. તેઓમાં અક્કલ, ચાતુરી, કુશળતા, પ્રેરણા બુદ્ધી બધું છે, મગર ખામી એટલીજ કે તેઓ પોતાની અસલીઆતનો ત્યાગ કરતા નથી. ને તેથી તેઓ નવિન શરૂઆત, ને નવિન ફેરફાર પોતનામાં કરી શકતા નથી.

હવે આપણે આપણી સુધરેલી પ્રજાના ચરિત્ર તપાસ્યે. તો તેમાં તરેહવાર કામ કરનારા, જુદા જુદા ફાંટાંવાળા, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારમાં મન શક્તિ ને શરીર શક્તિથી સામાંને હેરત કરનારા માણસો છે. આ દરેક માણસોએ પોતાની ચોક્સ શોખની તે વસ્તુઓને ચાલુ ખીલવેલી હોય છે. મહાન માણસો કાંઇ એકદમ થઇ શકાતાં નથી. આ જન્મે કદાચ તમો આગળ વધવાના વિચાર કરો; તો આવતા જન્મે થોડેક દરજ્જે તમને તેવા સંજોગો મળે ખરા ! એ રીતે બે ચાર જન્મ પછી

તુલીક એ કાર્યો તે બજાવ્યો જાય છે. અને તેથી પૂર્વજો તરફથી વારસા તરીકે મળેલી આપ્તી શક્તિ (Gift) ને વધારે પુષ્ટી ને ખીલવણી મળતી રહે છે. આ રીતે જંગલી પ્રજા પણ આ સાધારણ ચતુરાઇ બતાવે છે; એ આપણને આશ્ચર્યજનક છે.

જેમ સુધરેલા માનવીઓમાં સીઝર, શેકશપીઅર, જસ્ટીશ રાંનાડે, મરહુમ ગોખલે, હિંદના દાદા, સર ફીરોઝશાહ મહેતા મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉ. એની બીઝાંટ જેવા મહાંન માણસો હોય છે; તેજ રીતે જંગલી પ્રજામાં એવો કોઇ બલવાન પુરૂષ મહાનમાંજ લેખાવો જોઇએ કાંકે જંગલી પ્રજામાં તે અંગબળનો સેન્ડો કે શેકશપીઅર જેવોજ છે. પણ તે શા માટે ? એટલાજ માટે કે તેનામાં તેનાં આગળા થઇ ગએલા પુર્વજોની તમામ શક્તિ ઉતરી આવી છે. એ લોકો જાહેરમાં નથી પડતા તેનું કારણ એટલુંજ કે તે જંગલી કામેલ માણસ અને તેની બીજી પ્રજાની શક્તિ સાંકડી હદમાંજ કામ કરે છે. તેઓમાં અક્કલ, ચાતુરી, કુશળતા, પ્રેરણા બુદ્ધી બધું છે, મગર ખાંમી એટલીજ કે તેઓ પોતાની અસલીઆતનો ત્યાગ કરતા નથી. ને તેથી તેઓ નવિન શરૂઆત, ને નવિન ફેરફાર પોતનામાં કરી શકતા નથી.

હવે આપણે આપણી સુધરેલી પ્રજાના ચરિત્ર તપાસ્યે. તો તેમાં તરેહવાર કામ કરનારા, જુદા જુદા ફાંટાંવાળા, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારમાં મન શક્તિ ને શરીર શક્તિથી સામાંને હેરત કરનારા માણસો છે. આ દરેક માણસોએ પોતાની ચોકસ શોખની તે વસ્તુઓને ચાલુ ખીલવેલી હોય છે. મહાન માણસો કાંઇ એકદમ થઇ શકાતાં નથી. આ જન્મે કદાચ તમો આગળ વધવાના વિચાર કરો; તો આવતા જન્મે થોડેક દરજ્જે તમને તેવા સંજોગો મળે ખરા ! એ રીતે બે ચાર જન્મ પછી

એવાજ પ્રગટી કરણના વિચારોનું સામટું બળ ભેગું મળવાથી નવા જન્મે તમો આગળ હતાં તે કરતાં મોટાં માણસ તરીકે આવશો. જેટલા જેટલા મહાન માણસ થઇ ગયા છે; એ બધાંઓએ આગળ એક દિવસે એવાં મહાન બનવાના વિચાર કર્યાજ હતા. જગ જાણીતો પહેલ્લો યુનાની ફીલસુફ વિદ્વાન પીથાગોરાસે વારંવાર જાહેરમાં કબુલ કીધુ હતુ કે, "પોતે આગળ ત્રણ ચાર જન્મ લઇ ચુકયો હતો. અને અવતાર હજી મને યાદ છે. સહુથી પ્રથમ હું મરકપુરી નામક એક પહેલવાનનો ઇફાલીડીઝ નામક પુત્ર તરીકે જન્મયો હતો; અને "ટ્રોજન વૉર" નામની જાણીતી લડાઇમાં મેં ભાગ લીધો હતો. બીજા અવતારમાં હું હરમીટપસ નામક કોઇ જ્ઞાની પુરૂષને ત્યાં અવતરીઓ હતો. બાદ હું એક દયાળું માછીમારને ત્યાં જન્મયો હતો અને એ ત્રણે જન્મોમાં મે મારૂ મનોબળ ભેગું કરીને પીથાગોરાસ તરીકે જન્મયોછું." પીથાગોરાસ તે વેળા એક ફીરેસ્તોજ ગોયા આકાશ પરથી ઉતરી આવ્યો છે; એમ લોકો માનતાં હતા. એજ પ્રમાણે જગતમાં ખગોળ શાસ્ત્રીની પહેલ કરનારા કોપરનીકસ, કેપલર અને ગેલીલીઓ પણ એક મહાન માણસ તરીકે પંકાઇ ગયેલા છે. પોતાના મોટા ભોગ પછી એ શોધ હસ્તિમાં આવી છે.

મહાન્ મનુષ્ય થવા તમારે શું કરવું જોઇએ ? મહાન્ માણસોના ચરિત્રો તમે વાંચ્યાં છે ? તો તમને જણાશે કે, તેઓએ જીંદગી ભરના કષ્ટો વેઠીજ નામના મેળવી છે. તેઓએ એકદમ મહાન કાર્યો શરૂ કરી નથી દીધાં, પરંતુ ટક મેળવે પોતાથી બનતી સેવા દુનીઆંને આપી છે. એફ૦ બી૦ મેયર નામક એક લેખક આથી વાજબી કહ્યું છે કે "મહાન્ કાર્ય કરવાની તક શોધતાં બેસી રહેશો નહિ. ત્હામારૂં બધુએ જીવન તે પ્રસંગની રાહ જોવામાં વ્યતીત થઇ જશે. છતાંય તે ટક

નહોતી આવશે માટે ઇશ્વરની પ્રસન્નતા સંપાદાન કરવાને અને મનુષ્યોનું કલ્યાંણ કરવાને માટે જે નાની નાની તકો મળી આવે હેનો પણ લાભ લઇ લ્યો. જો તમો પ્રથમ નાનાં નાનાં કાર્યો મહા પરાક્રમથી કરશો તો પછી ભવિષ્યમાં મહાન કાર્યો મોટી મુશ્કેલીમાંથી પણ પાર ઉતારી શકશો. મહાન બનવા સારૂં ઘણુંય ગુણો તમારે ખીલવવાના છે. અલ્પ સ્થિતીમાં પ્રમાણિક પણે કર્તવ્યો બજાવવાં, અને સેવાનો સારો ઉપયોગ કરવો, ધર્મ વિરો પેઠે અત્યારથીજ દુ:ખ સહન કરવાની કોશીષ રાખવી જોઇએ, તમને દુ:ખી કરતી કોઇ વ્યક્તિના દોષ જોવાને બદલે ઉંચ્ચ ગુણ શોધી કાઢવા; અને તે કેવળ લોકોની શાબાશી મેળવવાજ કરવું નહિ, પરંતુ ઇશ્વરની ફરજ દાખલજ કરવું એજ મહાન્ જીવન છે."

ગાર્ડનના જણાવવા મુજબ જીવનના હંમેશા ત્રણ માર્ગ છે: (૧) ઉંચ. (૨) આંતર, અને (૩) બાહ્ય. ઉંચ એટલે ઇશ્વર તરફ, આંતર એટલે આત્મા તરફ અને બાહ્ય એટલે દુનીઆ તરફ. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનું જીવન મનુષ્યે ગાળવાનું છે. એકાંતમાં ભક્તિમય જીવન, જાહેરમાં પવિત્ર જીવન અને સેવામાં પ્રવૃત્તિમય જીવન. આમાંનું એક નહિ, બીજુ નહિ, કોઇપણ બે સાથે નહિ. પરંતુ ત્રણે જાતનાં જીવન એક સાથેજ ગાળવાં જોઇએ. અને એનું નામજ ખરે-ખરૂં સંપૂર્ણ જીવન છે. અને ખસુસ યાદ રાખજો કે સેવાનો ખરો ચિતાર આવું સંપુર્ણ જીવનજ આપી શકે છે. સેવાનું વ્રત બીજાં બેમાંથી પ્રગટે છે. તેનાં મુળ ભક્તિ અને પવિત્ર-તામાં રહેલાં છે, આથીજ આપણને સમજાય છે કે અનેકોની આટલી બધી સેવા કેમ વ્યર્થ જાય છે? કારણ એજ કે પ્રથ-મનાં બે પ્રકારનાં જીવનરૂપી પાયોજ તેમાં હોતો નથી, અને હોય છે તો લુલોજ હોય છે એટલે તેમનાથી પછી મહાન શી

રીતે બની શકાય ? વળી મહાન થવામાં અને મહાન કાર્યમાં સાંમાના ઉત્સાહને ઉત્તેજનની મોટી જરૂર છે. જીવનમાં સૌથી વધુ જરૂરની વસ્તુ 'સહાયતા' નથી પણ "પ્રોત્સાહન" છે, એક બળતાં ઘરની ઉંચી બારીએ એક બાળક હતું. બંબાવાળાઓએ તેને બચાવવા એક નીસરણી ગોઠવી ઘર ઉપર ચઢયો, તે લગભગ બારીએ ચઢયો; પણ ત્યાં ગરમી એટલી બધી હતી કે તેને ચકરી આવવાથી પાછું ફરવાનું મન થયું. એટલામાં નીચે ઉભા રહેલાં ટોળામાંથી એક જણે ત્હેને પ્રોત્સાહન આપવા બુમો પાડી. તુરતજ મોટો પ્રોત્સાહક અવાજ સંભળાયો. અને એક પળમાં ભયમાં આવી પડેલાં બાળકને ભયંકર મૃત્યુના પંજામાંથી પોતાના હાથમાં બચાવી લીધું, ઘણાંક મહાન મનુષ્યો મહાન કાર્ય અને પ્રાયસમાં મુંઝાઇ જઇ નિષ્ફળ થયા છે, ત્હેમને જો એકજ પ્રોત્સાહક શબ્દ કહેવામાં આવ્યો હોત તો તેમને મુશ્કેલી વટાવવાની શક્તિ મળી હોત અને એ રીતે મહાન બનવાના માર્ગમાં આગળ વધત, કારણકે એલીઝા બેઠ હેરીશન કહે છે તેમ "જે સ્ત્રી પુરૂષો નિંદા કરવાને બદલે પ્રોત્સાહન આપે છે; તેજ જગતને ઉન્નત પંથે દોરે છે"

જાહેર જીંદગીવાળા માણસોની એક નબળાઇ પ્રતિ ધ્યાન ખેંચવાની હું તમને ખાસ જરૂર જોઉં છું. જે મનુષ્યની ચેતન શક્તિ અને લાગણીનું જોર ઘણાં ખીલેલાં હોય છે. તેની ઉપર નવા નવા ફેરફારોની અસર ઘણી જબરી થાય છે. તેનાં તંતુઓની લાગણી શક્તિ એટલી બધી તિક્ષ્ણ હોય છે કે, ફેરફારોથી થએલી મન ઉપરની અસર શરીરના બીજા અવયવો અને મુખત્વે કરીને હૃદય ઉપર ભારે દબાણ કરે છે. આથી તેનું હૃદય નિત્ય ધડક્યા કરે છે. અને તેમાં જ્ઞાન તંતુઓનું કામ અનિયમિત અને ધીમું ને કોઇવાર ઉતાવળું થઇ જાય

છે અને તેથી લોહી વધારે પ્રસરી મનુષ્યને ઉશકેરી નાંખી કોઇક સમયે ગંભીર પરીણામો નિપજાવે છે. એના સંબંધમાં તવારીખમાં નોંધાએલા કેટલાક દાખલાઓ ધ્યાંન આપવા જેવા છે. ગઇ સદીમાં ફ્રાન્સમાં એક મહાભારત રાજદ્વારી ઉથળ-પાઠલ થઇ હતી. તેમાં ફ્રેંચ પ્રજાએ પોતાના એકવારના પ્રિય રાજા સોલમાં લુઇ અને તેની ભલી ધર્મ પત્નીને મારી નાખ્યાં, ત્યાર પછી આખા દેશમાં જે ગેર વ્યવસ્થા, જે ખુના-મરકી, અને રાજદ્વારી ઝનુન ચાલીર લ્યાં હતાં, તેવો બનાવ આગળ નહોતો બન્યો. દરમ્યાંન તે મોટા મોટા રાજદ્વારી પુરૂષો બહાર પડયા તેઓમાં માર્કવીસ ઑફ મીરાબો નામક નામીચો રાજદ્વારી અગ્રપદ ધરાવતો હતો. તેની આખી જીંદગી બનાવોથી ભર-પુર હતી. અને ઈ. સ. ૧૭૮૯ ના ઉપલા બળવા પછી પાર્લામેંન્ટના એક સાધારણ મેમ્બરની પદવીથી વધીને તે રાજાનો સલાહકાર બન્યો હતો, પરંતુ તેની લાગણી ઘણીજ ત્રીવ હતી. રાજમાં થએલા ઓચીંતા મોટા ફેરફારો, અને તેનાં પોતાનાં મોટાં કામોની અસર તેના ઉપર એટલી બધી થઇ પડી કે પોતાના સ્વદેશના મોટા ઝઘડામાં બેથી વધારે વર્ષ ભાગ લેવા જીવવા પામ્યો નહિ. એક પ્રસંગે એ સભામા પોતાની એક નવિન યોજનાની હિમાયતમાં બહુ ઉશકેરાઇને અસરકારક ભાષણ કરતો હતો; તેટલાંમાં જાણે તેના દિલમાં કોઇએ ખંજર ભોકી દીધુ હોય તેમ બોલતાં બોલતાં અટકીજ પડયો અને પછી થોડાજ દિવસમાં મૃત્યની શાંત નિંદ્રામાં એ સૂતો.

એવોજ એક બીજો દ્રષ્ટાંત એક રાજ્યદ્વારી મહા પુરૂષનો છે. વિદ્યા હુન્નરમાં કુશળ ને જાહેરમાં તેણે મોટી ખ્યાતિ મેળવી હતી, પરંતુ એ બાપડો બી ઝટવારમાં બહુ તપી જતો. મોટા મોટા ડૉકટરોએ એને સલાહ આપેલી કે તારે ઝટ ઉશકેરાઇ નહોતું જવું જોઇએ. પરંતુ ઉછળતી જુવાનીનો આ જુધ્ધો

તેમ સમજેજ શાનું ? થોડા વખતમાં જ્યારે અમેરિકામાં ચાલતો ગુલામી ધંધો ઇંગ્લાંડના રાજદ્વારીઓમાં જોસભેર ચર્ચાનું મુળ થઇ પડયો, ત્યારે આ જુવાન-ખીલતા જવાને તેબાબદની સાંમે એટલી તો છટાથી પણ ઉશકેરી હાલતમાં ભાપણ કીધું કે એકાએક તે સ્ટેજ ઉપર તુટી પડયો, અને માથે લોહી ચઢી જઇ તેનો પ્રાણ જતો રહ્યો.

કોઇક જાહેર વ્યક્તિને બાલ્યાવસ્થાથીજ ઉશકેરણી ખમવાને માહવરો પડવાથી, એ બાબદમાં તેમનું શરીર બળવાન થઇ રહેલું હોય છે, કોઇક વેળા તેમની શરીરની શકિત ઉપરાંત ઉશકેરણી થાય છે ત્યારે તેઓનો પછી બીજાં ભાગો પર પણ આંકોશ રહેતો નથી. એવા પુરૂષોનું મગજ ઘણી વેળા પોચુ થઇ પડવાથી ભેજાના દુ:ખના ભોગ થઇ પડે છે. કોઇક વાર શરીરના ચોકકસ ભાગો જુદા પડી જાય છે, કીંચીંત લકવાથી સ્થંભ બની જાય છે. અને ઘણાં મહાન મનુષ્યો આવા રોગથી પીડાતા જણાએલા જાહેરમાં આવ્યા છે. ઇગ્લાંડનો એક જાણીતો રાજદ્વારી સાધારણ સ્થિતિ પરથી મહા મહેનતે ઉચ્ચ સ્થિતિ ઉપર આવ્યો હતો. એક દિવસે સભામાં તેને એક પશ્ન ઉપર ચર્ચા કરવા જણાવ્યું. પરંતુ તેની ઝબાંન ગોયા ઉપ ડીજ નહિ. અને તેજ દિવસથી તેની બોલવાની છટા (Spirit) સદા માટેની જતી રહી. એટલા માટે જાહેરમાં પડવા આગમચ મનુષ્યે તેના શરીરને પ્રથમ ખૂબ કેળવવું જોઇએ. સૌથી પ્રથમ મન ઉપર કાબુ અને પોતા ઉપર કાબુ રાખતાં શીખવુ જોઇએ. સહેજ બાબદમાં ઉશકેરાઇ ન જતાં મગજને શાંત રાખવાની જરૂર છે મહાન માણુસ થવાની કુંચી પણ એજ છે. વળી જાહેરમાં પડવા આગમચ મનુષ્યે પોતાની પીઠ પહોલી રાખતાં શીખવું જોઇએ, જાહેર માણસ પર, પહેલ્લી ટીકા થાય છે. આપણી ટીકા સાચ્ચી હોય કે જુઠ્ઠી તોએ તે

જાણતાંજ ન હોઇએ એવી રીતે ફરવામાં મોટું ડહાપણ છે. ઉશકેરાઇ જઇ વિવાદ કરવા કરતાં શાંત રીતે આપણી વિવાદના મુદ્દા સામાંને સમજાવવા જોઇએ. તોજ ચર્ચાને ટેકો મળે. બાકી ક્રોધના અવેશમાં આવી જઇ ચર્ચા કરવાથી આપણી ગમે એવી બાબદનું વજન ઘટી જાય છે; અને સત્યપણું બાહાર નિકળતું નથી.

જાહેર જીંદગી ગુજારવા માટે સદગુણી જીંદગી, સાચ્ચુ મન અને સાચ્ચાં દિલની જરૂર છે. સદ્દગુણી અને નિર્મળ જીંદગી મનુષ્યોના કયા ગુણો પર આધાર રાખે છે એ જાણવાને પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરૂષોને ઉત્કંઠ થાય એ સ્વભાવિક છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં ઘણાં માણસો એવાં અનુમાન ઉપર આવે છે કે ખરૂં ખોટું પિછાંણવાની શકિત અને સારી મગજ શકિત એટલી બે ચીજો દુનીઆમાં ફાવવા સારૂ પુરતી છે. તેઓ કહે છે કે, વિચારવંત માણસની એકવાર ખાત્રી થાય કે સર્વે પ્રકારના દુષ્ટ કાર્યો મુર્ખાઇમાં ગણાય છે, અને જે કાર્યોથી આખાં મનુષ્ય મંડળનું ભૂડું થતું હોય, તેથી પ્રત્યેક માણસનું પણ ભુડું થવુંજ જોઇએ તો બદીઅને ગેરઇન્સાફી દુર થાય. ખરેખર! જે મનુષ્ય આપ સ્વાર્થની વૃત્તી ઉપર આંકોશ રાખશે, તે લાલચોથી દુર રહી શકશે, અને નમ્રતા અખ્ત્યાર કરશે. ટુંકામાં કહેતાં, મનુષ્ય માત્રના સુધારાનો સર્વેથી ઉત્તમ ને અસરકારક માર્ગ ફકત એકજ છે અને તે આકે, તે મહાન પ્રભુએ જે જીદંગી આપી છે તેનો ખરો હેતુ અને ખરા કાયદાની કેળવણી લઇ જગતને સુખની ચાવી સમજાવવી જોઇએ.

શાસ્ત્ર એક ભણી સમજાવે છે કે, બીજાં અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન આપી મહાપુન્ય હાંસલ કરો, પરંતુ તેમ પુર્વ જન્મના ઉંચ સંસ્કાર વિના કદિ બને શકે નહિ. અપવાદ તરીકે એક કંજુસ મનુષ્યનો દૃષ્ટાંત લઇએ. તેની આગળ તમે પૈસો સંગ્રહ

કરવાની મુર્ખાઇ માટે અસરકારક તકરાર કરો, સુખ મેળવાનો તે માર્ગ નથી એમ તેને સમજાવો, અને તેને દેખાડી આપો કે સ્વચ્છ અને સખી દિલની જીદંગી કેવી શ્રેષ્ટ અને ન્યાયી છે, છતાંએ તમો તેનાં ઉપર લેશ ભારભી અસર ઉપજાવી શકશો નહિ. જે ગ્નાન તેનાં ભેજામાં તમો ઉતરવા માંગોછો તે ભલું ને સત્ય છે ખરૂ (!) મગર તે ગ્રહણ કરવા જેવી સ્થિતિમાં નથી. કાંકે હજી એ બાબદ માટે તેનાં સંસ્કાર ખીલ્યા નથી. જો કે તમારી દલીલમાં જવાબ આપવા જેટલીબી તેનામાં શકિત નથી. છતાંય તેનાં મગજમાં એ વાત ઉતરતી નથી. કાંકે પૈસાનું વ્યસન તેનામાં એટલું બધું જડ ઘાલી બેઠું હોય છે કે તેથી તેનું મગજ શુધ્ધીથી વાતચીત કરી શકતું નથી. એજ પ્રમાણે વળી એકાદ ગુસ્સાના આવેશમાં આવેલા એક માણસ સાથે તકરાર કરવી કેટલી મિથ્યા છે એ તો સિધ્ધ થએલી વાત છે. જે ચીજ પાછલ કોઇ સ્ત્રી કીંવા પુરૂષનું દિલ દોડતું હોય; પછી તે મેળવવાના પરિણાંમ ગમે એવાં માંઠાં હોય, તોએ તે વિષે તેની ખાત્રી કરવી અશકયજ હોય છે. કાંકે તે ચીજ માટે તેની ઇચ્છા એટલી બધી બળવાન થઇ પડી હોય છે કે ગમે તેવા સત્ય તકરારબી તેના લક્ષમાં ઉતરી શકિત નથી. હવે બીજું દષ્ટાંત જુઓ. કે જયારે સ્વચ્છ દિલને ઉદાર સ્વભાવવાળાંબી મનુષ્યો છે. તેઓને પોતા ઉપર કાબુ (Self Controal.) રાખવાની ટેવ પડી ગઇ હોય છે. તેથી તેમનાં વિચારો અને લાગણી સાફ રહે છે. વિકાર અને સ્વછંદી, છાલ-કાપણું અને લોભ, આપસ્વાર્થ અને અદેખાઇ, એ સર્વેથી જયારે મનુષ્યનું મન મુકત થએલું હોય છે, ત્યારેજ કુદરતે આપેલો તેના ભોજ્બો અને બળ સંપુર્ણ રીતે પ્રકાશી નીકળે છે. અને તેજ ખરેખરો મહાન માણસ સમજવો.

મનુષ્ય અને તેને કુદરતે આપેલી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની શકિતઓનો અભ્યાસ જેમ જેમ આપણે વિશેષ કરતાં જઇએ છીએ; તેમતેમ તેમનાં એકપણાં વિષે આપણી ખાત્રી વધારે થતી જાય છે. જેમ શરીરના જુદા જુદા અવયવો આપણી હસ્તિને શકિત માટે ઉપયોગના છે અને તમામ ભાગો જયારે ભેગી રીતે આરોગ્ય હાલતમાં હોય છે, ત્યારેજ દરેક ભાગ સારા રહી શકે છે, તેમ મનુષ્યના ભેજાં અને શરીરની જુદી જુદી શકિતઓ જયારે એકેકના સંબંધમાં ખરાં અને નીયમીત માર્ગે કામ કરે છે; ત્યારેજ તે મનુષ્ય, મહાન મનુષ્યની સંપુર્ણતાએ પહોંચે છે. ભેજાં અને હૃદયની જુદી જુદી શકિતઓ એકેક સાથ રહીને સંબંધમાં કામ કરે છે, માટે તેઓને પુખ્ત બનાવવા દરેક બીજી શકિતઓનેભી સાથે ખીલવવી જોઇએ. તકરાર, વિચાર અને કલ્પના કરવાની શકિત જે ભેજાંમાં મુકાએલી છે તે એકલી તો સ્વતંત્ર રીતે ઓદક કામ કરી શકિત નથી. હૃદયનાં વિકાર અને જુસ્સા તેમજ લાગણીઓનું બળ ભેજાંના કામ માટે મોટો અટકાવ કરવાને સમર્થવાન છે અને એટલા માટે જેમ મગજને તેમ હૃદયનેભી સાથેજ ખીલવવું જરૂરી છે. તોજ તેનામાં મહાન કાર્ય કરવાની શકિત પ્રાપ્ત થાય છે.

મહાન મનુષ્ય થવામાં બીજા કયાં ગુણોની જરૂર છે? મહાન પુરૂષોને તમોએ જોયા હશે તો જણાશે કે તેઓમાં ઉધ્યોગ અને ખંત યાને પોતે જે કામ કરે તે પાર પડયા વગર ન મુકે એવી દ્દઢ શકિતને ચિવટાઇથી વળગી રહેનારા તેઓ છે. ઉધ્યોગ એ વ્યવહારીક ચાલ ચલણની સઉથી સરસ કેળવણી આપનારા સાંધન છે. પોતાને વશ રાખવું, એકાગ્ર ચિંત રાખવું, કામ પછવાડે મંડયા રહેવું અને ખંત તેમજ ઉત્સાહ આદિ ઉત્તમ ગુણોને જાહેરમાં આણનાર અને કવાએદ અ.પ-

નાર ફક્ત એકજ ચીજ છે જે ઉદ્યોગ છે. એક માણસને તેનાં કરી લીધેલાં ખાસ કામમાં ઉત્તેજન આપનાર અને છે. માણસો અને પ્રજાઓને આગળ વધારનાર જીવતો કાનુન અને દસ્તિનો કાયદો તે ઉદ્યોગ છે, ભારે મહેનત અથવા શ્રમ એક બોજો કીંવા શિક્ષા કદાચ હોયખી (!) પરંતુ ભુલી જવું ન હોતું જોઇએ કે તેમાં માન ને કીર્તી પણ છે. દુની-આંમાં જેટલું કંઇ એબ્ક છે તે સઘળું ઉદ્યોગને આભારી છે. સુધારો એ તો ઉદ્યોગનું મુખ્ય ફળ છે. જો મહેનતનો નાશ થાય તો આખી માનવ જાતિનું પણ મોત આવે. જયારે સીકનદરે ઇરાન છત્યું, અને ઈરાનીઓના રીતભાતનું અનુકરણ કરવાની તેને ટક મળી ત્યારે તેણે કહ્યું કે; મોજમઝાની જીંદગી કરતાં બીજુ વધુ ગુલામગીરી ભરેલું કીંવા મહેનતવાળુ જીવન કરતાં બીજું કંઇજ વિશેષ નથી. જયારે શાદ સેવરસ પોતાના મોતના બિછાણાં પર સૂતો, ત્યારે પોતાના સિપાહો અને અમલદારોને છેલ્લા જે શબ્દો કહ્યા હતા તે "Laboramus" શબ્દ હતો. એટલે કે 'મહેનત કરજો' એમ તેણે કહ્યું હતું. અને ખરેખર, તમોએ ઇંગ્લાંડની તવારીખ વાંચી હશે તો જાણતાં હશો કે રોમન સરદારોએ તે પછી પોતાની સત્તા જાળવી રાખી તેને દિન-પ્રતિ-નિ વધારતાજ ગયા હતા. જે કીર્તી મહેનતને આભારી નહિ હતું એમ કોણ કેહશે ?

જાણીતા ફ્રેંચ ચિતારા ગ્રે-ઉઝે વાજબીજ કહ્યું કેઃ મહેનત, કામે લાગવું અને ઉપયોગી રીતે કામમાં રોકાવું એ મહાન્ થવાના ત્રણ ભેદ છે. જાણીતા કાસાબોને એકવળા તેના કોઇક મિત્રે કામથી દુર રહી થોડો વખત આરામએશ લેવા કહ્યું. તેણે તેમ કીધુ ખરૂ, પરંતુ થોડાજ દિવસમાં પાછો ફરવાથી તેનાં મિત્રે તેમ કરવાનું કારણ પુછતાં કહ્યું કે "કાંઇ પણ નહિ કરવા કરતાં કામ કરવાથી માદંગી વધારે સહેળાઇથી સહન કરી શકાય છે. તેથીજ હું પાછો ફર્યો છું"

અસલના રોમન લોકોએ મહેનતને એટલો બધો મોટો દરજજો આપ્યો હતો કે સૌથી ઉંચ પદવીના રોમન અમલદારો પોતાની જમીનો પોતના હાથેજ ખેડતા હતા. અને જયાંસુધી તેઓએ જાતે મહેનત કરી હતી, ત્યાંસુધી મોટી શહેનશાહત સ્થાપીને તે ટકાવી રાખી શકયા હતા. પરંતુ પાછળથી મોઝમઝામાં પડતાં તેમનો સિતારો અસ્ત થવા લાગ્યો. અને વખતનાં વહેવા સાથ તેઓએ બધુ ખોહી દીધું. સેંટપોલ કહે છે કે "જે માણસ કામ કરે નહિ તેણે ખાવું નહોતું જોઇએ" ખ્રીસ્તીઓના "પ્રોટેસંટન્ટ પંથ" સ્થાપનાર મહાન ને આગેવાન માર્ટીન લ્યુકરને જો કે રોજીંદા સંખ્યાબંધ કામો કરવાના હતાં, છતાંય ઉમંગથી પોતાનો થોડો વખત કાજલ પાડીને ઘડીઆળ બનાવતો હતો. અને બાગબાની કરતો હતો. શાહોનો શાહ નેપોલ્યન બોનોપાર્ટની આ એક ખાસ ટેવ હતી કે પોતાના રાજ્યમાં કોઇબી નવિન શોધ કરનારને પોતાની પાસે બોલાવી શાબાશી આપતો ને કંઇ મોટી બક્ષિશ આપતો; ને બહુ ભારે આદરસ્તકાર કરતો. અને જતીવેળા તેને નમીને નમસ્કાર કરતો. એક વેળા તે સેંટ હેલીના ખાતે મીસીસ બાલકોમ્બ નામક સ્ત્રી સાથ ફરતો હતો. તેટલાં સાંમેથી કેટલાક માણસો એક ભારે બોજો લઇ તે ભણી આવતા હતા. ને તેથી તેઓએ આ બંનેજણને ખસી જવા કહયું. મીસીસ બાલકોમ્બ આથી ક્રોધે ભરાઇ. એવા હેતુથી કે તેણીને હુકમ કરનાર કોણ? પરંતુ નેપોલ્યને બાંઇને કહયું "મેડમ, આ બોજાને નમસ્કાર કરો." સજજન વાંચકો! મોહટાંઇ તુંદાઇમાં નથી. મહાન માણસો જે ખ્યાતિ મેળવે છે તે તેમની અણુ હદ સાળેસાઇ, સહન શીળતા અને નમનતાઇજ છે. એનું અનુંકરણ તમો નહિ કરો!

જાણીતો પ્રખ્યાત કવિ સર વૉલ્ટર સ્કોટ સર્વેથી મહેનતું અને એક કામમાં નિરાશી મળે તોએ તે ઉપર મહેનત

કરનારામાંનો એક હતો. કીર્તી કેમ મળે છે તેનો પાઠ બીજાને આપવામાં તે ઘણોજ ઉત્સુક રહેતો. આ ઉપરાંત બીજાં ઘણાંક મહાન માણસો કેવળ ' શ્રમ ' નેજ આભાર રૂપ હતા. અને તેથી જો તમારે પોતેબી મહાન બનવું હોય તો મહાન માણસોનાં ચરિત્રોનો તમારે અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

ઇરાંનમાં તેમજ હાલમાં વિશ્વ વિખ્યાત થએલો કયાંની શખ્શ, જે આજે ઇરાનની તવારીખમાં ' કાવે ' નામે મશહુર છે. કાવે એક ગરિબ પણ આબરૂદાર લુહાર હતો; જે જોહાક જેવા એક જબરદસ્ત પાદશાહની મુકામેલ થઇને દેશહીતકારી પણાંની અમ્મર કીર્તી મેળવી ગયો છે. વળી ફીરદોસી એ પણ એક ગામડામાં વસ્તા ગામડીઅનો બેટો હતો, જે પાછળથી મહંમદ ગીજનીના રાજ્યમાં એક મોટો શાહેર તરીકે પંકાઇ ગયો છે બુજરચે-મહેર એ એક સાંધારણ અથોરનાનનો બેટો, પોતાની હુશઆરી ને કાબેલ્યતથી નૌશીરવાંન આદિલ જેવા ન્યાયી શહેનશાહનો વડો પ્રધાન તરીકે થઇ ગયો છે.

પહેલ્લા સર જમશેદજી જીજીભાઇ, નવસારી કસ્બામાં એક ગરિબ માબાપને ત્યાં જન્મયાં હતા તેઓ મહોલ્લે મહોલ્લે ફરિને બાટલીઓ વેચી વખત ગુજારતા હતા તેજ શખ્શ આવી ગરીબ સ્થિતિ પરથી વધીને આપ મદદથી બ્રીટીશ રાજયના સઉથી પહેલ્લા દેશી બેરોનેટની પદવી પામી, જરથોસ્તી ટોળાને જગ આશકરા કીધો. વળી હિંદમાં તેમજ પશ્ચીમ દેશમાં પ્રખ્યાત થએલા મહાન દેશભકત દાદાભાઇ નવરોજી જેઓ આજે " હિંદના દાદા " તરીકે સર્વના મોંમાં રમી રહયા છે. આ નાંમાકીત પુરૂષનો એક વખત એવો હતો કે, જયારે તેમને પુરેપુરૂં ખાવાનું ઘડીક ન હોતું મળતું. દિવસે માતાનું કામ કરી રાત્રી દરમ્યાંન સરકારી લેમ્પ નજીક પોતાનું લેશન તેઓ કરતા હતા. આવી બારીક ગરીબાઇમાંથી ઉછ-

રીતે ભારે શ્રમના ભોગે વખત જતે લંડનની પાર્લામેન્ટના તેઓ પહેલ વહેલા પારસી મેમ્બર થયા હતા-

વડોદરા રાજ્યના માનવંતા રાજા શ્રીમંત સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ, બચપણમાં એક ગરિબ ઘરનાં હતા. તેઓ આજે એક બાહોશ રાજકર્તા તરીકે લોકોને જાણીતા છે. હિંદમાં એક એવા રાજા નથી, કે જેણે શ્રીમંત ગાયકવાડ પેઠે ગુજરાતને ફળદ્રુપ બનાવ્યો હોય! ગુજરાતના રાજ્યમાં એક એવો રાજા ન થઇ ગયો હોય જે આજ નામદાર ગાયકવાડની સંકમાં આવી શકે? આવોજ એક બીજો અપવાદ મૈસુરનો રાજા હૈદરઅલ્લીનો છે, એકવાર ફકીર હતો. પરંતુ પાછળથી તે એ લુટારૂ બન્યો હતો. તેની આગેવાની તળે ઘણાંક લોકો એની સાથ જોડાયા હતા. હઇદર પાસે મોટું લશ્કર થવાથી મૈસુરના આગળા રાજાએ તેને પોતાના રાજ્યમાંના લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવ્યો ને તે ટોંચ પરથી છેવટે એ મૈસુરનો રાજા પણ બનવા પાંમ્યો હતો.

લોર્ડ કલાઇવ એક ઘણો નાંમીચો પુરૂપ થઇ ગયો છે. બાલ્યાવસ્થામાં તે ઘણો તુફાની હોઇ માબાપે તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મેલ્યો હતો. ઘણાંક દિવસ ગામમાં તે ભટક્યો. અને અંતે હિંદુસ્તાંન આવતી "ઇસ્ટ ઇંડીઆ કંપની" મી. જોડાયો. જયાં પ્રથમ તો ત્હેને કારકુનની નોકરી પર રાખ્યો. કારકુન પરથી સેનાપતિ બન્યો. ને તે ઉપરથી સેવટે કર્નલ, મેજર તે લોર્ડ જેવા ખેતાબો મેળવી સાથે મોટી મોટી જાગીરનો માલેક થયો. અંગ્રેજો હજી સુધી આ જવાન વિરલાની યાદ ભુલ્યા નથી. એની યાદગીરી ઘણાંક મોટાં શહેરોમાં છે,

જેરમી ટેલર હજામનો છોકરો હતો. એ ધંધા ઉપરથી બદલાઇને તે એક ઘણો કવિતાઇ અસરની વાએજ કરનારો,

ને ધર્મગુરૂ તરીકે થઇ ગયો છે. રીચર્ડ આઇકાઇક એક મધ્યમ સ્થિતિનો માણુસ પાછળથી રૂના સાંચાના શોધક તરીકે નામના મેળવી ગયો છે. બ્રીડલી પણ એક મજુર હતો. તે ઉપરથી ઇજનેર બન્યો. એવીજ સ્થિતિ પરથી મહાન્ માણુસ થઇ ગએલામાં બર્નસ એક કવિ ને કુક એક નૌકાશાસ્ત્રી થઇ ગયો હતો. બેન જોનશન નામક કવિ, એડવર્ડસ ને તેલફર્લ નામક ઇજનેરો, જુંમીલર જેવો નાંમીચો ભૂસ્તર વિદ્યાવેત્તા તેમજ કનીંગહામ જેવો નાંમચીન્ લેખક ને પુતળાં બનાવનાર મુળ પંકતિએતો કડીઆ વર્ગના હતા. વળી પૂર્વ દેશોની ભાષા જાણુનારો પ્રોફેસ રલી, પ્રાણી ગુણ ધર્મ વિદ્યાનો જાણનાર જોન હંન્ટર પ્રખ્યાત શીલ્પ શાસ્ત્રી ઇનગોન જોન્સ, અને હેરીશન જેવો બાહોશ ધડીઆળી સુથારના ધંધાપરથીજ આવી ઉંચ સ્થિતી પાંમ્યા હતા. વણકરના ધંધા પરથી સીમશન ગણીત શાસ્ત્રી, વીલશન પક્ષી વીધ્યાનો ઉસ્તાદ, અને ડો. લીવીંગ્ટન પાછલથી આફ્રીકા ખંડમાં મહાન શોધક, ખ્રીસ્તી ઉપાદયો તરીકે જગ પસીદ્ધ થઇ ગયો હતો.

મહાન્ કનોધિપતી સર કલાઉસ્લી શોવેલ, તેમજ વિજળીક પ્રવિણ સરજીયન, અને જાણીતો નિબંધકાર સેમ્યુએલ ડ્રીયું, અને "ક્વાટરલી રીવ્યુ" નામક મોટાં ચોપાન્યાંનો અધીપતી ગીફોર્ડ, કવિ બ્લુમ ફીલ્ડ, ખીસ્તી ઉપદેશક વીલ્યમ આ બધા નામચીન નરો મોચીના ધંધા પરથીજ મહાન થઇ ગયા હતા. ઇતીહાસ કર્તા જોન સરત લે, જાણીતો ચિત્રકાર જેકશન બંન્ને દરજીના બેટા હતા. "ર્યાઇતીયર્સ વોર" નામક જાણીતી લડાઇમાં બતાવેલાં અસાધારણ શુરાતનને લીધે ત્રીજા એડવર્ડથી "નાઇટહુડ"નો ખેતાબ મેળવનાર માત્ર એક ગરીબ દરજીજ હતો; જે પાછળથી ઇતીહાસના પાનાંઓમાં સર જોન હોકસહુડના નામે જાણીતો થઇ ગયો છે. ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં

વીગોની દર્યાઇ જગતનું માન મેળવનાર એડમીરલ હોબસેન પણ દરજીજ હતો. એક વેળા તે પોતાની દુકાનમાં સીવતો બેઠેલો હતો. તેટલાં તેને ખબર પડી કે લડાઇનો એક કાફલો ત્યાંથી જતો હતો. આથી તેનું મન તેને જોવાનું થવાથી દર્યા કિનારે જઇ ઉભો. લશ્કરને બેંન્ડ સાથે કવાએદ કરતાં જોઇ તે એકદમ ઉશકેરાઇ ગયો, ને તેને એકાએક ખલાસી થવાનું મન થઇ આવ્યું. આથી એડમીરલની રજાથી તે પેલા કાફલામાં એક વોલનટીએર તરીકે જોડાયો. આ પછી તેણે કેવાં કેવાં સહાસ કાર્યો કીધાં, તે લખવાને આ જગ્યા નથી, પરંતુ ઘણાં વર્ષ પછી ભારે માનચાંદ પછી એ પોતાના ઘરમાં આવ્યો જે વેળા તેની માતાનું જીગર કેવું ખુશી થયું હશે?

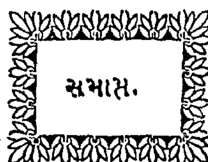
અમેરિકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેસટનો નાંમીચો જાણીતો પ્રમુખ એન્ડ્યુ જોનશન. દરજીના ધંધામાંથી આગળ વધેલા મહાન માણસોમાં અલબતાં સર્વેથી વડોજ ગણાવો જોઇએ. કાંકે તે ગરીબાઇની પંકતિ પરથી એક શહેનશાહની પણ બરોબરી કરી શકાય એવી ઉચામાં ઉંચી પદવીએ ચઢયો હતો. એક દિવસે તે વોશીંગટન ખાતે ભાષણ આપતાં પોતા વિષે બોલતાં ત્યાં ભેગી મળેલી દાદમાંથી કોઇએ કટાક્ષમાં કહ્યું " દરજી ઉપરથી રાજેશ્રી!" પરંતુ આ શબ્દોથી જરાએ નિરાશ નથતાં તેણે કહ્યું " કોઇ ગૃહસ્થ કહે છે કે હું દરજી હતો પરંતુ તેથી જેમ હું ગભરાતો નથી, તેમ જરાએ શરમાંતો નથી. કાંકે હમણાંબી મારૂં શીલાઇનું કામ હું પોતેજ કરૂં છું" ધન્ય છે એની આ મ્હોતાઇને!

સર આઇઝેક ન્યુટન એક ગરીબ ખેડુતનો છોકરો હતો બાલ્યા વસ્થામાં તે બહુ તોફાની હતો ને ભણવામાં તો એ બિલકુલ લક્ષ આપતોજ નહિ. સેવટે મોટી વયે ભારે અભ્યાસ કરી એક નામાકીત નર થઇ ગર્યો છે. વળી ઇગ્લાંડમાં પ્રીન્ટીંગ

પ્રેસની પહેલ્લી શોધ કરનાર વીલ્યમ કેક્ષટન, એ પણ એક ગરીબ કાપડીઆનો પુત્ર હતો. અને મેવટે એક બાહોશ 'મેકમીલન' તરીકે તેનું નામ છાપાની તવારીખ સાથ જોડાએલું છે જે સદા રહેશે. " Great Roman war " નામક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ એણેજ બહાર પાડયો હતો. ગુજરાતના મહા કવિ દયારામ, એ પણ એક નિર્ધન માબાપના પુત્ર તરીકે જન્મયા હતા. પરંતુ કેળવણીમાં આગળ વધી તેમનાં માતપિતાએ ઉત્તેજન આપ્યું તો તેનું ફળ તેમને આવા એક નામાંકીત કવિ બેટાથી મેળ્યું. વિકટર શેન્તઝ એ બિચારો એક ગરિબ માછીમાર હતો. એ બિચારો કેળવાએલો ન હતો. પણ તરી જાણવાના હુન્નરમાં તે પ્રવિણ હતો. એણે પોર્ટોરિકો નામક બંદરમાં ડુબી જતાં ૨૦૦ જીવને પોતાના જીવનના ભોગે બચાવી એક મહાન કામ કીધું હતું, જેના લાભમાં એજ બંદર આગળ તેની આ કીર્ત્તીનો સ્થંભ સફેદ પત્થરથી કોતરવામાં આવ્યો છે, જે આજેબી તે ગરીબ માછીમારની યાદ આપનો આરેસીબ્યો નામક દેશના પોર્ટોરિકો બંદર નજીક છે.

સજ્જન વાંચકો ! તમોબી એજ રીતે મહાન થવા માંગતાં હો તો મહાન વિચારો કરો; મહાન માણસોનાં વૃત્તાંતો વાંચો; અને તમો હાલ જેટલાં સારાં છો; તેથી વધુ સારાં બનવાનો રોજ પ્રયત્ન કરો; તો અવશસ્ય આ જીંદગીના સાચ્ચા વિચારોઅંકુરો આવતા કોઇ જન્મમાં જરૂરજ ઉતરશે, જેટલા જેટલા મહાન મનુષ્યો થઇ ગયા છેને હાલ છે; તે બધાંઓએ એક દિવસ મહાન બનવાના વિચાર કર્યા હતાં તેનુંજ પરિણામ છે તમોબી જેમ બને તેમ સારા વિચારોનેજ સ્થાન આપો, તો વિચાર કેટલું કામ કરે છે તે તમો કોઇ દિવસ અનુભવી શકશો, મહાન બનવું કંઇ બિકટ નથી; પરંતુ તે માટે તમારી

નઉતીક હિમંત, કંઇક કરી બતાવાની શકિત અને ભેજુ એટલું તમારી પાસે અવસ્ય હોવું જોઇએ, પરંતુ એ પુર્વ જન્મના ઉંચ સંસ્કારો વિના બનતું નથી. માટે આજે તમો કોશીષ કરો અને બીજ રોપી જાઓ, તો તમને આવતા જન્મે મહાન થવાના સંજોગ મળી આવશે અને તમે રોપેલાં કોશીષના બીજોને એક સુગંધી પુષ્પના રૂપમાં ખીલી આપેલાં જોઇ શકશો.

9919

મી૦ દીનશા કરકરયાને ત્યાં મલતાં
વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

કરમની કહાણી	કી. રૂા.	૪ાા
પૈસા કે પ્યાર	"	૨
જોહરે જીંદગાની	"	૨
સેવટ સુધી સાચી	"	૨
સુખની શોધ	"	૧ાા
હીરાનો હાર	"	૧ાા

"ચેરાગે-હિન્દ" અઠવાડીક પેપર
વારસીક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂા. ૫.

મળવાનું ઠેકાણું.

"જર પ્રીં. પ્રેસ" સ્ટેશનરોડ—નવસારી.

લાલ મંગળદાસ
સાહિત્ય પરિષદ